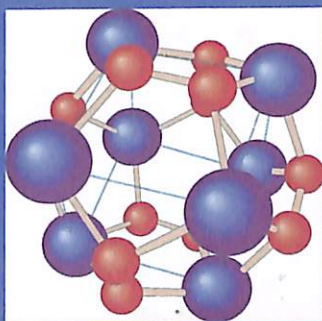

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЎҚУВ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИ: ТАЪРИФ, ТАВСИФ, ТАСНИФ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

--	--

294

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИК ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

Ғ.И.МУХАМЕДОВ, У.Н.ХОДЖАМҚУЛОВ

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН
КЛАСТЕРИ:
ТАЪРИФ, ТАВСИФ, ТАСНИФ

(илмий рисола)

2942

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

2942

Чирчик
“Университет”
2019

Ғ.Мухамедов, У.Ходжамқулов. “Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тавсиф, тасниф” инновацион тажриба майдончалари ташкил қилиш ва самарадорлигини ошириш бўйича услубий қўлланма. Чирчиқ, ЧДПИ, 2019 йил.

Мазкур илмий рисолада Чирчиқ давлат педагогика институтининг асосий стратегик тадқиқот йўналиши бўлган “Педагогик таълим инновацион кластери”нинг илмий-назарий асослари ҳақида сўз юритилган. Таълим кластерлари борасида хорижий тадқиқотчиларнинг таъриф ва тавсифлари таҳлил қилинган. Педагогик таълим кластерининг илмий-педагогик муаммо сифатидаги хусусиятлари, унинг таълимга нисбатан инновацион ёндашув эканлиги, таълим, фан ва ишлаб чиқаришни кластер воситасида интеграциялашнинг назарий жиҳатлари, кластернинг таълим хизматлари бозорида рақобатбардошликни ошириш воситаси сифатидаги ўзига хос жиҳатлари кўрсатиб берилган. Шунингдек, педагогик таълим кластери амалиётта жорий этилишининг шакли сифатида қаралаётган “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари ташкил қилиш, уларнинг самарадорлигини ошириш, умумтаълим мактабларида мавжуд муаммоларни бартараф этишда олий таълимнинг илмий салоҳиятидан кенг фойдаланиш механизмлари тадқиқ қилинган. Рисолада миллий педагогикамизда янги ҳодиса ҳисобланган “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаси тушунчасининг таърифи ва тавсифи, шунингдек, ушбу муаммо билан боғлиқ асосий тушунчаларнинг изоҳи келтирилган.

Илмий рисолада педагогик олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчилар, умумтаълим мактабларининг ўқитувчилари, шунингдек, “Педагогик таълим инновацион кластери” бўйича илмий иш олиб бораётган тадқиқотчилар учун мўлжалланган.

Тақризчилар:

Б.Менглиев – Алишер Навоий номидаги Ўзбек тили ва адабиёти университети профессори, филология фанлари доктори;

С.Матчонов – Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси профессори, филология фанлари доктори.

Чирчиқ давлат педагогика институти Кенгашининг 2019 йил 29 сентябрдаги 2-сонли мажлиси қарорига асосан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-5602-8-4

КИРИШ

Таълимни ислох қилишнинг зарурати

Жамиятда юз бераётган туб ўзгаришлар, шубҳасиз, таълим соҳасини ҳам қамраб олмакда. Миллий таълим тизимининг кейинги чорак асрдаги фаолиятига назар ташлайдиган бўлсак, қўғиёб ижобий ишлар амалга оширилганига гувоҳ бўламиз. Айни пайтда, кадрлар тайёрлаш соҳасида таълим турлари ўртасида алоқа ва узвийлик таъминланишида айрим камчиликлар ҳам кузатишмоқдаки, бу пировардида, мақсадни белгилашдаги тарқоқлик ва таълим сифатининг пасайишига сабаб бўлди. Кадрлар тайёрлаш бўйича давлат сиёсатида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ўзига хослиги ва талаб ҳамда эҳтиёжларининг тўлиқ ҳисобга олинмаслиги, меҳнат бозоридаги талаб ва тақлифнинг чуқур ўрганилмаслиги натижасида кадрларнинг ҳудудлар кесимидаги тақсимотида мувозанатнинг бузилиши кузатилди. Бу айрим ҳудудларда педагог кадрларга бўлган эҳтиёжнинг йиллар давомида қондирилмаслигига сабаб бўлди.

Тизимдаги бу каби камчиликларни бартараф этиш мақсадида кейинги икки йилдан ошқроқ вақт мобайнида таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳаларига оид бир қатор фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Таълим тизимини ривожлантиришга қаратилган мазкур ҳужжатларнинг барчасида кадрлар тайёрлаш сифатини тубдан такомиллаштириш, хусусан, тизимга ривожланган хорижий давлатлар тажрибасини татбиқ этиш, соҳага инновациялар киритиш, хорижий тажрибаларни ўзлаштириш, ижодий ёндашувларни қўллаб-қувватлаш, таълим-фан-ишлаб чиқариш учлиги ўртасидаги интеграция жараёнларини кучайтириш билан боғлиқ умумий жиҳатлар мавжуд.

Таълим тизимида кадрлар тақсимотининг тўғри йўлга қўйилмаслиги натижасида баъзи соҳаларда юзага келган кадрлар тақчиллиги масаласи, бевосита, узлуксиз таълим тизимида назарда тутилган таълим турлари ўртасидаги узлуксизлик, узвийлик ва интеграциянинг таъминланмаганлиги, ҳудудларда кадрларга бўлган талабнинг истикбол

Таълимга нисбатан кластер ёндашуви

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 30 сентябрь, ПҚ-3305-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 30 сентябрь, ПҚ-3304-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 14 март, ПҚ-2829-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори, “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 22 май, 304-сон.

режалари мавжуд эмаслиги билан юзага келди. Умунан, бу муаммо кенг қамровли ва кўп қиррали ижтимоий масала бўлиб, унинг ечими бир ёки икки сабабнинг қондирилиши билан ўз ижросини топа олмайди. Бу масала ҳудудий ҳокимликлар ва уларнинг тасарруфидаги тегишли бўлинмаларнинг айна масала бўйича тизимли иш олиб бориши натижасида ўзининг ижобий ечимини топиши мумкин. Ўз навбатида, педагогик таълим тизимида шундай янги механизм яратилиши ҳаётий заруратга айланмоқдаки, унда таълим турлари ўртасида ўзаро назорат ҳам, рақобат ҳам, манфаатларнинг қондирилиши ҳам таъминланиши зарур. Иқтисодиёт ва таълимни ислоҳ қилиш мамлакатимиз олий таълим тизимининг инновацион компонентларини самарали ривожлантириш ва жаҳон бозорида таълим хизматларининг рақобатбардошлигини таъминлашга зарурат туғдирмоқда. Педагогик таълимнинг жамият барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда замонавий талаблар, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда фан ҳамда таълим бўғинлари ўртасидаги тарқоқлик бугунги кунда узлуксиз педагогик таълимни кластер ривожланиш моделига ўтказиш заруратини тақозо этмоқда.

“КЛАСТЕР” ТУШУНЧАСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАВСИФИ

Фан ва техниканинг шиддат билан ривожланиши натижасида барча соҳаларга жорий қилинаётган инновацияларнинг мақсади мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий салоҳиятини оширишга қаратилган. Соҳаларга инновацияларни жорий қилиш мавжуд иш услубларига нисбатан янгича ёндашувларни талаб қилади. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятларида эса умумий жиҳатлар ва табиий қонуниятлар мавжуд бўлиб, бу борада ўзига хос янги йўللарни қидиришдан кўра, баъзан ривожланган мамлакатлардаги тайёр андозаларни олиш, улардан ижодий фойдаланиш яхшироқ натижа беради. Шундан келиб чиққан ҳолда, бугунги кунда иқтисодиёт тармоқларида халқаро тажрибада синалган ва мамлакат иқтисодиётининг ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришда катта аҳамият касб этувчи инновацион тажрибаларни қўллашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Ана шундай инновациялардан бири “кластер модели” бўлиб, бугунги кунда у аграр, тўқимачилик, енгил саноат ва фармацевтика соҳаларида кенг қўлланилмоқда. Қисқа муддат ичида кластер модели иқтисодиётда истикболли инновацион йўналиш сифатида эътироф этилиб, уни бошқа соҳаларда қўллаш тажрибалари амалга оширилмоқда.

Аслида “кластер” (cluster) сўзи инглиз тилидан олинган бўлиб, таржима қилинганда “тўплам”, “тўп”, “гурух”, “концентрация”, “гурухларга тўплаш”, “тўпламларда ўсиш” каби маъноларни англатади. Дастлаб бу термин статистика ва компьютер соҳасида пайдо бўлган, кейинчалик иқтисодиёт ва социологияда ҳам кенг қўлланила бошланди.

Иқтисодиётдаги кластер назариясининг асосчиси америкалик иқтисодчи, Гарвард бизнес мактаби профессори М.Портер кластернинг шаклланиш механизмини ўзаро рақобатбардошлик ўсишига сабаб бўладиган бир-бирига бевосита боғлиқ соҳаларнинг жамланиши, деб тушунтиради.²

Рус олимаси Т.И.Шамова эса кластерни алоҳида соҳа (таълим, иқтисодиёт ва б.) сифатида тасаввур қилиб, рақобатбардош самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми, деб тушунади.³

² Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, 454 pages.

³ Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем// Взаимодействие образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24–26 окт. 2006

режалари мавжуд эмаслиги билан юзага келди. Умуман, бу муаммо кенг қамровли ва кўп қиррали ижтимоий масала бўлиб, унинг ечими бир ёки икки сабабнинг қондирилиши билан ўз ижросини топа олмайди. Бу масала ҳудудий ҳокимликлар ва уларнинг тасарруфидаги тегишли бўлинмаларнинг айна масала бўйича тизимли иш олиб бориши натижасида ўзининг ижобий ечимини топиши мумкин. Ўз навбатида, педагогик таълим тизимида шундай янги механизм яратилиши ҳаётий заруратга айланмокдаки, унда таълим турлари ўртасида ўзаро назорат ҳам, рақобат ҳам, манфаатларнинг қондирилиши ҳам таъминланиши зарур. Иқтисодиёт ва таълимни ислоҳ қилиш мамлакатимиз олий таълим тизимининг инновацион компонентларини самарали ривожлантириш ва жаҳон бозорида таълим хизматларининг рақобатбардошлигини таъминлашга зарурат туғдирмокда. Педагогик таълимнинг жамият барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда замонавий талаблар, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда фан ҳамда таълим бўғинлари ўртасидаги тарқоқлик бугунги кунда узлуксиз педагогик таълимни кластер ривожланиш моделига ўтказиш заруратини тақозо этмокда.

“КЛАСТЕР” ТУШУНЧАСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАВСИФИ

Фан ва техниканинг шиддат билан ривожланиши натижасида барча соҳаларга жорий қилинаётган инновацияларнинг мақсади мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий салоҳиятини оширишга қаратилган. Соҳаларга инновацияларни жорий қилиш мавжуд иш услубларига нисбатан янгича ёндашувларни талаб қилади. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятларида эса умумий жиҳатлар ва табиий қонуниятлар мавжуд бўлиб, бу борада ўзига хос янги йўлларни қидиришдан кўра, баъзан ривожланган мамлакатлардаги тайёр андозаларни олиш, улардан ижодий фойдаланиш яхшироқ натижа беради. Шундан келиб чиққан ҳолда, бугунги кунда иқтисодиёт тармоқларида халқаро тажрибада синалган ва мамлакат иқтисодиётининг ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришда катта аҳамият касб этувчи инновацион тажрибаларни қўллашга жиддий эътибор қаратилмокда. Ана шундай инновациялардан бири “кластер модели” бўлиб, бугунги кунда у аграр, тўқимачилик, енгил саноат ва фармацевтика соҳаларида кенг қўлланилмокда. Қисқа муддат ичида кластер модели иқтисодиётда истиқболли инновацион йўналиш сифатида эътироф этилиб, уни бошқа соҳаларда қўллаш тажрибалари амалга оширилмокда.

Кластер—инновация

Аслида “кластер” (cluster) сўзи инглиз тилидан олинган бўлиб, таржима қилинганда “тўплам”, “тўп”, “гуруҳ”, “концентрация”, “гуруҳларга тўплаш”, “тўпламларда ўсиш” каби маъноларни англатади. Дастлаб бу термин статистика ва компьютер соҳасида пайдо бўлган, кейинчалик иқтисодиёт ва социологияда ҳам кенг қўлланила бошланди.

Иқтисодиётдаги кластер назариясининг асосчиси америкалик иқтисодчи, Гарвард бизнес мактаби профессори М.Портер кластернинг шаклланиш механизмини ўзаро рақобатбардошлик ўсишига сабаб бўладиган бир-бирига бевосита боғлиқ соҳаларнинг жамланиши, деб тушунтиради.²

Кластер-тажрифлари

Рус олимаси Т.И.Шамова эса кластерни алоҳида соҳа (таълим, иқтисодиёт ва б.) сифатида тасаввур қилиб, рақобатбардош самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми, деб тушунади.³

² Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, 454 pages.

³ Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем// Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24–26 окт. 2006

Яна бир рус олимаси Л.Беспалова кластерни ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта тенг ҳуқуқли бўлаклардан иборат бўлган тузилма, деб ҳисоблайди.⁴

Умуман, бу тушунчага тадқиқотчилар томонидан турлича таъриф ва тавсифлар берилган бўлиб, уни 1-жадвалда кўриш мумкин.

1-жадвал. Хорижий тадқиқотчиларнинг “кластер” тушунчасига берган таърифлари

№	Тадқиқотчининг Ф.И.Ш.	“Кластер” тушунчасига берилган таърифлар
1	М.Портер	Кластер - ўзаро боғланган компаниялар, ихтисослашган етказиб берувчилар, тегишли тармоқлардаги фирмалар ҳамда уларнинг фаолияти билан боғлиқ бўлган ташкилотларнинг жуғрофий белги бўйича бирлаштирилган гуруҳи
2	Г.А. Яшевой	Кластер – бир илмий-маърифий марказ атрофида бирлашган (махсус хизматлар, шу жумладан, етказиб берувчи, шунингдек, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар) компаниялар ўртасидаги ҳамкорлик муносабатларига асосланувчи тармоқ ташкилотлари мажмуи.
3	А.Г. Гранберг	Кластер – битта соҳага бирлашган ва бир-бири билан узвий алоқада бўлган корхоналар гуруҳи.
4	М.Галушкина	Кластер – битта жуғрофий ҳудудда жойлашган ва битта тармоқни ташкил қиладиган фирмалар гуруҳи.
5	Н.В.Городнова	Кластер – махсус соҳалар бўйича битта географик ҳудудда фаолият юритаётган, бир-бири билан боғлиқ бўлган ва бир-бирини тўлдирувчи компаниялар, институтлар гуруҳи.
6	Д.Л.Скипин	Кластер – горизонтал ва вертикал равишда функционал боғлиқ бўлган фирмалар гуруҳи.

г.): в2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И. Шамова. Белгород: Издательство БелГУ, 2006. Ч. 1. С. 24–29.

⁴ Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06-24-41. Загл. с экрана.

⁵ Обидов Р. Кластер тизимида кишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ҳамда сотиш харажатлари ҳисобининг хусусиятлари, “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журналы. № 3, июнь, 2018 йил, 3-бет (www.interfinansi.uz)

7	Н.Е.Егоров	Кластер – жамоавий, хусусий ва ярим жамоавий кўринишда бир-бири билан боғлиқ ва ўзаро бир-бирини тўлдирувчи фирмалар, тадқиқот ва ривожланиш институтлари гуруҳи.
8	Н.А.Мишура	Кластер – тижорат ва нотижорат ташкилотлари гуруҳи бўлиб, у гуруҳда фаолият юритаётган ҳар бир фирманинг рақобатбардошлигини таъминлашга хизмат қилади.
9	Л.Л.Наумова	Кластер – ҳудудий концентрациялашувга асосланган ва технологик занжирга боғланган товар ҳамда хом ашё етказиб берувчилар, асосий ишлаб чиқарувчиларни бирлаштирган индустриалашган мажмуа.

“Кластер” тушунчасига юқорида берилган таърифлар мазмунни ифодалаш йўсини бўйича бир-биридан бирмунча фарқ қилса-да, аммо уларни бирлаштириб турадиган умумий жиҳатлар мавжуд. Булар кластернинг қуйидаги белгилари:

- ўзаро манфаатли ҳамкорликни таъминлайди;
- рақобатбардошликни кучайтиради;
- тенг ҳуқуқли бир нечта компонентлардан ташкил топади;
- субъектларни ягона умумий мақсад остида бирлаштиради;
- умумий мақсаддан хусусий манфаатдорликка қараб келинади;
- давлат учун иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлади;

Кластер белгилари

Демак, кластер белгиларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосага келишимиз мумкин: иқтисодиётдаги “кластер” тушунчаси жуғрофий жиҳатдан яқин бўлган корхоналар, ташкилотлар, хизмат кўрсатувчи соҳалар, илмий марказлар, тадқиқот муассасалари, олий ўқув юр்தларининг ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва субъектлар рақобатбардошлилигини таъминлаш мақсадида концентрациялашувни жараёни.

Кластер моделининг иқтисодиётга кириб келиши табиий жараён сифатида қаралиши лозим. Чунки кейинги ярим асрга яқин давр мобайнида дунёда юз бераётган глобаллашув жараёнлари жаҳон иқтисодиёти саҳнасида рақобат муҳитининг кескин ошишига олиб келди. Бундай аёвсиз рақобат шароитида корхоналарнинг турғун фаолият олиб боришлари учун уларнинг ўзаро кўп томонлама манфаатли келишувлари жуда муҳим заруратга айланди. Глобаллашув жараёнида дунё бозорида “вақт” ва “масофа” тушунчалари аҳамиятини

йўқотди. Бунинг натижасида дунёнинг исталган нуқталарида жойлашган бир хил функцияни бажарувчи ишлаб чиқариш субъектлари ўзаро рақобатчига айланиб бормоқда. Оқибатда, рақобат кучидан унинг ўзига нисбатан фойдаланишнинг янги шакли бўлган кластер модели пайдо бўлди.

Америкалик тадқиқотчи М.Портер кластерни ўзаро ҳамкорликнинг гибрид шаклларида фарқлаш лозимлигини уқтиради. Кластер ўзаро ишонч ва натижа берувчи алоқаларга таянади ҳамда умумий мақсаддан хусусий манфаатга келиш принципи билан содир бўлади. Кластер – ҳамкорлик, аммо у ўзаро ҳамкорликнинг одатдаги шаклларида куйидаги жиҳатлари билан фарқ қилади:

- бутун тизимга тегишли асосий стратегик йўналишларни белгиловчи салоҳиятли компонентларнинг мавжудлиги;

- алоҳида олинганда айрим субъектларнинг имконият доирасининг чегараланганлиги;

- кластер доирасида бирлашган алоҳида субъектлар ўртасида бирқарор ахборот алмашинувининг йўлга қўйилиши;

- ўзаро ҳамкорликнинг махсус дастурлари ишлаб чиқиши ва унинг узок муддатга мўлжалланганлиги;

- субъектларнинг ҳар бирида алоҳида мақсад бўлишидан ташқари глобал аспектда улар умумий мақсадларининг ҳам мавжудлиги.

Жаҳон амалиётида кластерларни сунъий равишда тузиш кутилган натижани бермаслиги исботланган. Кластер соҳалар, йўналиш ва тармоқлардаги ишлаб чиқариш, фаолият самарадорлигини ошириш, натижани кафолатлаш, рақобатбардошликни кучайтириш каби омиллар воситасида етилган табиий шарт-шароитларга боғлиқ равишда юзага келади. Демак, кластер шаклланишга қадар мавжуд соҳа, йўналиш ва тармоқлар ўртасида юқоридаги омилларга боғлиқ равишда табиий алоқаларнинг мавжудлиги кластер шаклланишининг табиий босқичи сифатида қаралиши лозим.

Тадқиқотчилар томонидан кластерларни белгилар гуруҳи

бўйича куйидагича таснифлаш таклиф қилинади:

I. Кластерларни таснифлашга нисбатан бир ўлчамли ёндашувлар:

1. Ўзаро ҳамкорликларни тадқиқ этиш асосида:

- алоқаларнинг шакли бўйича;
- ўзаро ҳамкорлар тузилиши бўйича;
- кластерни бошқариш тузилмаси бўйича;
- ташкилий тузилма бўйича;
- кластер ичидаги алоқалар хили бўйича;

- саноат билан қамраб олиш даражаси бўйича;
- кластер ичидаги ўзаро ҳамкорликларнинг ривожланиш даражаси бўйича;
- рақобат курашига таъсир этиш даражаси бўйича.

2. Кластер иштирокчиларини тадқиқ этиш асосида:

- иштирокчилар функциялари бўйича;
- фаолиятнинг хусусияти бўйича;
- иштирокчиларнинг истеъмолчиларга йўналтирилганлиги бўйича;
- хизмат кўрсатувчи бозорнинг хусусияти бўйича;
- иштирокчиларнинг ташқи ресурсларга боғлиқлик даражаси бўйича;
- корхоналарнинг умумийлиги бўйича.

3. Кластерларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишини тадқиқ этиш асосида:

- ривожланиш динамикаси ва шаклланганлик даражаси бўйича;
- фаолият кўрсатиш усули бўйича;
- пайдо бўлиш табиати ва ривожланишининг илк босқичлари орқали ўтиш жараёни бўйича;
- ривожланиш босқичи (ҳаётий цикли) бўйича.

4. Жойлашган жойини тадқиқ этиш асосида:

- жузурфий қамраб олиш бўйича;
- локализация белгиси бўйича;
- ҳудудий иерархия белгиси бўйича;
- жузурфий таркибий қисмининг мавжудлиги бўйича.

5. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотни тадқиқ этиш асосида:

- якуний маҳсулотнинг хусусияти бўйича;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг номенклатураси бўйича;
- рақобат устунлигининг даражалари бўйича;
- тармоқ ихтисослашуви ёки диверсификация бўйича.

6. Кластер ресурсларини тадқиқ этиш асосида:

- асосий ресурснинг хусусияти бўйича;
- асосий ресурснинг хили бўйича.

II. Кластерларни таснифлашга нисбатан кўп ўлчамли ёндашувлар:

- белгилар (мезонлар) мажмуи бўйича;
- компаниялар ўлчами ва ўзаро ҳамкорликлар хили бўйича;

йўқотди. Бунинг натижасида дунёнинг исталган нукталарида жойлашган бир хил функцияни бажарувчи ишлаб чиқариш субъектлари ўзаро рақобатчига айланиб бормокда. Оқибатда, рақобат кучидан унинг ўзига нисбатан фойдаланишнинг янги шакли бўлган кластер модели пайдо бўлди.

Америкалик тадқиқотчи М.Портер кластерни ўзаро ҳамкорликнинг гибрид шаклларида фарқлаш лозимлигини уқтиради. Кластер ўзаро ишонч ва натижа берувчи алоқаларга таянади ҳамда умумий мақсаддан хусусий манфаатга келиш принципи билан содир бўлади. Кластер – ҳамкорлик, аммо у ўзаро ҳамкорликнинг одатдаги шаклларида куйидаги жиҳатлари билан фарқ қилади:

- бутун тизимга тегишли асосий стратегик йўналишларни белгилувчи салоҳиятли компонентларнинг мавжудлиги;
- алоҳида олинганда айрим субъектларнинг имконият доирасининг чегараланганлиги;
- кластер доирасида бирлашган алоҳида субъектлар ўртасида бирқарор ахборот алмашинувининг йўлга қўйилиши;
- ўзаро ҳамкорликнинг махсус дастурлари ишлаб чиқирилиши ва унинг узок муддатга мўлжалланганлиги;
- субъектларнинг ҳар бирида алоҳида мақсад бўлишидан ташқари глобал аспектда улар умумий мақсадларининг ҳам мавжудлиги.

Жаҳон амалиётида кластерларни сунъий равишда тузиш қўлланган натижани бермаслиги исботланган. Кластер соҳалар, йўналиш ва тармоқлардаги ишлаб чиқариш, фаолият самарадорлигини ошириш, натижани кафолатлаш, рақобатбардорликни кучайтириш каби омиллар воситасида етилган табиий шарт-шароитларга боғлиқ равишда юзага келади. Демак, кластер шаклланишга қадар мавжуд соҳа, йўналиш ва тармоқлар ўртасида юқоридаги омилларга боғлиқ равишда табиий алоқаларнинг мавжудлиги кластер шаклланишининг табиий босқичи сифатида қаралиши лозим.

Тадқиқотчилар томонидан кластерларни белгилар гуруҳи бўйича куйидагича таснифлаш таклиф қилинади:

Кластерлар таснифи

I. Кластерларни таснифлашга нисбатан бир ўлчамли ёндашувлар:

1. Ўзаро ҳамкорликларни тадқиқ этиш асосида:

- алоқаларнинг шакли бўйича;
- ўзаро ҳамкорлар тузилиши бўйича;
- кластерни бошқариш тузилмаси бўйича;
- ташкилий тузилма бўйича;
- кластер ичидаги алоқалар хили бўйича;

- саноат билан қамраб олиш даражаси бўйича;
 - кластер ичидаги ўзаро ҳамкорликларнинг ривожланиш даражаси бўйича;
 - рақобат курашига таъсир этиш даражаси бўйича.
- ##### 2. Кластер иштирокчиларини тадқиқ этиш асосида:
- иштирокчилар функциялари бўйича;
 - фаолиятнинг хусусияти бўйича;
 - иштирокчиларнинг истеъмолчиларга йўналтирилганлиги бўйича;
 - хизмат кўрсатувчи бозорнинг хусусияти бўйича;
 - иштирокчиларнинг ташқи ресурсларга боғлиқлик даражаси бўйича;
 - корхоналарнинг умумийлиги бўйича.

3. Кластерларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишини тадқиқ этиш асосида:

- ривожланиш динамикаси ва шаклланиш даражаси бўйича;
- фаолият кўрсатиш усули бўйича;
- пайдо бўлиш табиати ва ривожланишининг илк босқичлари орқали ўтиш жараёни бўйича;
- ривожланиш босқичи (жаътий цикли) бўйича.

4. Жойлашган жойини тадқиқ этиш асосида:

- жугрофий қамраб олиш бўйича;
- локализация белгиси бўйича;
- ҳудудий иерархия белгиси бўйича;
- жугрофий таркибий қисмнинг мавжудлиги бўйича.

5. Ишлаб чиқариладиган маҳсулотни тадқиқ этиш асосида:

- якуний маҳсулотнинг хусусияти бўйича;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг номенклатураси бўйича;
- рақобат устуңлигининг даражалари бўйича;
- тармоқ ихтисослашуви ёки диверсификация бўйича.

6. Кластер ресурсларини тадқиқ этиш асосида:

- асосий ресурснинг хусусияти бўйича;
- асосий ресурснинг хили бўйича.

II. Кластерларни таснифлашга нисбатан кўп ўлчамли ёндашувлар:

- белгилар (мезонлар) мажмуи бўйича;
- компаниялар ўлчами ва ўзаро ҳамкорликлар хили бўйича;

- устунлик қилувчи ўзаро боғлиқликнинг хили ва жузрофий бир жойга тўпланганлик даражаси бўйича;
- иштирокчилар сони ва улар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик хусусияти, кластерга аъзоликнинг очиқлиги бўйича.⁶

Кластерларнинг таснифи билан уни шакллантириш усуллари ўртасида боғлиқлик мавжуд. Кластерни шакллантириш усуллари эса маҳаллий тадқиқотчи Г.Э.Захидов томонидан қуйидагича берилган:

Кластерни шакллантириш усуллари

1. Норматив-ҳуқуқий соҳада:

- норматив ва ҳуқуқий қонунчилик ҳужжатлари ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва тасдиқлаш;
- давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари;
- кластер ичида ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш.

2. Иқтисодий соҳада:

- ривожлантириш мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш;
- ресурс билан таъминлаш тартибини белгилаш.

3. Ташкилий-коммуникатив соҳада:

- уюшмалар фаолиятини ташкил этиш;
- коммуникатив муҳитини ривожлантириш;
- кадрлар тайёрлаш;
- потенциал иштирокчиларини аниқлаш;
- кластер тузилмасини ишлаб чиқиш.⁷

Кластернинг шаклланиш омиллари сифатида эса қуйидагиларни айтиш мумкин:

Кластерни шакллантириш

- интеграция – соҳаларо боғланиш, табиий алоқадорлик, узвийлик ва изчиллик;
- ташаббус – соҳанинг самарадорлиги билан боғлиқ ҳар қандай инновацион лойиҳа ва тақлифларнинг қўллаб-қувватланиши;
- қизиқиш – кластерда ҳар бир субъект ўз манфаатдорлигига эга бўлиши;
- инновациялар – замон ва тараққиётга мос ҳолда қадам қўйиш, янги лойиҳа ва гояларнинг мунтазамлиги;
- ахборотлар – соҳанинг барқарор ривожланиши учун етарли ахборот базасининг мавжудлиги ва мунтазам янгиланиб туриши.

⁶ Ягодина Н.В. К вопросам теории кластера // Социально-экономические системы: современное видение и подходы. Материалы четвертой международной научно-практической конференции. –Омск: «СИБИТ», 2009. –С.238.

⁷ Захидов Г.Э. Ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услубиёти. –Т.: Фан, 2016. Б.12.

Бу омиллар ҳар қандай кўринишдаги кластерларнинг самарали ишлаши ва бардавомлигини таъминлаш учун жуда муҳим ҳисобланади.

Кластерларни шакллантириш билан боғлиқ жараёнларда давлатнинг роли жуда муҳим. Бундай шароитда давлат мамлакатда соҳалар ривожига хизмат қилувчи инновацияларни жорий қилиш, хорижий тажрибаларни ўзлаштириш, чет эллик ҳамкорлар билан фаол манфаатли муносабатга киришиш билан боғлиқ ташқи ва ички сиёсат юритиши соҳаларни кластерлаштириш жараёнларини енгиллаштиради. Бунинг учун ўзаро муносабатларни тартибга солиш билан боғлиқ равишда шунга мос норматив-ҳуқуқий асослар шакллантирилиши керак. Ушбу жараёнлар кластер сиёсатини белгилайди ва ўзида норматив-ҳуқуқий таъминот, давлатнинг шу соҳани қўллаб-қувватлаши билан боғлиқ сиёсати, ахборот таъминоти кабиларни бирлаштиради. Кластер сиёсатининг мақсади эса самарадорликни ошириш ва рақобатбардошликни кучайтиришдан иборат.

Давлатнинг кластер сиёсати

Ушбу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда кластер сиёсати қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Кластерларни самарали ташкилий ривожлантириш учун шароит яратиш, шу жумладан, кластер иштирокчиларини аниқлаш, қўшилган қийматни яратиш занжири доирасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг рақобатбардошлигига зиён етказувчи “тор жойлар” ва чекловларга барҳам берилиши ҳамда кластер иштирокчиларининг рақобат жиҳатдан устунликлари ошишини таъминловчи кластерни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш.

2. Кластерларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги йўналишлар бўйича ижтимоий-иқтисодий сиёсат тадбирларини мувофиқлаштириш ҳисобидан кластер иштирокчиларининг рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган лойиҳаларнинг самарали қўллаб-қувватланишини таъминлаш:

- тадбиркорлик ривожланишини қўллаб-қувватлаш;
- инновацион ва технологик сиёсат;
- таълим сиёсати;
- инвестицияларни жалб қилиш сиёсати;
- экспортни ривожлантириш сиёсати;
- транспорт ва энергетика инфратузилмасини ривожлантириш;
- иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш.

3. Кластер сиёсатини амалга оширишнинг самарали методик, ахборот-маслаҳат ва таълим билан қўллаб-қувватланишини таъминлаш. Ижроия ҳокимият марказий органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, тадбиркорлар бирлашмаларининг кластер

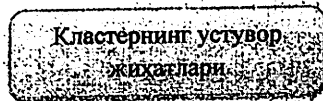
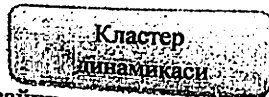
сиёсатини амалга ошириш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш.⁸

Бунинг натижасида кластер субъектларининг иш самарадорлиги, инновацион фаоллиги, корхоналарнинг инвестицион жозибadorлиги ошади, ҳамкорлар, хусусан, хорижий инвесторлар билан муносабатлар яхшиланади, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши жадаллашади.

М.Портернинг кластер назарияси бугунги кунга келиб, ўзининг мазмун-мундарижасини бирмунча ўзгартирмоқда. Чунки дунё бозорида рақобат ва ишлаб чиқариш муносабатлари кун сайин кескинлашмоқда. М.Портер фақатгина жуғрофий омилларни кластерларни шакллантириш билан боғлиқ асосий шарт деб билган бўлса, эндиликда мутахассислар бу борадаги омилларнинг кўплигини қайд қилишмоқда. Кластерларни ҳудудий ёки бошқа омиллар билан чегаралаш глобал микёсда фаолият олиб бориш ва рақобат муҳитида турғун қолишга тўсқинлик қила бошлади. С.Р.Древинг ўз тадқиқотларида кластерни технологик жиҳатдан ўзаро боғланган турли тармоқлар мустақил корхоналарининг вертикал ва горизонтал, минтакавий ва минтақалараро концентрациялашувига асосланган глобал тармоқ сифатида тавсифлашни тақдим қилмоқда. Демак, кластерни ҳудудий ёки бошқа сабаблар билан доирасини чегаралаш эмас, балки фаолиятни тўлақонли бўлиш даражасигача кенгаювчи, иқтисодий маънода, яқуний маҳсулотнинг рақобатбардошлигига эришишгача ва унинг истеъмолчига етиб боришигача бўлган жараён сифатида тушуниш мақсадга мувофиқ бўлади.

Кластернинг вертикал концентрациялашувида мақсадга йўналиш куйидан тепага қараб кечса, горизонтал концентрациялашувида ёндош йўналишлар билан биргаликда содир бўлади. Кластерлаштириш жараёни вертикал ёки горизонтал, минтакавий ёки минтақалараро бўладими, ҳар қандай ҳолатда ҳам субъектларнинг тенг ҳуқуқли бўлиши кластернинг муҳим шартларидан ҳисобланади.

Кластерни шакллантиришда ахборот оқимининг ўрни жуда муҳим. Кластер, моҳият этибори билан, ахборотлар, билимлар тарқалишининг, умумий мақсад мавзусидаги мулоқотларни йўлга қўйишнинг майдони бўлиб, бу майдонда кечаётган жараёнлар, пировардида, энг оптимал қарорларга келиш учун замин яратади. Оқибатда, ахборот базасининг кучи кластерни ривожлантиришнинг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Кластер моделининг моҳиятида минтақа, мамлакат, ҳудуд, соҳа, тармоқ микёсидаги иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, савдо-сотиқ каби масалаларнинг самарадорлигини ошириш, рақобатбардошлигини таъминлаш ғояси ётар экан, бу борадаги унинг устувор жиҳатлари сифатида куйидагиларни айтиш мумкин:

- субъектларнинг ҳамкорлар, хом ашё етказиб берувчилар, малакали ходимлар, зарур ахборотлар, илмий тадқиқот марказлари каби объектлар билан осон ва қулай боғлана олишлари, иш унумдорлигини ошириш имкониятлари ортади;

- таълим субъектлари ва илмий марказлар томонидан ишлаб чиқилган ғоялар, ишланмалар, лойиҳаларни тезлик билан синаб кўриш, синов тавсифларини таҳлил қилиш, энг оптимал синов натижаларини амалиётга татбиқ этишнинг шарт-шароитлари таъминланади;

- илмий тадқиқотлар, изланишлар қилиш, соҳага инновацияларни олиб киришнинг имкониятлари кўпаяди.

Ўзбекистон шароитида кластерлаштириш жараёни янги ижтимоий-иқтисодий ҳодиса ҳисобланади. Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг бир қатор чиқишларида (жумладан, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти саммитида, қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали тадбирдаги нутқларида) аграр ва енгил саноат соҳаларини кластерлаштириш ғоясини илгари сурди. Бу ғоя мутахассислар томонидан истиқболли инновацион ташаббус сифатида эътироф этилди. Дарҳақиқат, ихтисослашувидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизнинг иқтисодий салоҳиятини ошириш учун аграр, енгил саноат, илм-фан, таълим каби соҳаларни кластерлаштириш жараёнларини янада кенгайтириш лозим бўлади. Хом ашё етиштиришдан тортиб ундан тайёр маҳсулот олишгача бўлган жараёнларни кластер занжирида бирлаштириш аграр, енгил саноат, нефть-газ, фармацевтика, илм-фан каби кўпгина соҳаларнинг келажаги сифатида қаралиши лозим. Шунингдек, кластерлаштиришга нисбатан замонавий илм-фан ютуқларини татбиқ қилиш, жараёнларга илмий ёндашиш, тадқиқотлар олиб бориш ва натижаси қафолатланган ишланмалар ишлаб чиқиш, соҳанинг техник таъминотини яхшилаш бу борадаги ишларнинг самарадорлигини оширади.

Муайян соҳани ривожлантириш мақсадида кластер тизимини жорий этиш янги иш ўринлари яратиш, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш, инвестицион жозибadorлигини кучайтириш, маҳаллий бюджет маблағларини ошириш, ваколатларни марказлаштиришдан узоқлаштириш, тадбиркорларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиши, ахборотлар алмашиш жараёнларининг кучайиши,

⁸ Смирнова Ю.В. Кластеры как фактор инновационного развития // Мат-лы науч. конф. «Актуальные вопросы экономики и управления». г.Москва, 2011 г. / Под общ. ред. Г.Д. Ахметовой. -М.: ПРИОР, 2011. - С.42-45.

сиёсатини амалга ошириш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш.⁸

Бунинг натижасида кластер субъектларининг иш самарадорлиги, инновацион фаоллиги, корхоналарнинг инвестицион жозибadorлиги ошади, ҳамкорлар, хусусан, хорижий инвесторлар билан муносабатлар яхшиланади, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши жадаллашади.

М.Портернинг кластер назарияси бугунги кунга келиб, ўзининг мазмун-мундарижасини бирмунча ўзгартирмоқда. Чунки дунё бозорида рақобат ва ишлаб чиқариш муносабатлари кун сайин кескинлашмоқда. М.Портер фақатгина жугрофий омилларни кластерларни шакллантириш билан боғлиқ асосий шарт деб билган бўлса, эндиликда мутахассислар бу борадаги омилларнинг кўпчилигини қайд қилишмоқда. Кластерларни ҳудудий ёки бошқа омиллар билан чегаралаш глобал микёсда фаолият олиб бориш ва рақобат муҳитида турғун қолишга тўсқинлик қила бошлади. С.Р.Древинг ўз тадқиқотларида кластерни технологик жиҳатдан ўзаро боғланган турли тармоқлар мустақил корхоналарининг вертикал ва горизонтал, минтақавий ва минтақалараро концентрациялашувига асосланган глобал тармоқ сифатида тавсифлашни тақдим қилмоқда. Демак, кластерни ҳудудий ёки бошқа сабаблар билан доирасини чегаралаш эмас, балки фаолиятни тўлақонли бўлиш даражасигача кенгаювчи, иқтисодий маънода, якуний маҳсулотнинг рақобатбардошлигига эришишгача ва унинг истеъмолчига етиб боришигача бўлган жараён сифатида тушуниш мақсадга мувофиқ бўлади.

Кластернинг вертикал концентрациялашувида мақсадга йўналиш куйидан тепага қараб кечса, горизонтал концентрациялашувида ёндош йўналишлар билан биргаликда содир бўлади. Кластерлашиш жараёни вертикал ёки горизонтал, минтақавий ёки минтақалараро бўладими, ҳар қандай ҳолатда ҳам субъектларнинг тенг ҳуқуқли бўлиши кластернинг муҳим шартларидан ҳисобланади.

Кластерни шакллантиришда ахборот оқимининг ўрни жуда муҳим. Кластер, моҳият эътибори билан, ахборотлар, билимлар тарқалишининг, умумий мақсад мавзусидаги мулоқотларни йўлга қўйишнинг майдони бўлиб, бу майдонда кечаётган жараёнлар, пировардида, энг оптимал қарорларга келиш учун замин яратади. Оқибатда, ахборот базасининг кучи кластерни ривожлантиришнинг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Кластер
динамикаси

⁸ Смирнова Ю.В. Кластеры как фактор инновационного развития // Мат-лы науч. конф. «Актуальные вопросы экономики и управления». г.Москва, 2011 г. / Под общ. ред. Г.Д. Ахметовой. -М.: ПРИОР, 2011. - С.42-45.

Кластер моделининг моҳиятида минтақа, мамлакат, ҳудуд, соҳа, тармоқ микёсидаги иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, савдо-сотиқ каби масалаларнинг самарадорлигини ошириш, рақобатбардошлигини таъминлаш ғояси ётар экан, бу борадаги унинг устувор жиҳатлари сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- субъектларнинг ҳамкорлар, хом ашё етказиб берувчилар, малакали ходимлар, зарур ахборотлар, илмий тадқиқот марказлари каби объектлар билан осон ва қулай боғлана олишлари, иш унумдорлигини ошириш имкониятлари ортади;

- таълим субъектлари ва илмий марказлар томонидан ишлаб чиқилган ғоялар, ишланмалар, лойиҳаларни тезлик билан синаб кўриш, синов тавсифларини таҳлил қилиш, энг оптимал синов натижаларини амалиётга татбиқ этишнинг шарт-шароитлари таъминланади;

- илмий тадқиқотлар, изланишлар қилиш, соҳага инновацияларни олиб киришнинг имкониятлари кўпаяди.

Ўзбекистон шароитида кластерлаштириш жараёни янги ижтимоий-иқтисодий ҳодиса ҳисобланади. Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг бир қатор чиқишларида (жумладан, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти саммитида, кишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали тадбирдаги нутқларида) аграр ва енгил саноат соҳаларини кластерлаштириш ғоясини илгари сурди. Бу ғоя мутахассислар томонидан истиқболли инновацион ташаббус сифатида эътироф этилди. Дарҳақиқат, иқтисослашувидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизнинг иқтисодий салоҳиятини ошириш учун аграр, енгил саноат, илм-фан, таълим каби соҳаларни кластерлаштириш жараёнларини янада кенгайтириш лозим бўлади. Хом ашё етиштиришдан тортиб ундан тайёр маҳсулот олишгача бўлган жараёнларни кластер занжирида бирлаштириш аграр, енгил саноат, нефть-газ, фармацевтика, илм-фан каби кўпгина соҳаларнинг келажаги сифатида қаралиши лозим. Шунингдек, кластерлаштиришга нисбатан замонавий илм-фан ютуқларини татбиқ қилиш, жараёнларга илмий ёндашиш, тадқиқотлар олиб бориш ва натижаси кафолатланган ишланмалар ишлаб чиқиш, соҳанинг техник таъминотини яхшилаш бу борадаги ишларнинг самарадорлигини оширади.

Муайян соҳани ривожлантириш мақсадида кластер тизимини жорий этиш янги иш ўринлари яратиш, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш, инвестицион жозибadorлигини кучайтириш, маҳаллий бюджет маблағларини ошириш, ваколатларни марказлашишдан узоқлаштириш, тадбиркорларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиши, ахборотлар алмашиш жараёнларининг кучайиши,

Кластернинг устувор
жиҳатлари

инновацияларни тарғиб қилиш, хусусий секторнинг ривожланиши билан боғлиқ янги имкониятларни яратади.

Соҳа учун кластерлар инвестицион лойиҳаларда самарали қатнашиш, иқтисодий маънода, янги бозорларга чиқиш, инновацион лойиҳаларни ўзлаштириш ва уни татбиқ этиш билан боғлиқ харажатларни қисқартириш, соҳанинг инфратузилмасини такомиллаштириш, ходимларнинг билим, малака ва кўникмаларини ошириш, пиروвардида, соҳанинг рақобатбардошлигини ошириш омили саналади. Кластерлар нафақат кластер субъекти бўлган корхонанинг самарадорлиги ва рақобатбардошлигини оширади, шу билан бирга, ҳудуднинг тадбиркорлик билан боғлиқ инфратузилмаси ва муҳитини шакллантиришга кўмаклашади, бу эса фаолият олиб бораётган ёндош корхоналар иқтисодий салоҳиятининг ошишига ўз таъсирини кўрсатади. Юқори рақобатлашув салоҳиятига эга бўлган корхоналар ўзининг тажрибаси ва иш натижалари билан бошқа корхоналарга ижобий таъсирини ўтказади.

Тадқиқотчилар ҳудудий кластерлар фан ва таълим субъектлари учун ҳам жозибадор бўлиши мумкинлигини таъкидлашади. Бунда фан ва таълим субъектлари илмий тадқиқот ва лойиҳаларни молиялаштириш ҳажмини кўпайтириш, сифат ва самарадорлигини яхшилаш, илмий тадқиқот ишларининг техник ва технологик таъминотини юксалтириш, илмий ва педагогик кадрлар малакасини ошириш, кабилардан манфаатдор бўлади.

Кластер тизимларини таҳхислашга нисбатан икки хил ёндашув мавжуд. Булар юқоридан қуйига ва қуйидан юқорига ўзаро боғланган алгоритмлари бўлиб, *биринчисида*, муайян тармоқнинг кластерни шакллантириш билан боғлиқ жозибадорлиги ва унда кластерни ривожлантириш учун мавжуд шарт-шароитлар аниқланади; *иккинчисида*, муайян ҳудудда кластерни идентификациялаш амалга оширилади.

М.Портернинг фикрига кўра, кластернинг фаолиятини йўлга қўйиш методикаси учта босқичдан иборат:⁹

1) кластер таркиби аниқланади:

а) унинг негизи – йирик фирма ёки ўхшаш фирмалар гуруҳи аниқланиб, ушбу фирмалардан вертикал бўйича улар билан ўзаро боғлиқ бўлган қуйи ва юқори турувчи корхоналар технологик занжирлари тузилади;

Кластер тизимларини таҳхислаш

Кластерлар фаолиятини йўлга қўйиш методикаси

⁹ Портер М. Конкуренция. –СПб.–М.–Киев: «Вильямс», 2001. –С.208.

б) умумий каналлар орқали ўтувчи ва қўшимча маҳсулот ҳамда хизматларни яратувчи ишлаб чиқаришлар аниқланади;

в) умумий ишлаб чиқариш омилларида фойдаланиш асосида қўшимча горизонтал занжирлар шаклланади. Тажриба шунини кўрсатмоқдаки, кластер чегараларини аниқлаш энг мураккаб вазибалардан бири ҳисобланиб, ҳамма вақт тадқиқотнинг мақсади ва концептуал ёндашувини акс эттиради;

2) кластер ичида гуруҳлар, айниқса, кластер учун махсус кўникмалар, технологиялар, ахборот, капитал ва инфратузилмани таъминловчи ташкилотлар ажратилади;

3) кластер иштирокчиларининг хатти-ҳаракатига таъсир этувчи (қондалар, меъёрлар, рағбатлантирувчи омиллари шакллантирувчи) ҳукумат ва бошқа қонунчилик тузилмалари аниқланади.

Айрим тадқиқотчилар кластерни ташкил қилиш билан боғлиқ жараёнлар изчиллигини қуйидагича белгилашади:

1. Тайёргарлик ишлари:

- тармоқларни инновацион ташкилий-лойиҳавий ривожлантириш тадбирларининг долзарблигини аниқлаш учун уларни таҳлил қилиш;

- буюртмачи томонидан (кўпинча бу маъмурият) тармоқ кластерини инновацион ташкилий-лойиҳавий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқариш учун техник топшириқнинг тузилиши;

- тармоқда инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги амалдаги қонун ҳужжатлари билан танишиш.

2. Тармоқ кластерини таҳлил қилиш:

- ажратилган кластер ҳақиқатан ҳам тармоқ кластерининг барча талабларига жавоб бериши далилларини олиш;

- кластерлаштиришни ўтказиш (кластерда кичик кластерларни ажратиш) ва унинг натижалари бўйича тармоқ кластерининг хариталарини тузиш.

3. Тармоқ кластерини таҳлил қилиш натижаларига ишлов бериш:

- кластер ва кичик кластерлар топ-менежменти мақсадлари, вазифа ва функцияларини аниқлаш;

- кластер ва кичик кластерларнинг муайян инновацион инфратузилмавий унсурларини ишлаб чиқиш ҳамда асослаш.¹⁰

Кластерни лойиҳалаштириш ва ташкил қилишнинг тайёргарлик босқичида унинг таркибига кирувчи субъектлар фаолиятидаги кучли ва

¹⁰ Арутюнов Ю.А. Формирование региональной инновационной системы на основе кластерной модели экономики региона // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера. Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета //Режим доступа: <http://koet.syktu.ru/vestnik/index.htm>

кучсиз томонлар аниқланади, улар ўртасида табиий алоқадорликнинг мавжудлиги тасдиқланади ва тармоқ, соҳа ёки минтакани ривожлантириш имконияти баҳоланади. Бу жуда муҳим босқич бўлиб, шу ўринда ташхис ишларининг тўғри амалга оширилиши кластернинг истикболини белгилайди.

Таҳлил босқичларида кластер таркибига кирувчи корхоналар ўртасидаги алоқанинг қайси белгиларга мос келиши ва унинг даражаси билан боғлиқ хусусиятлар таҳлил қилинади, хулосага келинади, натижалар ҳақида дастлабки башоратлар шакллантирилади.

Кластер ёндашуви истикболли ва самарадор модель эканлиги кейинги пайтларда илмий жамоатчилик томонидан тобора кўпроқ эътироф этилмоқда. Бу борадаги ишларни сифат ва миқдор жиҳатдан янги босқичга кўтариш таркибий ўзгартиришларни талаб қилади. Шунингдек, давлат бошқаруви, олий таълим муассасалари, илмий марказлар, илмий тадқиқот институтлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни талаб қилади. Самарадорлик нуктаи назаридан қаралганда, кластерлар зарурий воситалар ва таҳлилий методологияни тақдим этади.

Кейинги пайтларда дунёнинг йирик корхоналари ўз инвестициясини кластер сиёсати тўғри ташкил қилинган мамлакатларга йўналтиришга кизиқиш билдирмоқда. Бу кластернинг тажрибада тан олинган модель эканлигини кўрсатади. Умуман, кластер ёндашуви ҳозирги кундаги замонавий иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, ишлаб чиқариш, саноат ва таълим сиёсатини шакллантиришнинг асосий тамойилларидан бирига айланиб бормоқда.

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

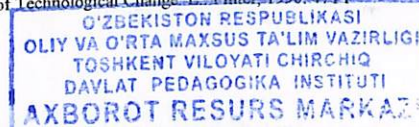
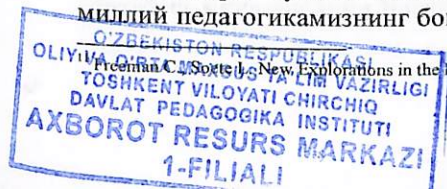
Тараққиётнинг бугунги босқичига келиб, дунёда янгиликлар ва оригинал технологик ечимларга бўлган талаб тобора ортиб бормоқда. Бугунга келиб билимлар иқтисодий ресурснинг асосий манбаига айланди. Иқтисодий ўсиш учун курашда билимлар (инновациялар) миллий иқтисодиётнинг энг асосий ички захираларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Инновацион ўсишга қаратилган имкониятларни ишга солиш учун “билимлар жамияти” ва билимга асосланган иқтисодиётга ўтиш талаб этилади. Бундай иқтисодиётнинг концепциясига мувофиқ иқтисодий ўсишнинг сифати “номоддий” иқтисодий активларга инвестициялар киритиш орқали таъминланади. Булар илмий тадқиқотлар ва ишланмалар, инновацион фаолиятни рағбатлантириш, иқтисодий фаол аҳолининг билим ва малакасини ошириш кабилардир. Бундай инвестицияларни амалга ошириш учун инновацион фаолият ва илмий тадқиқотларни

Миллий инновацион
тизим концепцияси

рақобат ва иқтисодий динамиканинг асосий омиллари сифатида тавсифлайдиган миллий инновацион тизимларни яратиш керак бўлади. Миллий инновацион тизим концепциясини биринчи бўлиб 1987 йилда инглиз иқтисодчиси К.Фрееман тақдим этди.¹¹ Миллий инновацион тизимлар нафақат илмий тадқиқотлар олиб бориш учун масъул бўлган ташкилотлар, балки мавжуд даражадаги ресурсларни ташкил қилиш ва бошқаришни ҳам корпоротив микёсда, ҳам миллий микёсда амалга оширадиган ишларни ҳам ўз ичига олади. Ҳозирги Ўзбекистон шароитида миллий инновацион тизимларни шакллантириш энг устувор масалалардан бири бўлиб турибди. Ҳар қандай инновацион тизимнинг асосий элементи – инновацияларни яратиш, тарқатиш ва ривожлантириш учун зарур сифатга эга бўлган одамлар. Бунинг фақат таълим соҳасидагина тўлиқ шакллантириш мумкин. Шунга кўра давлатнинг ривожланиши инновацион тизимларни шакллантиришни талаб қилади. Бундай тизимлар давлат микёсида, вилоят ва шаҳар даражасида ҳам амалга оширилиши мумкин. Таълим соҳасида миллий инновацион тизимнинг пайдо бўлиши ва муваффақиятли фаолият юритиши соҳага кластер ёндашувини жорий этиш билан юзага келади. Кластер махсус етказиб берувчилар, асосий ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар билан боғлиқ технологик занжирдан иборат. Демак, кластерда бир гуруҳ ташкилотларнинг инновацион маҳсулотни яратиш ва унинг рақобатбардошлигини оширишга имкон берадиган иқтисодий ходиса миллий ва минтақавий ривожланиш учун кучли рағбат ҳисобланади. Шунга кўра, кластер ёндашуви фан ва амалиётда жамиятни ривожлантириш учун янги имкониятлар излаш ва амалга ошириш, кластерларни яратиш ва бошқариш орқали унинг фаровонлиги ва рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган йўналиш сифатида белгиланиши мумкин. Бошқарув назарияси ва амалиётининг долзарб вазифаси бутун мамлакат ва унинг ҳудудларини, шунингдек, айрим соҳаларни ривожлантиришга нисбатан кластер ёндашувини амалга ошириш йўллари ва имкониятларини илмий тадқиқ қилишдир. Кластер ривожланиши ва кластер ёндашуви жуда истикболли кўринадиган соҳалардан бири таълимдир.

Интеграциялашув жараёнининг замонавий усулларида бири, шубҳасиз, кластер ёндашуви экан, уни илмий-педагогик муаммо сифатида тадқиқ қилиш, унинг самарадор усул эканлигини илмий асослаш ва амалиётга жорий этиш механизмлари бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқиш миллий педагогикамизнинг бош масалаларидан бири бўлиб турибди. Бу

Миллий
педагогикамиздаги бош
масалалардан бири

борада хорижий мутахассислар томонидан олиб борилган тизимли тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, бу тушунча хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлган субъектларнинг элементлари ўзаро алоқада ва боғлиқликда бўлган ва муайян мақсадларга эришиш учун биргаликда фаолият юритадиган ягона ташкилий тузилмага бирлашишни англатади. Замонавий кластерлар, одатда, илм-фан, таълим ва ишлаб чиқариш субъектларини ўзида жамлайди ва иқтисодий барқарор глобал тармоқни ҳосил қилади. Шунинг учун кластерларнинг ягона ташкилий тузилмаларини яратишда инновацион ёндашувларни амалга ошириш кўзда тутилади.

Кластер доирасида бир нечта субъектларни ўзаро интеграциялаш жараёни мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий ҳодисадир. Ўзаро боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китоб ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қилади, шундагина кластер субъектларининг ишончини қозонади. Кластерни бюрократик ва маъмурий йўллар билан амалга ошириб бўлмайди. У субъектларнинг ихтиёрий хайрихоҳлиги асосидагина ташкиллаштирилиши ва самарали фаолият олиб бориши мумкин.

Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, таълим кластери миллий педагогикамизда инновация бўлиб, ўзида нафақат таълим турлари, балки фан, таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграциялашув жараёнларини, шунингдек, таълимни бошқариш, таълим воситалари ва шакллари билан боғлиқ соҳаларни ҳам жамлайди.

Кузатишлар бугунги кунда дунё ҳамжамиятида иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш тармоқлари ҳамда фан ва таълим соҳаларини ривожлантиришга тўққинлик қилувчи хусусий, тармоқ ва тармоқлараро ҳамда глобал муаммоларни ҳал қилишнинг замонавий тенденцияларини ишлаб чиқувчи алоҳида муассасалар, компаниялар ва хўжалик юритувчи субъектлар мавжуд эмаслигини кўрсатади. Бугунги кунда жамият ва иқтисодиётга нафақат тор профессионал соҳадаги билим, кўникма ва малакага эга бўлган, балки ярим профессионал компетентлик — табиат ва жамиятни баркамол ривожлантириш манфаатлари йўлида ижодий характердаги интеграцион интерпрофессионал муаммоларни самарали ва масъулиятли тарзда ҳал этиш қобилияти ва салоҳиятига эга бўлган етук мутахассислар талаб этилади. Шу муносабат билан олий таълим назарияси ва амалиётида полипрофессионал-квалификацияга эга мутахассислар тайёрлаш билан боғлиқ инновацион ёндашувларни излаш долзарб аҳамият касб этади. Бу борада ҳам педагогик таълим кластерлари оқилона ечим сифатида майдонга чиқади.

Таълимга кластер ёндашувини татбиқ қилган хорижий давлатлар

Таълимда бундай ёндашувни қўллаш амалиёти ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасида мавжуд. Бу борада Хитой, Ҳиндистон, Индонезия, Малайзия, Марокаш, Иордания, Миср, Саудия Арабистони, Бирлашган Араб Амирликлари каби мамлакатларда катта тажриба мавжуд. Хусусан, бу борада Хитой тажрибаси аҳамиятга молик. Хитойдаги инновацион кластерлар, асосан, Пекиндаги Цинхуа ҳамда Шанхайдаги Фудонг университетларида, шунингдек, илмий-тадқиқот институтлари, бизнес-инкубатор шаклида ташкил қилинган илмий-техник парклар, илмий марказлар атрофида шакллантирилган. Бундай инновацион кластерлар ҳукумат грантларини, Хитой венчур капиталини, хитойлик ва чет эллик энг яхши мутахассисларни ўзига жалб қилади.¹² Ҳиндистонда мавжуд 2000 дан ортиқ кластерлар фаолияти кузитилганда, уларнинг ҳам ривожланган инфратузилма ва бой меҳнат ресурсларига йирик шаҳарлар, катта саноат компаниялари атрофида тўпланишига гувоҳ бўлиш мумкин. Энг муҳими, самарали фаолият олиб бораётган барча кластерлар илмий марказлар ва университетлар билан мустаҳкам алоқани йўлга қўйган.¹³ Умуман, замонавий кластерларни муваффақиятли шакллантиришнинг шартларидан бири фан билан алоқадорлигидир. Чунки, соҳадаги янги тенденцияларни ўз вақтида тушуниш, унга мослашиш, инновацияларни амалиётга татбиқ этиш, самарадорликни прогностлаш, хорижий тажрибаларни ўзлаштириш билан боғлиқ кластернинг самарали ишлашини таъминловчи йўналишлар илмий фаолиятсиз бўлиши мумкин эмас.

Таълим кластерлари, шу жумладан, педагогик таълим кластери ҳам назарий жиҳатдан ишлаб чиқариш кластерларининг аналогий ҳисобланади. Уларни ташкил қилиш билан боғлиқ амалий жараёнлар ҳам ўхшаш бўлади. Таълим тизимига бундай ёндашувни қўллаш билан боғлиқ тажрибаларни ўрганиш, адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, таълимга кластер ёндашуви қуйидагиларни тақозо қилади:

- ✓ ишлаб чиқариш ва таълим дастурларини бирлаштиришни;
- ✓ тузилмада инновацияларни қўллаб-қувватлаш воситаси (фан-таълим-ишлаб чиқариш) сифатида намоён бўлишни;
- ✓ келасак иқтисодиёти учун кадрлар салоҳиятини шакллантиришнинг инновацион фаолиятини ташкил этишнинг самарали усули бўлишни;

¹² Бараболина А.И. Формирование автомобильного кластера в Китае [Электронный ресурс] // Проблемы современной экономики. 2008. № 4(24) Режим доступа: www.m-economy.ru.

¹³ Хасаев Г.Р. Кластеры-современные инструменты повышения конкурентоспособности региона (через партнерство в будущем)/Г.Р.Хасаев, Ю.Б.Михеев (Электронный ресурс). Режим доступа: www.cjnpass-r.ru.

- ✓ турли таълим муассасалари (болалар богчаси, мактаб, лицей, коллеж, университет) билан таълим тизимининг узлуксизлиги принципи асосида қайта ташкил этилиши.

Инновацион таълим кластерининг асосий махсулоти таълим хизматлари ҳисобланади. Кластер, биринчи навбатда, таълим хизматларини амалга оширишга эмас, балки ўзгарувчан бозор шароитида рақобатбардош таълим беришга қаратилган бўлиши керак. Рақобатбардош таълим бериш доимий равишда инновацияларни, замонавийлик ва талаб ҳамда таклиф мутаносиблигини талаб қилади. Шу жараёнда таълим хизматларига йўналтирилган фаолият ўсиш кўрсаткичларини намоён қилади.

Кластер рақобатбардош таълим тарафдори

Кластер шундай тизимки, уни ташкил қилувчи компонентларнинг интеграцияси ҳар бир субъектнинг янада самаралироқ ишлашини таъминлайди ва истисно бузилишларга олиб келмайди. Кластер бир қатор таълим, илмий ва ишлаб чиқариш субъектларининг муайян ассоциацияга механик бирлашиши эмас, балки уларнинг ўзаро яқиндан таъсири ва ўзаро боғлиқлиги натижасида юзага келади. Бундай ташкилот алоҳида компонентлар ва бутун кластернинг конвертация қилинишини таъминлайди. Кластер иши янги сифатли махсулот яратиш имконини беради. Таълимга нисбатан ўзига хос янги ёндашув бўлган кластер нафақат ҳаёт давомида таълим олиш учун шарт-шароитларни таъминлабгина қолмай, балки таълимнинг узлуксизлигини таъминлайдиган таркибий қисмлар ўртасидаги мавжуд ва истиқболли алоқаларни қайта тиклашга имкон беради. Кластер мавжуд интеллектуал ресурсларни педагогик таълимни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари атрофида интеграциялаш, педагогик соҳада оқилона вѳрисийлик тамойилини йўлга қўйиш, манфаатдор шахсларнинг қониқиш даражаси ҳақида тезкор фикр-мулоҳазалар билан бўлажак ўқитувчиларни амалий йўналтирилган тайѳрлаш билан боғлиқ муҳим масалалар бўйича фаолият олиб боради.

Педагогик таълим кластерини шакллантириш учун бир қатор муҳим шартлар талаб этилади. Буларга:

Педагогик таълим кластерини шакллантириш шартлари

- ✓ ҳудуднинг рақобатбардош устуникларидан фойдаланган ҳолда ўқув юртлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш;
- ✓ бутун тизимнинг узоқ муддатли инновациялари ва бошқа стратегиясини белгиловчи етакчиларни аниқлаш;
- ✓ ички ва ташқи рақобатбардошликни таъминлайдиган ўқув муассасаси ходимларининг малака даражасини ошириш имконини берадиган илмий ташкилотларни белгилаш;
- ✓ ишонч ва ижодкорлик муҳити;

- ✓ битта ҳудуддаги таълим муассасаларининг умумий мақсад учун манфаатдорликнинг мавжудлиги кабиларни келтириш мумкин.

Педагогик таълим кластери бир нечта даражаларда амалга оширилиши мумкин:

1. Халқаро миқёсда.
2. Давлат миқёсда.
3. Минтакавий миқёсда.
4. Муайян таълим турида.
5. Алоҳида ўқув мазмунида.

Педагогик таълим кластери даражалари

Биз тадқиқотимизда минтакавий миқёсдаги барча даражадаги таълим муассасалари, иш берувчилар, шунингдек, фаолияти энг яқин ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган ва инновацион махсулотни ишлаб чиқаришга йўналтирилган мувофиқлаштирувчи ва ҳокимият органлари тўпламидан иборат кластерни тадқиқ этишни мақсад қилганмиз.

Америка, Европа илм-фанида таълим кластери бир нечта элементларнинг ўзаро алоқаси ва бир бутун мақсад атрофида бирлашиши билан боғлиқ тушунчани англатган ҳолда анчадан бери ишлатилади. Бу борада хорижий олимлардан С.Я.Боброва, В.Т.Волов, Н.В.Жукова, В.В.Ярѳова, Г.Б.Клейнер, Р.М.Качалов, Н.Б.Нагрудная, А.А.Мигранян, Т.В.Цихан, Jonathan Sallet, P.Cooke, O.Solvell кабиларнинг ишларини алоҳида таъкидлаш лозим.

Кластерни муайян тизим дейиш мумкин, аммо унинг оддий тизимдан фарқли жиҳатлари мавжуд. Бу махсус, ўзига хос тизим бўлиб, элементларни қўйиш билан унинг иши яхшиланади, аммо олиб ташлаш билан ҳалокатли оқибатлар кузатилмайд. Кластер билан тизимнинг фарқи қуйидагиларда кўринади:

Кластер ва тизим муносабати

1. Тизим элементларининг ҳар бири алоҳида вазифани бажарса-да, аммо улар муҳимлик даражасига кўра бир-биридан фарқ қилади. Кластер таркибидаги элементлар эса тенг ҳуқуқли компонентлардан ташкил топади.
2. Тизим таркибидаги элементлардан бирининг ишламаслиги бутун тизим нуқсонли ишлаши ѳки ишламаслигига сабаб бўлади. Кластер таркибидаги элементлардан бирининг ишламаслиги самарадорликни пасайитириши мумкин, аммо қолган элементларнинг фаолиятини тўхтатиб қўймайд.
3. Тизимни механик алоқадорлик асосида ҳам ташкил қилиш мумкин, аммо кластер таркибидаги элементлар онгли, табиий ва мақсадли алоқадорликка эга бўлиши керак.

4. Тизимни ташкил қилувчи элементларда ҳар доим ҳам хусусий манфаатдорлик талаб қилинмайди, аммо кластерда хусусий манфаатдорликсиз элементлар ишламайди.

5. Тизимда ягона мақсад мавжуд ва ҳар бир элемент ўша мақсадга бўйсундирилган бўлади. Кластерда эса ягона мақсаддан (умумий мақсаддан) ташқари ҳар бир элементнинг хусусий мақсади ҳам бўлади. Хусусий мақсадлар умумий мақсаддан кам аҳамиятга эга эмас.

6. Тизим алоҳида қисмлардан иборат бутунлик, кластер эса алоҳида бутунликлардан иборат бутунлиқдир.

Кластер тизимлари етарли даражада ишлаб чиқаришга мос бўлиб, таъсирларга чидамли, айна пайтда, турли воситалар ҳисобига уни модернизация қилиш ва кенгайтириш осон кечади. Кластернинг энг муҳим афзалликлари сифатида глобал микёсда очиклик, мослашувчанлик ва бошқаришнинг осонлиғидир.

Кластерлар, одатда, кўп омили фойдаланишга йўналтирилган тизимларда шаклланади. Мутахассислар кластер ҳақида гапириб, унда "...бутун қисмлар йиғиндисига тенг эмас, у қисмлар йиғиндисидан кўп ҳам, кам ҳам эмас, бу сифат жиҳатдан фарқ қилади. Шунингдек, қисмларни уйғунлаштиришнинг янги принципи ҳам мавжуд бўлиб, бу унга киритилган қисмларнинг умумий ривожланиш суръатини аниқлашдан иборат. Ташкилотнинг эволюциясида ижтимоий, геосиёсий яхлитлашувни яратиш учун тўғри ёндашувларни ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга",¹⁴ дейишади.

Яхлитликнинг тизимли белгиси билан бир қаторда кластер муносабатларининг синергия белгиси ҳам мавжуд. Синергетик ёндашув фаол ривожланаётган методология бўлиб, унда ўз-ўзини ривожлантирувчи, ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини ташкил этиш ғоялари устуңлик қилади. Синергетика ўз-ўзини ташкил қилиш механизмларини, яъни ўз-ўзидан пайдо бўлишни, барқарор мавжудликка нисбатан камроқ ва ҳар қандай табиатнинг макроскопик тартибли тузилмалари ўз-ўзини йўқ қилишини тушунтиради. Ўз-ўзини ташкил этиш, оддийгина қилиб айтганда "...бу ички сабаблар туфайли юзага келадиган модданинг ўз-ўзини бошқариш жараёнининг табиий илмий ифодаси. Асосий ғоя бу ерда ички хусусиятларига мос келадиган объектга (тизимга) бу каби таъсирларни танлашдан иборат. Амалга оширилганда бу ҳолатнинг нисбатан кичик "резонанс" таъсири бошқариладиган объектга жуда катта таъсир кўрсатиши мумкин".¹⁵

¹⁴ Кривых С.В., Макареня А.А. Педагогическая антропозология. Педагогика жизнедеятельности. - СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. - 360 с.

¹⁵ Кривых С.В., Макареня А.А. Педагогическая антропозология. Педагогика жизнедеятельности. - СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. - 360 с.

Ўз-ўзини ташкил этиш хусусиятларидан фойдаланиш бошқарувда, педагогик тизимларда катта аҳамиятга эга бўлиб, юқори сифатли ўзгаришларга, таълим сифатининг кўтарилишига олиб келади. Биринчи бўлиб пайдо бўлган ва мавжуд бўлган ташқи таъсирлар туфайли ишловчи тизимлардан фарқли ўлароқ кластерлар асосан ички ресурслар туфайли ишлайди. Кластер атамаси ахборот технологиялари соҳасида, иқтисодиётда фаол қўлланилиб, "концерн", "холдинг" каби номларни алмаштирди, энди эса педагогикага ҳам кириб келди.

Турли фанлар нутаи назаридан қаралганда, бу атама турлича изоҳланади:

"Кластер" тушунчасининг фанлар қосимидаги изоҳлари

1. Изоҳли луғат: ихтиёрий объектларнинг гуруҳи бўлиб, шу гуруҳлар учун умумий бўлган у ёки бу хусусиятларнинг яхлит жамланishi.¹⁶

2. Социология: ўзаро ўхшаш характерли ва параметрли элементларнинг бир гуруҳни ташкил қилиши. Бир-бирига яқинлигининг расмий мезонига кўра кластерни таҳлил қилиш усулларида бири ёрдамида ажратилган объектлар гуруҳи.¹⁷

3. Иқтисодиёт: иқтисодиётда кластер бир минтақадаги иқтисодиёт тармоқлари, бизнес тузилмалари, илмий ва таълимий ташкилотларнинг ҳамкорликни ривожлантириш нуктаи назаридан бирлашуви.¹⁸

4. Дастурлаш: дастурлашда "кластер" тушунчаси мавҳум турдаги маълумотларни ёзувчи сифатида қаралади. Компьютернинг қаттиқ дискида кластер бир бутун сифатида белгиланган гуруҳлар блогини англатади. Компьютер тармоқларининг пайдо бўлиши билан икки ёки ундан ортиқ компьютерларнинг махсус дастурий таъминот ва аппарат билан бир тизимга боғланиши кластер термини билан атала бошланди.¹⁹

Умуман, "кластер" тушунчаси дастурлаш соҳасида бир нечта маъноларда қўлланилади.

5. Педагогика: "фан-таълим кластери" тушунчаси лойиҳалар, тадқиқотлар, ишланмалар ва илмий мақолаларнинг жамоавий тарзда бирга бажаришни англатади. Таълим кластери эса иш берувчи билан таълим муассасаси ўртасидаги алоқадор дастурлар мажмуаси орқали

¹⁶ 59. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. - М.: Эксмо, 2008. - 944 с.

¹⁷ 100. Тарасенко В.В. Социологическое определение территориальных кластеров // Вестник Адыгейского государственного университета. - 2011. - №3. - С.243-248.

¹⁸ Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. - 2003. - №5. - С.48-56.

¹⁹ Киселёв Г.Г., Качалов Р.М., Нагрудная Н.Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-аналитической теории // Наука - Образование - Инновации. - 2008. - №7.

4. Тизимни ташкил қилувчи элементларда ҳар доим ҳам хусусий манфаатдорлик талаб қилинмайди, аммо кластерда хусусий манфаатдорликсиз элементлар ишламайди.

5. Тизимда ягона мақсад мавжуд ва ҳар бир элемент ўша мақсадга бўйсундирилган бўлади. Кластерда эса ягона мақсаддан (умумий мақсаддан) ташқари ҳар бир элементнинг хусусий мақсади ҳам бўлади. Хусусий мақсадлар умумий мақсаддан кам аҳамиятга эга эмас.

6. Тизим алоҳида қисмлардан иборат бутунлик, кластер эса алоҳида бутунликлардан иборат бутунликдир.

Кластер тизимлари етарли даражада ишлаб чиқаришга мос бўлиб, таъсирларга чидамли, аини пайтда, турли воситалар ҳисобига уни модернизация қилиш ва кенгайтириш осон кечади. Кластернинг энг муҳим афзалликлари сифатида глобал миқёсда очиклик, мослашувчанлик ва бошқаришнинг осонлигидир.

Кластерлар, одатда, кўп омили фойдаланишга йўналтирилган тизимларда шаклланади. Мутахассислар кластер ҳақида гапириб, унда "...бутун қисмлар йиғиндисига тенг эмас, у қисмлар йиғиндисидан кўп ҳам, кам ҳам эмас, бу сифат жиҳатдан фарқ қилади. Шунингдек, қисмларни уйғунлаштиришнинг янги принципи ҳам мавжуд бўлиб, бу унга киритилган қисмларнинг умумий ривожланиш суръатини аниқлашдан иборат. Ташкилотнинг эволюциясида ижтимоий, геосиёсий яхлитлашувни яратиб учун тўғри ёндашувларни ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга",¹⁴ дейишади.

Яхлитлиكنинг тизимли белгиси билан бир қаторда кластер муносабатларининг синергия белгиси ҳам мавжуд. Синергетик ёндашув фаол ривожланаётган методология бўлиб, унда ўз-ўзини ривожлантирувчи, ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини ташкил этиш ғоялари устунлик қилади. Синергетика ўз-ўзини ташкил қилиш механизмларини, яъни ўз-ўзидан пайдо бўлишни, барқарор мавжудликка нисбатан камроқ ва ҳар қандай табиатнинг макроскопик тартибلى тузилмалари ўз-ўзини йўқ қилишини тушунтиради. Ўз-ўзини ташкил этиш, оддийгина қилиб айтганда "...бу ички сабаблар туфайли юзага келадиган модданинг ўз-ўзини бошқариш жараёнининг табиий илмий ифодаси. Асосий ғоя бу ерда ички хусусиятларига мос келадиган объектга (тизимга) бу каби таъсирларни танлашдан иборат. Амалга оширилганда бу ҳолатнинг нисбатан кичик "резонанс" таъсири бошқариладиган объектга жуда катта таъсир кўрсатиши мумкин".¹⁵

¹⁴ Кривых С.В., Макареня А.А. Педагогическая антропология. Педагогика жизнедеятельности. - СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. - 360 с.

¹⁵ Кривых С.В., Макареня А.А. Педагогическая антропология. Педагогика жизнедеятельности. - СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. - 360 с.

Ўз-ўзини ташкил этиш хусусиятларидан фойдаланиш бошқарувда, педагогик тизимларда катта аҳамиятга эга бўлиб, юқори сифатли ўзгаришларга, таълим сифатининг кўтарилишига олиб келади. Биринчи бўлиб пайдо бўлган ва мавжуд бўлган ташқи таъсирлар туфайли ишловчи тизимлардан фарқли ўлароқ кластерлар асосан ички ресурслар туфайли ишлайди. Кластер атамаси ахборот технологиялари соҳасида, иқтисодиётда фаол қўлланилиб, "концерн", "холдинг" каби номларни алмаштирди, энди эса педагогикага ҳам кириб келди.

Турли фанлар нутаи назаридан қаралганда, бу атама турлича изоҳланади:

"Кластер" тушунчасининг фанлар кесимидаги изоҳлари

1. Изоҳли лугат: ихтиёрий объектларнинг гуруҳи бўлиб, шу гуруҳлар учун умумий бўлган у ёки бу хусусиятларнинг яхлит жамланиши.¹⁶

2. Социология: ўзаро ўхшаш характерли ва параметрли элементларнинг бир гуруҳни ташкил қилиши. Бир-бирига яқинлигининг расмий мезонига кўра кластерни таҳлил қилиш усулларида бири ёрдамида ажратилган объектлар гуруҳи.¹⁷

3. Иқтисодиёт: иқтисодиётда кластер бир минтақадаги иқтисодиёт тармоқлари, бизнес тузилмалари, илмий ва таълимий ташкилотларнинг ҳамкорликни ривожлантириш нуктаи назаридан бирлашуви.¹⁸

4. Дастурлаш: дастурлашда "кластер" тушунчаси мавҳум турдаги маълумотларни ёзувчи сифатида қаралади. Компьютернинг каттиқ дискида кластер бир бутун сифатида белгиланган гуруҳлар блогини англатади. Компьютер тармоқларининг пайдо бўлиши билан икки ёки ундан ортиқ компьютерларнинг махсус дастурий таъминот ва аппарат билан бир тизимга боғланиши кластер термини билан атала бошланди.¹⁹

Умунан, "кластер" тушунчаси дастурлаш соҳасида бир нечта маъноларда қўлланилади.

5. Педагогика: "фан-таълим кластери" тушунчаси лойихалар, тадқиқотлар, ишланмалар ва илмий мақолаларнинг жамоавий тарзда бирга бажаришни англатади. Таълим кластери эса иш берувчи билан таълим муассасаси ўртасидаги алоқадор дастурлар мажмуаси орқали

¹⁶ 59. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. - М.: Эксмо, 2008. - 944 с.

¹⁷ 100. Тарасенко В.В. Социологическое определение территориальных кластеров // Вестник Адыгейского государственного университета. - 2011. - №3. - С.243-248.

¹⁸ Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. - 2003. - № 5. - С. 48-56.

¹⁹ Кочетков Г.Е., Качалов Р.М., Нагрудная Н.Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-теоретического подхода // Наука - Образование - Инновации. - 2008. - №7.

бирлашишини англатади. Мактаб кластерлари: кластер таркибидаги таянч мактаблар ўзининг йўлдош мактаблар, мактабгача таълим муассасалари каби педагогик ҳамкорларига, шунингдек, ОТМ, кутубхона ва музейлар каби ижтимоий ҳамкорларига эга.²⁰

“Педагогик кластер” тушунчаси остида қуйидаги тавсифлар мавжуд:

- Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида томонлар манфаатли бирлашувининг ташкилий шакли;
- Жамоани психологик ўрганиш усули;
- Педагогик бошқарувни оптималлаштириш усули ва воситалари мажмуи;
- Ўқув дастурларини лойиҳалаш усули;
- Ўқитиш усули;
- Таълим сифатини баҳолаш усули;
- Фикрлаш шакллари ривожлантирувчи педагогик усул, ўрганилаётган мавзунинг кенг қамровли алоқалари ва муносабатларини ўрнатиш қобилияти.

“Педагогик таълим кластери” тушунчасининг тавсифи

Таълимда кластер ёндашувига мурожаат қилишнинг зарурати кластернинг минтақавий таълимда самарадорликни ошириш мақсадида манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатидаги афзаллиги билан изоҳланади.

Таълимни ривожлантиришга нисбатан кластер ёндашуви дейилганда, кластер субъектларининг муаммо устида ишлаш жараёнида ўзаро ривожланиши, шерикликни мустаҳкамлашнинг барқарор ривожланиш асосида амалга ошириш, алоҳида иштирокчилар ва бутун кластернинг ўзига хос афзалликларининг мустаҳкамланиши тушунилади.²¹

Шундай қилиб, кластер муайян шартнома муносабатлари билан бирлаштирилган субъектларнинг умумий мақсадига асосланиб, субъектларнинг ролини белгилайдиган ва уларни тартибга солишчи субъектларнинг умумий мақсадига асосланувчи фаолиятдир.

Умумий мақсад таълим кластерида марказий ўринни эгаллайди. У ўқув жараёни доирасида битирувчиларнинг давлат таълим стандартлари асосидаги малакаларини таъминлайдиган қўшма лойиҳаларни амалга оширишдан иборат. Ушбу тизимни ўрнатиш орқали ўзаро ҳамкорлик доирасида қўнғиллилик ва ижтимоий этика

асосида таълим муассасаларининг мақсадлари, манфаатлари, фаолияти ва имкониятларининг меҳнат бозорининг барча субъектлари билан интеграциялашишига эришиш мумкин.

Тадқиқотчилар манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатида кластерни таълим муассасасининг муайян мақсадларини амалга оширишга ёрдам берувчи ижтимоий шерикларнинг тўплами сифатида тушунишади. Кластерда таълим муассасаси, ўқитувчи ёки иш берувчи бошқа таълим муассасаси, ўқитувчи ёки иш берувчи билан биргаликда ишлаш масалалари бўйича ўзаро мулоқот қилишлари мумкин бўлган муҳит яратилиши, унда ўзаро фикр аламашиш, ресурсларни мустаҳкамлаш ва интеллектуал маҳсулотлар яратиш жараёнлари муҳокама қилиниши зарур. Ушбу турдаги таълим кластерларининг ишлаш тажрибаси шуни кўрсатадики, бундай ўзаро таъсирлар нафақат ижтимоий ҳамкорларнинг ягона тизимга бирлашган шакли, балки ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантириш учун шахснинг истакларини қондиришга ҳам имкон беради.

Кластер таҳлилини педагогик ва ахборот технологияларини интеграциялашиш жараёнига нисбатан қўллаш таълим ва тарбия жараёнини тузатиш учун оптимал ечимларни прогнозлаш имконини беради.²²

Бугунги кунда таълим кластерини яратиш зарурати меҳнат соҳаси ва таълим ўртасида юзага келадиган интеграция жараёнлари билан боғлиқ. Қўплаб тадқиқотчиларнинг фикрига қўра, ривожланаётган таълим кластерлари ижтимоий буюртма талабларига жавоб берадиган талабаларнинг билим, қўнғилма ва малакасини оширишни таъминлайдиган таълим муассасаларини ривожлантиришнинг инновацион шаклидир. Таълим кластери тизими таълимни модификация қилиш, таълим тизимини ўзида концептуал (мақсадлар, усуллар, шакллар, воситалар), аксиологик (қадриятлар), психологик ва педагогик (ўқувчиларнинг қадриятларини ўзлаштириш механизмлари), ташкилий-бошқарув (таълим-тарбия тизими элементлари менежменти) каби таркибий қисмларни ўзида жамлаган ҳолда мажмуавий модель асосида қайта қуриш имконини беради. Дунёнинг қўплаб давлатларида сўнгги ўн беш-йигирма йилда кластерларни шакллантириш минтақавий ривожланиш соҳасидаги давлат сиёсатининг муҳим йўналишига айланди. Мамлакатимизда кластерлаштириш сиёсати кейинги икки йилда бирмунча ривожланди. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий тузилмасида кластерлаштириш

²⁰ Каменский А.М. Внутришкольный образовательный кластер / Режим доступа: <http://www.lik590.ru/about/director/cluster.pdf>

²¹ Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Матер. X Международ. образовательного форума: 2ч. (Белгород. 24 - 26 окт. 2006 г.) - Белгород: Изд - во БелГУ, 2006.

²² Кластерная политика как метод активизации инновационных процессов в регионах. Научно-инновационная политика в регионах Белоруссии: Н 34 Материалы республиканской научно-практической конференции (Гродно, 19-20 октября 2005 г.). - Мн.: ГУ «БелИСА», 2005. - 100 с.

бирлашишини англатади. Мактаб кластерлари: кластер таркибидаги таянч мактаблар ўзининг йўлдош мактаблар, мактабгача таълим муассасалари каби педагогик ҳамкорларига, шунингдек, ОТМ, кутубхона ва музейлар каби ижтимоий ҳамкорларига эга.²⁰

“Педагогик кластер” тушунчаси остида куйидаги тавсифлар мавжуд:

- Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида томонлар манфаатли бирлашувининг ташкилий шакли;
- Жамоани психологик ўрганиш усули;
- Педагогик бошқарувни оптималлаштириш усули ва воситалари мажмуи;
- Ўқув дастурларини лойиҳалаш усули;
- Ўқитиш усули;
- Таълим сифатини баҳолаш усули;
- Фикрлаш шакллари ривожлантирувчи педагогик усул, ўрганилаётган мавзунинг кенг қамровли алоқалари ва муносабатларини ўрнатиш қобилияти.

“Педагогик таълим кластери” тушунчасининг тавсифи

Таълимда кластер ёндашувига мурожаат қилишнинг зарурати кластернинг минтақавий таълимда самарадорликни ошириш мақсадида манфаатдор томонларнинг сўй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатидаги афзаллиги билан изоҳланади.

Таълимни ривожлантиришга нисбатан кластер ёндашуви дейилганда, кластер субъектларининг муаммо устида ишлаш жараёнида ўзаро ривожланиши, шерикликни мустаҳкамлашнинг барқарор ривожланиш асосида амалга ошириш, алоҳида иштирокчилар ва бутун кластернинг ўзига хос афзалликларининг мустаҳкамланиши тушунилади.²¹

Шундай қилиб, кластер муайян шартнома муносабатлари билан бирлаштирилган субъектларнинг умумий мақсадида асосланиб, субъектларнинг ролини белгилайдиган ва уларни тартибга солувчи субъектларнинг умумий мақсадида асосланувчи фаолиятдир.

Умумий мақсад таълим кластерида марказий ўринни эгаллайди. У ўқув жараёни доирасида битирувчиларнинг давлат таълим стандартлари асосидаги малакаларини таъминлайдиган кўшма лойиҳаларни амалга оширишдан иборат. Ушбу тизимни ўрнатиш орқали ўзаро ҳамкорлик доирасида кўнгиллилик ва ижтимоий этика

²⁰ Каменский А.М. Внутрискольный образовательный кластер / Режим доступа: <http://www.lik1590.ru/about/director/cluster.pdf>

²¹ Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Матер. X Международ. образовательного форума: 2ч. (Белгород. 24 - 26 окт. 2006 г.) - Белгород: Изд - во БелГУ, 2006.

асосида таълим муассасаларининг мақсадлари, манфаатлари, фаолияти ва имкониятларининг меҳнат бозорининг барча субъектлари билан интеграциялашишга эришиш мумкин.

Тадқиқотчилар манфаатдор томонларнинг сўй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатида кластерни таълим муассасасининг муайян мақсадларини амалга оширишга ёрдам берувчи ижтимоий шерикларнинг тўплами сифатида тушунилади. Кластерда таълим муассасаси, ўқитувчи ёки иш берувчи бошқа таълим муассасаси, ўқитувчи ёки иш берувчи билан биргаликда ишлаш масалалари бўйича ўзаро мулоқот қилишлари мумкин бўлган муҳит яратилиши, унда ўзаро фикр аламашиш, ресурсларни мустаҳкамлаш ва интеллектуал маҳсулотлар яратиш жараёнлари муҳокама қилиниши зарур. Ушбу турдаги таълим кластерларининг ишлаш тажрибаси шуни кўрсатадики, бундай ўзаро таъсирлар нафақат ижтимоий ҳамкорларнинг ягона тизимга бирлашган шакли, балки ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантириш учун шахснинг истакларини қондиришга ҳам имкон беради.

Кластер таҳлилини педагогик ва ахборот технологияларини интеграциялашиш жараёнига нисбатан қўллаш таълим ва тарбия жараёнини тузатиш учун оптимал ечимларни прогноزلаш имконини беради.²²

Бугунги кунда таълим кластерини яратиш зарурати меҳнат соҳаси ва таълим ўртасида юзага келадиган интеграция жараёнлари билан боғлиқ. Кўплаб тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, ривожланаётган таълим кластерлари ижтимоий буюртма талабларига жавоб берадиган талабаларнинг билим, кўникма ва малакасини оширишни таъминлайдиган таълим муассасаларини ривожлантиришнинг инновацион шаклидир. Таълим кластери тизими таълимни модификация қилиш, таълим тизимини ўзида концептуал (мақсадлар, усуллар, шакллар, воситалар), аксиологик (қадриятлар), психологик ва педагогик (ўқувчиларнинг қадриятларини ўзлаштириш механизмлари), ташкилий-бошқарув (таълим-тарбия тизими элементлари менежменти) каби таркибий қисмларни ўзида жамлаган ҳолда мажмуавий модель асосида қайта қуриш имконини беради.

Дунёнинг кўплаб давлатларида сўнгги ўн беш-йигирма йилда кластерларни шакллантириш минтақавий ривожланиш соҳасидаги давлат сиёсатининг муҳим йўналишига айланди. Мамлакатимизда кластерлаштириш сиёсати кейинги икки йилда бирмунча ривожланди. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий тузилмасида кластерлаштириш

²² Кластерная политика как метод активизации инновационных процессов в регионах. Научно-инновационная политика в регионах Белоруссии: Н 34 Материалы республиканской научно-практической конференции (Гродно, 19-20 октября 2005 г.). - Мн.: ГУ «БелИСА», 2005. - 100 с.

дастлаб 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси дастури доирасида мамлакат ишлаб чиқариш сиёсатини такомиллаштириш йўллари белгилаб бериш воситаси сифатида қайд қилинди.²³ Кластерга бундай ёндашув, ўз навбатида, миллий таълим тизимимизда кадрлар тайёрлашнинг кластер принципини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу борада Россияда 2011 йилда дастлабки қадамлар ташланган. 2006 йилда Майкл Портер Россия иқтисодийнинг рақобатбардошлигини тадқиқ қилганидан сўнг бир неча йил ўтгач, шундай қарорга келинган. Бу, албатта, олий таълим тизими билан иқтисодийнинг ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий тармоқларини мувофиқлаштиришни тақозо этади.

Кластернинг афзал томонлари куйидагилардан иборат:

Кластернинг афзал томонлари

- кластер ривожланишининг барча босқичларида ташкилий назоратни таъминлаш;
- ижтимоий ва инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш мuddатини жсадаллаштириш, кластер иштирокчиларининг вақти ва бошланғич харажатларини иқтисод қилиш;
- кластер иштирокчилари учун инвестицион таваккалчиликларни камайитириш;
- бюджетнинг комплекс лойиҳаларини рағбатлантириш харажатларининг самарадорлигини ошириш;
- юқори малакали ходимларни ротация қилиш, кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва жалб қилиш масалаларини тизимли ҳал этиш имконияти;
- корхоналар фаолиятини илмий қўллаб-қувватлаш ва ишлаб чиқариш кўламини ошириш.
- мамлакатнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш ва бюджетга солиқлар тушумининг кўпайиши.

Ушбу фикрлардан хулоса сифатида айтиш мумкинки, таълимга кластер ёндашуви ишлаб чиқариш эҳтиёжлари ва таълим дастурларининг комбинацияси ҳисобланади. Ушбу комбинациянинг оқилона ечимларини ишлаб чиқиш илмий муаммо сифатида жиддий тадқиқ қилишни талаб қилади. Муаммони тадқиқ этиш жараёнида ҳудуд ва соҳаларнинг ўзига хослиги, кадрларга бўлган эҳтиёж ҳамда ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларида ушбу масаланинг комплекс характерда акс этиши муҳим ҳисобланади. Маҳаллий ҳокимият органларининг иқтисодийёт секторлари олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларига юқори малакали

²³ Усмонов Б., Баходиров Ж. Ўзбекистон Республикасида кластер тизимининг ривожланиши: хориж тажрибаси, "Biznes-ЭКСПЕРТ", №4 (124), 2018 й.

мутахассисларга бўлган эҳтиёж бўйича буюртмаларни шакллантиришлари лозим.

КЛАСТЕР ТАЪЛИМГА НИСБАТАН ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ СИФАТИДА

М.Портернинг кластер назарияси кейинги ўн-ўн беш йил мобайнида кўплаб соҳалар қаторида таълим соҳасига ҳам кириб келди. Бу борада рус олимларининг ҳиссасини алоҳида таъкидлаш ўринали бўлади. Уларнинг тадқиқотларида таълим кластерининг мазмун-моҳияти, қўлланиш соҳалари, характерли хусусиятлари ўз ифодасини топган.

Таълимга нисбатан кластер ёндашув борасидаги тадқиқотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш бу борадаги бир қанча қарашларни жамлашга имкон беради. Демак, кластер ёндашуви бу:

- алоҳида соҳа (таълим, иқтисодийёт ва б.) бўлиб, рақобатбардош самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми (Т.И.Шамова)²⁴;

- ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта тенг ҳуқуқли бўлаклардан иборат бўлган тузилма (Л.Беспалова)²⁵;

- замонавийлик ва мунтазам ёндашувдан келиб чиққан ҳолда бир ташкилотнинг тузилишига бирлаштирилган бир-бирига боғлиқ бўлган турли соҳа хўжалик субъектларининг мажмуи (Г.С.Храбан ва Л.Т.Снитколар)²⁶;

- ишлаб чиқариш ва таълим дастурларининг эҳтиёжларини бирлаштириш (С.В.Кривых)²⁷;

- таълим-фан-ишлаб чиқариш тизимида инновацияларни қўллаб-қувватлашни шакллантириш воситаси (Осечкина Л.И.)²⁸;

²⁴ Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем// Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24-26 окт. 2006 г.): в 2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И. Шамова. Белгород: Издательство БелГУ, 2006. Ч. 1. С. 24-29.

²⁵ Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06-24-41. Загл. с экрана.

²⁶ Актуальные проблемы бизнес-образования: материалы XIV Междунар. науч.-практич. конф., 16-17 апр. 2015 г., Минск / Бел. гос. ун-т, Ин-т бизнеса и менеджмента технологий. - Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2015. - 298-301 С.

²⁷ Кривых С.В. Кластерный подход в профессиональном образовании / С.В.Кривых// академия профессионального образования. -2014. -№3-4. -с.7-13.

²⁸ Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза / Л.И.Осечкина// Высшее образование в России. -2012. -№8-9. -С.73-76.

- ташкилотнинг келажак иқтисодий учун кадрлар салоҳиятини шакллантиришни ташкил қилишнинг инновацион самарали усули (Сидорин А.В.)²⁹;

- турли таълим муассасаларини (болалар боғчаси-мактаб-колледж-ОТМ) интеграциялашуви натижасида таълим тизимини изчиллик принципи асосида қайта ташкил этиш (Фроловская М.Н.)³⁰.

Илмий адабиётларда "кластер" тушунчаси борасида билдирилган фикрлардан келиб чиқиб, "педагогик таълим кластери" тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Педагогик таълим кластерининг таърифи

Педагогик таълим кластери – муайян жуғрофий ҳудуднинг рақобатбардош педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида бир-бири билан узвий алоқадаги тенг ҳуқуқли алоҳида субъектларнинг, технология ва инсон ресурсларининг интеграциялашувини кучайтирувчи механизм.

Педагогик таълим кластери миметик (грек тилида *mimomai* – тақлид қилмоқ) метод бўлиб, иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш соҳасида самарадорликка олиб келган моделни педагогик таълим тизимига ижодий асосда жорий этишни назарда тутди. Педагогик таълим кластери "таълим – илм-фан – таълим воситалари – технология – бошқарув – бизнес" инновацион занжирини ҳосил қилади, уни илмий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш бугунги педагогикамизнинг олдидаги муҳим вазифалардан бўлиб турибди. Таълим мажмуасини ташкил қилувчи бўғинлар ўртасида мавжуд табиий алоқани манфаатдорлик ва самарадорлик нуқтаи назаридан, маълум ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда таъминлаш тобора заруратга айланиб бормоқда.

Таълим мажмуасининг асосий маҳсулоти рақобатбардош кадрлар ва таълим хизматлари ҳисобланади. Таълим кластерининг пировард мақсади таълим ва илмий жараёнларни такомиллаштиришга қаратилган бўлади. Бу эса тизимда бошқарув, тузилма ва сифат билан боғлиқ жиддий ўзгаришлар билан бирга, мутахассислар тайёрлаш тизимида айрим ташкилий ва таркибий ўзгаришларни ҳам талаб қилади. Айни пайтда, бу борадаги ишларнинг барча босқичларида янги шакл ва усулларни излаш, таълимнинг барча турларини мақсаднинг умумийлиги

ва манфаатларнинг хусусийлиги бўйича алоқадорлигини кучайтириш, улар ўртасидаги интеграцияни таъминлаш масаласи ётади.

Илмий-педагогик адабиётларда инновацион жараёнларни таҳлил қилишда асосий ўзгаришлар билан бошланғич ўзгаришлар ўртасидаги чизикни топиш осон эмаслиги қайд қилинган. Шунингдек, инновацияларнинг ижобий натижаларини таълим турлари ўртасида тақсимлашда тенглик принципи шарт бўлмайди. Бугунги кунда соҳалар ривожини ва самарадорлигини инновацияларсиз тасаввур қилиш қийин. Шунингдек, таълим, хусусан, олий таълим тизимида амалга оширилиши лозим бўлган инновациялар сифатида қуйидагиларни айтиб ўтиш мумкин:

- олий таълимнинг мақсадларини шахсни касбий ривожлантиришга йўналтирилган таълим олиш, уни ижтимоий тартибга асосланган илмий, техник ва инновацион фаолиятга йўналтириш;

- ўқув жараёнини тартибга солувчи ва амалга оширувчи меъёрларни ҳар бир ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий шароити ва иқтисодиётнинг муайян тармоғидаги вазиятдан келиб чиққан ҳолда ўзи ишлаб чиқиши ҳамда амалга ошириши билан боғлиқ янги тизимни ишлаб чиқиш;

- тегишли фанларни ўрганиш жараёнида олинган билимларнинг интеграциялашуви ва бир катор фанларни муаммоли-модулли ўрганишнинг дастлабки шартларини яратиш; инновацион ва экспериментал ишларни фаол амалга ошириш;

- жамиятнинг замонавий ижтимоий-маданий ривожланиш даражасига мос равишда таълим жараёнини зарур моддий-техника воситалари билан таъминлаш;

- таълим турлари ўртасида манфаатли алоқадорликнинг янги кўринишларини ишлаб чиқиш;

- жамиятда юз бераётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг ўзгарувчанлигини инобатга олган ҳолда бир пайтнинг ўзида бир нечта турдош мутахассисликларга ўқитиш;

- таълим муассасаларига ўз-ўзини таъминлаш ва бошқариш ваколатини бериш жараёнларини босқичма-босқич амалга ошириш ва ҳоказо.

Таълим тизимига нисбатан бу каби инновацион ёндашув, агар у ҳақиқий ривожланиш жараёнининг мантиғига мос келадиган бўлса, албатта, самарадорликни оширади. Айниқса, таълим муассасаларининг бошқарув тузилмасида мавжуд муаммоларга нисбатан муносиб инновацион ёндашувлар жорий қилинса, вазиятни олдиндан баҳолай олиш, ҳодисаларнинг ривожланишини тўғри тахмин қилиш, ўз вақтида

Олий таълимдаги инновациялар

²⁹ Сидорин А.В. Система формирования кадрового потенциала высокотехнологических отраслей промышленности на основе кластерного подхода / А.В.Сидорин // Интернет- журнал «Науковедение». - 2012. - №4. - С.1-7.

³⁰ Фроловская М.Н. Становление профессионального образа мира педагога на основе кластерного подхода / М.Н. Фроловская // Инновационные технологии в науке и образовании: сб. статей II ПНМК, Пенза, 23 янв. 2017 г. / МЦНС «Наука и Просвещение»; под общ.ред. Г.Ю.Гуляева (и др.). – Пенза, 2017. -С.210-212.

чоралар кўриш ва ташкилий бошқарув тузилмасига тузатишлар киритиш имкониятлари пайдо бўлади.

Таълим тизими кластери бу каби муаммоларнинг ечимига нисбатан тўғри ёндашувни қарор топтиради. Зеро, кластерли интеграция жараёнлари моддий, молиявий, технологик, информацион, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурсларни жалб қилганлиги билан ҳам энг кучлиси, деб эътироф этилади. Кластер мослашувчан тарзда ўз тузилмалари учун бошқарув тизимини куриш, ўзаро ишончни таъминлаш учун ҳақиқий ривожланишни олдиндан айтиш (прогнозлаш) имконини беради.³¹ Таълим тизимининг таркибий қисмларида сифат ўзгаришлари бўлиши, мазмунли фаолият, умумий ва махсус бошқарув функциялари, дастурлари, технологиялари ва усуллари, иштирокчиларнинг кадрлар салоҳиятини ривожлантириши билан боғлиқ жараёнлар кластер муҳитини яратиш имкониятини беради.

Рус олимлари томонидан таълим кластерларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг назарий асосларини ўрганиш касбий таълимга нисбатан кластер ёндашуви (Б.Пугачева, А.В.Леонтиев), фаолият ва педагогик лойиҳалаш назарияси (В.В.Давыдов, В.П.Беспалько, Г.И.Ибрагимов, Б.Ц.Леднев, М.И.Махмутов, А.А.Сластенин), узлуксиз таълим концепцияси (Б.С.Гершунский, Г.В.Мухаметзянова, А.М.Новиков), касб-хунар мактабларида таълимнинг ижтимоий шериклик ва бошқарув муаммоларини очиб берувчи тадқиқотлар (П.Ф.Анисимов, Г.В.Мухаметзянова, Г.И.Ибрагимов, Е.А.Корчагин, В.П.Панасюк, А.С.Субетто) каби йўналишларда олиб борилган.³²

Тадқиқотчилар томонидан кластернинг етти асосий стратегияси қайд қилиб ўтилган:

- *географик стратегия*, кичик маҳаллий ҳудуддан тортиб глобал масштабга бўлган ҳудудларда ёйилган кластер турлари;
- *горизонтал стратегия*, бир нечта кластерларнинг бирлашувидан ташкил топган кластернинг мигаструктура шакли;
- *вертикал стратегия*, бирлаштирувчи, яъни бир хил даражадаги субъектларни бирлаштирувчи кластерлар;
- *латераль стратегия*, ҳар хил структурадаги субъектларни бирлаштирувчи, ўлчовни иктисод билан таъминлай оладиган, янги комбинацияларга олиб келадиган кластерлар;

³¹ Шарай Н. Кластерный подход в интеграции, «УГ Москва», №15 от 14 апреля 2015 года.

³² Давыдова Н.Н., Игошев Б.М. и др. Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014. № 10. С.75

- *технологик стратегия*, бир хил технологиядан фойдаланадиган тузилмалар тўпламида кўзга ташланадиган кластерлар;

- *фокусли стратегия*, битта марказ атрофида жойлашган кластер субъектлари;

- *сифат стратегияси*, ташкилотларнинг ҳамкорликни қандай амалга ошириш асосий масала сифатида турадиган кластер шакли.³³

Бизнингча, рус тадқиқотчилари томонидан қайд қилинган юқоридаги кластер стратегиялари-ни кластер шакллари сифатида таснифлаш мақсадга мувофиқ. Чунки уларда кластерни амалга оширишнинг устувор мақсадлари – стратегиясидан кўра унинг қандай шакл ва турларда намоён бўлиши ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон шароитида педагогик таълим кластерининг стратегик йўналишлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Мактаб ва мактабдан ташқари таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун педагогик олий таълим муассасалари тасарруфидаги таълим йўналишлари бўйича педагог кадрлар тайёрлаш, шунингдек, педагог кадрлар ва соҳа мутахассисларининг илмий методик базаларини шакллантиришни мувофиқлаштириш ва ўқув-методик раҳбарликни амалга ошириш;

2. Педагогика соҳасидаги талаб ва илғор хорижий тажриба, ўқув жараёнига замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишни ҳисобга олган ҳолда вилоят таълим муассасаларида давлат таълим стандартлари, ўқув режа ва дастурларини тизимли равишда такомиллаштиришни амалга ошириш;

3. Педагогик олий таълим муассасаларидаги таълим йўналишлари бўйича вилоятдаги педагогика соҳасидаги илмий-услубий ишлар, жумладан, фундаментал, амалий ва инновацион илмий изланишлар олиб боришни мувофиқлаштириш;

4. Педагогик олий таълим муассасаларидаги таълим йўналишлари бўйича вилоят умумтаълим мактабларининг илмий-педагогик салоҳиятини ошириш, жумладан, олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларни мақсадли тайёрлаш асосида педагогика соҳасини ривожлантиришнинг стратегик вазифаларидан келиб чиққан ҳолда таълим муассасалари раҳбар ходимлари ва мутахассислари

³³ Давыдова Н.Н., Игошев Б.М. и др. Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014. № 10. С.75-76.

малакасини сифатли ошириш ҳамда қайта тайёрлаш бўйича чоратadbирлар амалга оширилишини таъминлаш;

5. Педагогик олий таълим муассасалари тасарруфидаги таълим йўналишлари бўйича узлуксиз педагогик таълимнинг информацион таъминотини такомиллаштириш ва педагог касбининг нуфузини ошириш ҳамда педагог инноваторларни қўллаб-қувватлаш;

6. Педагогик таълимни тартибга солувчи мавжуд меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш;

7. Педагогик таълим инновацион кластерининг платформасини ишлаб чиқиш.

Шунингдек, таълим кластерининг самарали ривожланиши куйидаги шарт-шароит ва омилларга бевосита боғлиқ:

- талабга жавоб берадиган технологик ва илмий инфраструктуранинг мавжудлиги (Д.А.Ялов);
- катнашчиларнинг ўзаро ҳамкорликка руҳий жиҳатдан тайёрлиги (Д.А.Ялов, В.П.Третьяк);
- кластерни ривожлантиришнинг мустахкам ҳудудий стратегиясининг мавжуд бўлиши;
- лойиҳани бошқариш усулини муваффақиятли қўллаш имконияти;
- кластер субъектлари ўртасида ахборот алмашишни таъминловчи кучли ахборот технологиялари (А. А. Мигранян).³⁴

Шундай экан, педагогик таълимни кластерлаштириш билан боғлиқ илмий-амалий ишларни муваффақиятли амалга ошириш, уларда самарадорликка эришиш учун мавжуд технологик ва илмий инфраструктурани жараёнга мослаштириш, субъектларда тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш воситасида уларнинг мазкур инновацион жараёни тўла англаб етишларига эришиш, ҳамкорлик кўп томонлама манфаат келтиришини англашларига имкон яратиш, кластерни ривожлантиришнинг пухта ўйланган стратегиясини, лойиҳани муваффақиятли бошқаришнинг усул ва йўллари ишлаб чиқиш, катнашчилар ўртасида тезкор ахборот алмашиш имкониятини яратиш зарур бўлади. Бу жуда кенг қўламдаги ташкилий жараён бўлиб, вақт ва аниқ мақсадли йўналтирилган фаолиятни талаб қилади. Аммо ушбу ташкилий жараёнларнинг мазмуни олиб бораётган фаолиятимиздан ажралган ҳолат эмас. Дарҳақиқат, педагогик таълимни кластерлаштириш билан шуғулланган рус олимлари: Н.Н.Давыдова, Б.М.Игошев, А.А.Симонова, С.Л.Фоменколарнинг таъкидлашларича,

Кластерни
ривожлантириш
омиллари

³⁴ Шарай Н. Кластерный подход в интеграции, «УГ Москва», №15 от 14 апреля 2015 года.

кластерни ривожлантиришнинг аниқ самаралари 5-7 йилда кўзга ташлана бошлайди.³⁵

Педагогик таълим ривожланишининг кластер модели таълим бериш, ўқув адабиётлари яратиш, педагог кадрлар илмий салоҳиятини ошириш, таълим ва тарбия узвийлиги билан боғлиқ умумий йўналишларда фаолият олиб боради. Бу эса муаммонинг умумий методологик характерга эга эканлигини кўрсатади. Айни пайтда, бу умумий йўналишлар таълимни бошқариш ва ташкиллаштириш, таълим турлари ва йўналишлари, узвийлик ва интеграцияни таъминлаш, ўқитиш метод ва воситалари каби йўналишларда хусусийлашади.

Педагогик таълим кластери фаолиятининг асосий мақсади куйидагилардан иборат:

- педагогика соҳасида самарали ворисийликни таъминлаш ва энг яхши ўқувчиларни педагог касбига тарғиб қилиш;
 - педагогларнинг касбий тайёргарлигини амалиётга таянган ҳолда ва манфаатдор субъектлар тескари алоқасини оператив таъминлаган ҳолда олиб бориш;
 - бўлажак таълим мутахассисларини инновацион тажрибага эга бўлган амалиётлар базасида тайёрлаш муҳитини яратиш;
 - ёш мутахассисларнинг касбий кўникмаларни эгаллаш даврини қисқартириш;
 - педагогик таълимда янги авлод ўқув, ўқув-услугий, илмий адабиётлар, воситалар ва дидактик материаллар мажмуасини яратиш;
 - педагогик таълимда илмий, илмий-педагогик салоҳиятни ошириш;
 - педагогик таълимни ривожлантиришнинг долзарб масалалари атрофида интеллектуал ресурсларни интеграциялаш;
 - таълим, фан ва педагогик амалиётнинг турли шакл ҳамда турларини излаб топиш ва таълимга татбиқ этиш;
 - таълим ва тарбия узвийлигини таъминловчи механизмларни такомиллаштириш;
 - педагог кадрлар тайёрлашда мактабгача, ўрта таълим ва ОТМ ҳамда бошқа талабгорлар билан ўзаро тезкор қайта боғланиш имкониятини яратиш;
 - педагогик таълим бўғинлари ўртасидаги алоқадорлик, боғлиқлик ва ҳамкорлик заруриятини илмий асослаш.
- Ушбу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда педагогик таълим инновацион кластери куйидаги вазифаларни бажаради:

Педагогик таълим
кластерининг мақсади

Педагогик таълим
кластерининг вазифалари

³⁵ Ўша манба.

- ҳудуддаги таълим муассасалари учун замонавий билим ва малакага эга педагог кадрлар тайёрлаш;

- таълим сифатини оширишда инновацион педагогик технологиялардан самарали фойдаланиш;

- педагогика соҳасида илмий фаолиятни изчил йўлга қўйиш;

- таълимнинг асосий (дарслик) ва ёрдамчи (лугатлар, қомуслар, электрон манбалар ва б.) воситалари мазмун-моҳиятининг таълим босқичлари кесимидаги узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш;

- ҳудуддаги таълим муассасалари ўқитувчиларининг билим савиясидаги бўшлиқларни тўлдириш мақсадида муддатли ўқув курслари ташкил қилиш;

- умумтаълим мактабларида фанларни ўқитиш билан боғлиқ муаммоларни бартараф қилиш мақсадида илмий-амалий семинарлар ташкил қилиш;

- институтдаги профессор-ўқитувчиларнинг илмий салоҳиятини ошириш мақсадида илмий тадқиқот институтлари, илмий марказлар ва таянч олий таълим муассасалари билан илмий ҳамкорликни кучайтириш;

- умумтаълим мактабларида илмий тадқиқот олиб бориш лаёқатига эга ўқитувчиларни илмий тадқиқот ишларига жалб қилиш;

- педагогика соҳасидаги илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш мақсадида етакчи хорижий ОТМга стажировкаларни амалга ошириш.

Педагогик таълим кластери тизимда мавжуд муаммоларни, ўз навбатида, унинг кучли ва кучсиз томонларини аниқлашга имконият яратади. Кластерда ишларнинг ҳолати ҳақида маълумотларнинг жуда объектив бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Кластер ёрдамида ҳукумат, таълимни назорат қилувчи давлат идоралари кластер амал қиладиган минтақадаги таълимни ривожлантириш учун тажриба ва амалга оширилган тадқиқот натижаларини самарали қўллашлари мумкин бўлади. Таълимга нисбатан кластер ёндашуви бошқарув органларига тизим ичида самарали ўзаро таъсир ўтказиш учун муайян воситалар билан таъминлаш, муаммоларни яхшироқ тушуниш, минтақада ривожланишнинг илмий асосларини режалаштириш имконини беради.

Буларнинг барчаси:

биринчидан, таълим кластерининг катта илмий-амалий аҳамиятга эга ҳодиса эканлиги ҳақидаги фикрларни тасдиқлайди, бу тизим интеграциялашув орқали янги синергетик сифатга эришиш имконини беради;

иккинчидан, тизимнинг рақобатбардошлигини таъминловчи муҳит ва шарт-шароитни яратади;

учинчидан, бунинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий аҳамиятга эгалиги алоҳида роль ўйнайди.

Бу жараёндаги бутун тадбирлар мажмуи илмий ва касбий кадрлар тайёрлашнинг асосий пойдевори бўлган таълимнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган. Аммо кластер доирасида бирлашган субъектларнинг барчаси дарҳол ҳақиқий натижа бера олмаслигини ҳам унутмаслик лозим.

Педагогик таълим кластерининг аҳамиятини соҳалар бўйича қуйидагича таснифлаш мумкин: *иқтисодий соҳада*: самарали таълим хизматлари бозорини шакллантиришда; *ижтимоий соҳада*: педагогик таълим муассасалари битирувчиларини иш билан таъминлашда; *маркетинг соҳасида*: инновацион таълим технологияларини, таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий ишларида янги имкониятларни оммалаштиришда; *ҳуқуқий соҳада*: кластер доирасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйишнинг, шунингдек, таълим муассасаларини бошқаришнинг янги шаклларига ўтиш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий асослар яратиш; *педагогика соҳасида*: узлуксиз таълим тизимида педагог кадрлар тайёрлашни ҳамкорликда лойиҳалаш соҳаларида кўзга ташланади.

Педагогик таълим инновацион кластерининг аниқ мақсад ва вазифаларини белгилаш, фаолият уфқларини олдиндан кўра билиш учун унинг қандай тамойилларга асосланиши ҳақида аниқ тўхтамга келиб олиш лозим. Мамлакатимизда таълим сиёсатининг тамойиллари ва мавжуд шарт-шароитдан келиб чиққан ҳолда педагогик таълим кластерининг қуйидаги тамойилларини тақлиф қилиш мақсадга мувофиқ:

► **табiiй алоқадорлик**, кластер субъектлари ўртасидаги ҳамкорлик, алоқадорлик масаласининг табiiйлиги, яъни боғлиқлик масаласининг ҳудудий, соҳавий ёки вазифавий жиҳатдан объективлиги. Тадқиқотчилар кластерларни сунъий равишда шакллантириш мумкин эмаслигини таъкидлайдилар. Демак, кластер манфаатдорликдан келиб чиққан табiiй алоқадорлик маҳсули бўлиб, рақобатбардошликни таъминлаш, сифат ва натижани кўтариш унинг асосий мақсади ҳисобланади. Мавжуд табiiй алоқадорликни кучайтириш, тарқок ҳисобланади. Мавжуд табiiй алоқадорлик сари йўналтириш, ҳуқуқий асослар яратиш ва мустаҳкамлаш, ахборот ҳамда инновациялар алмашинувини жадаллаштиришнинг энг қулай ва самарадор усули кластерлардир. Алоқадорликда табiiйликни таъминлашнинг шартлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- *жусуғрофiiй жиҳатдан яқинлик*;
- *таълим сифати динамикаси (прогресс)*;

- ўқитувчилар салоҳиятини мустаҳкамлаш;
- ОТМ ва илмий тадқиқот муассасаларининг илмий салоҳиятидан оқилона фойдаланиш;
- таълим воситаларининг сифатини ошириш;
- умумий мақсадни белгилай олиш ва ҳоказо;

► **ЎЗВИЙЛИК** ва **ЎЗЛУКСИЗЛИК**, кластер субъектларининг ўзаро боғлиқликда занжир ҳосил қилиши, занжирни ҳосил қилувчи ҳар бир бўғин ўзининг аниқ вазибаларига эга эканлиги, ўзлуқсизлик занжирида бўшлиқларга йўл қўйилмаслигидир. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ўзвийлик мазмун, ўзлуқсизлик шакл ҳодисаси ҳисобланади. Яъни, таълим мазмунининг табиий кетма-кетлигини таъминлаш, бунда билим олувчиларнинг ёш ва физиологик хусусиятларини ҳисобга олиш ўзвийликни таъминлайди. Ўзвийлик муайян таълим тури доирасида ҳам, таълим турлариаро ҳам кузатилиши мумкин. Ўзлуқсизлик эса таълим турларининг ўзаро кетма-кетлигида (ёки муайян фан мазмунининг ёритилишида) бўшлиқнинг бўлмаслиги билан содир бўлади. Демак, ўзвийлик ва ўзлуқсизлик ўзаро боғлиқ, муштарақ, айна пайтда, алоҳида ҳодисалар бўлиб, уларнинг таъминланиши таълим сифатига бевосита алоқадор ва таълим турлари ўртасидаги муносабатда бош масала сифатида қаралмоғи лозим. Педагогик таълим кластерининг айна шу ҳодиса атрофида баҳс юритиши ўзвийлик ва ўзлуқсизликнинг муҳим тамойили сифатида қаралишини асослайди.

Ўзвийлик ва ўзлуқсизликни таъминлаш шартлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- таълим субъектлари ўқув режаларининг боғлиқлик принципи асосида ишлаб чиқирилиши;
- барча таълим турларида такрорланувчи фанлар дастурлари мазмунининг қуйидан юқорига принципида ишлаб чиқирилиши ва бунда бўшлиқларнинг бўлмаслигига эришилиши;

► **ИЗЧИЛЛИК**, кластер субъектларининг вертикал ягона чизиқда жойлашуви, бунда қуйидан юқорига, оддийдан мураккабга қараб босқичма-босқич ҳаракатланиш тенденциясига амал қилинишидир. Изчиллик ҳам шакл, ҳам мазмун ҳодисаси бўлиб, таълим шакли ва мазмунининг таълим турлари ўртасидаги тақсимотини аниқлатади. Бу тақсимотда таълим турларининг спецификаси ва мақсади, давлат таълим стандартлари, битирувчиларга қўйиладиган талаблар инobatга олинлиши лозим. Изчиллик таълим мазмунини ўзлаштиришнинг асосий шартларидан биридир. Изчиллик муайян таълим тури доирасида ҳам, таълим турлариаро ҳам бўлиши мумкин. Таълим турлариаро изчиллик педагогик таълим кластерига алоқадор ҳодиса бўлиб, унинг таъминланиши билан боғлиқ жараёнлар кластер доирасида ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоларга мос тушади. Бу эса изчилликни

педагогик таълим кластерининг муҳим тамойили сифатида қўйилишини назарий жиҳатдан асослайди.

Изчилликни таъминлаш шarti сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- таълим ва тарбия билан боғлиқ меъёрий ҳужжатлар, воситалар, шакл ҳамда технологияларнинг қуйидан юқорига, оддийдан мураккабга қараб ҳаракатланиш принципида ишлаб чиқирилиши;
- таълим ва тарбия билан боғлиқ меъёрий ҳужжатлар, воситалар, шакл ҳамда технологияларнинг ишлаб чиқирилишида тарбияланувчи, ўқувчи ва талабаларнинг ёш ва физиологик хусусиятларининг инobatга олинлиши;

► **ВОРИСИЙЛИК**, кластернинг авлодлар алмашинувидаги роли, тьюторлик фаолияти, педагогик таълимни кластерлаштириш натижасида субъектларнинг малакали педагог ходимларга бўлган эҳтиёжининг мунтазам қондирилишига эришишидир. Ворисийлик жамиятда ўқитувчилик касби мавқеининг ошиши билан боғлиқ бўлган жараёндир. Педагогик таълим кластерининг ворисийлик тамойили асосидаги вазибаларидан бири ўқитувчиларнинг ижтимоий ҳимояси борасидаги муаммоларни тадқиқ этиш, жамиятда ўқитувчининг ҳурматида оширилишга оид муаммоларни кун тартибига қўйиш билан боғлиқ.

Ворисийликни таъминлаш шarti сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- жамиятда педагогик касби мақоми ва мавқеини ошириш борасида тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш;
- иқтидорли ўқувчиларни ўқитувчи-педагог касбига мақсадли тайёрлаш ишларини йўлга қўйиш;
- оқилона селекция ишларини йўлга қўйиш;

► **ЗАМОНАВИЙЛИК**, соҳага оид замонавий илм-фан ютуқларини тизимга жорий қилиш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш, ахборот-коммуникация технологияларидан оқилона фойдаланишидир. Замонавийлик тамойилини икки йўналишда: биринчиси, ишлаб чиқариш жараёнларини замонавийлаштириш (таълим, фан ва ишлаб чиқаришга замонавий илм-фан ютуқларини жорий қилиш билан боғлиқ муаммолар), иккинчиси, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг (битирувчиларнинг) замонавий талабларга жавоб бериши маъносида тушуниш мумкин. Маълумки, ишлаб чиқариш жараёнларини замонавийлаштирмасдан рақобатбардош, сифатли маҳсулот тайёрлаш мумкин эмас. Бу эса таълим мазмунига, таълим жараёни ва воситаларига, технологияларига инновацион ёндашишни талаб қилади. Инновацияларсиз кластернинг мавжуд бўлмаслиги эса замонавийликни

педагогик таълим кластерининг тамойили сифатида илгари суришни назарий жиҳатдан асослайди.

Замонвийликни таъминлаш шарт сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- *замонавий ахборот-коммуникация технологияларини педагогик таълим жараёнига татбиқини мунтазам янгилаб бориш;*
- *замонавий илм-фан ютуқларини педагогик таълим жараёнига сингдиришининг мунтазам ишловчи механизмини яратиш;*
- *таълим мазмуни ва шаклини замонга мослаштириш;*
- *битирувчиларга қўйиладиган давлат талабларини ривожланган мамлакатлар таълим тизими битирувчиларига қўйиладиган талабларга мувофиқлаштириш;*

► **йўналтирилганлик**, кластер доирасида амалга ошириладиган ҳар бир фаолият турининг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, қўйиладиган натижаларни олдиндан чамалаш ва баҳолаш имкониятининг мавжудлигидир. Педагогик таълим кластери лойиҳа йўналишларини ва ҳар бир йўналишда аниқ мақсадга қаратилган ҳамда илмий асосланган бир нечта лойиҳаларнинг амалиётга татбиқ қилинишини тақозо қилади. Илмий тадқиқот, ахборот-таҳлилий, илмий-услубий ва таҳриба-инновацион каби таълим соҳасининг барча жиҳатлари лойиҳа йўналишлари сифатида олинishi ҳамда муайян лойиҳа шу йўналишларнинг алоҳида қиррасида сифат ва самарадорликка хизмат қилиши мақсадга мувофиқ. Бу таҳлилда ишлаш “педагогик таълим кластери” тушунчаси ва шу йўналишдаги фаолиятни янада аниқлаштиради, ихчамлаштиради ва аниқ мақсадга йўналтиради. Бу жиҳатлари билан йўналтирилганлик педагогик таълим кластерининг алоҳида тамойили сифатида илмий тақлиф асосли эканлигини кўрсатади.

Йўналтирилганлик тамойилини таъминлаш шарт сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- *мақсаднинг аниқ белгиланиши;*
- *ҳар бир фаолиятнинг мақсад сари йўналтирилиши;*
- *рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асосий мезон сифатида белгиланиши;*
- *“рақобат” тушунчасига маҳаллий ёки миллий нуқтаи назардан эмас, балки глобал нуқтаи назардан ёндашиш;*
- *фаолият натижадорлигини олдиндан чамалаш ва баҳолаш ишларининг методологиясини ишлаб чиқиш;*
- *лойиҳа йўналишлари ва унга мувофиқ аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамда натижаси олдиндан қафолатланган лойиҳаларнинг тақдим этилиши;*

► **мақсаднинг умумийлиги**, кластер субъектларининг хусусий мақсадларидан ташқари глобал аспектдаги ягона мақсад атрофида бирлашувидир. Кластерда барча субъектларнинг фаолиятига алоқадор умумий мақсадни топа билиш жараёнининг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Умумий мақсад стратегия билан алоқадор бўлиб, узокни кўзлаган режани назарда тутди. Бу субъектга бевосита дахлдор бўлмаслиги мумкин, аммо билвосита алоқадор бўлиб, кластернинг муваффақияти ўша субъектнинг фаолият самарадорлигини таъминлайди. Умумий мақсадда кластерни ташкил қилувчи барча субъектларнинг манфаатлари акс этиши лозим. Акс ҳолда кластер тўлақонли бўлмайди. Бу эса кластер занжиридаги узилиш бўлиб, тизимнинг нуқсонли ишлаши ёки умуман ишламаслигига сабаб бўлади. Айни шу жиҳатлари билан мақсаднинг умумийлиги педагогик таълим кластерининг муҳим тамойили сифатида илгари сурилган ғоянинг тўғри эканлигини асослайди.

Мақсаднинг умумийлиги тамойилини таъминлаш шарт сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- *хусусий манфаат умумий мақсадга бевосита боғлиқлигини аниқлаш;*
- *стратегик йўналиш ва режаларни белгилашда ўз қобилиятини чиқари олиш;*
- *узокни кўзлаб иш кўриш (узок йиллик истиқбол режаларининг мавжудлиги);*
- *умумий мақсадни белгилашда кластерни ташкил қилувчи ҳар бир субъектнинг “овози” инобатга олинганлиги;*

► **манфаатларнинг хусусийлиги**, педагогик таълим кластери моделида ҳар бир субъектнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий жиҳатдан манфаатдор бўлишидир. Субъектларининг хусусий манфаатлари, пировардида, умумий манфаат учун хизмат қилади. Манфаатдорликсиз педагогик таълим кластери мавжуд бўла олмайди. Иқтисодий кластерлар ҳам аслида фойданинг ортиши ва рақобатбардошликни кучайтириш мақсадида пайдо бўлган. Уларда фойда моддий кўринишларда намоён бўлса, педагогик таълим кластерида бу ижтимоий, яъни кадрлар салоҳиятини кучайтириш ва таълим сифатини ошириш борасида кўзга ташланади. Ижтимоий манфаатдорлик ҳам соҳанинг моддий манфаатдорлигига хизмат қилади, албатта. Умуман, кадрлар салоҳиятини кўтариш ва моддий манфаатдорликни ошириш масалалари бир-бири билан бевосита боғлиқ бўлган тушунчалар бўлиб, ҳар қандай кластер доирасида улар параллел равишда олиб бориладиган жараёнлар сифатида қаралади. Табиий алоқадорлик тамойили айни пайтдаги энг оқилона хусусий манфаатдорлик таъминлангандагина юз беради. Демак, хусусий

педагогик таълим кластерининг тамойили сифатида илгари суришни назарий жиҳатдан асослайди.

Замонвийликни таъминлаш шарти сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- *замонавий ахборот-коммуникация технологияларини педагогик таълим жараёнига татбиқини мунтазам янгилаб бориш;*
- *замонавий илм-фан ютуқларини педагогик таълим жараёнига сингдиришнинг мунтазам ишловчи механизмини яратиш;*
- *таълим мазмуни ва шаклини замонга мослаштириш;*
- *битирувчиларга қўйиладиган давлат талабларини ривожланган мамлакатлар таълим тизими битирувчиларига қўйиладиган талабларга мувофиқлаштириш;*

► **йўналтирилганлик**, кластер доирасида амалга оширилаётган ҳар бир фаолият турининг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, қутилаётган натижаларни олдиндан чамалаш ва баҳолаш имкониятининг мавжудлигидир. Педагогик таълим кластери лойиҳа йўналишларини ва ҳар бир йўналишда аниқ мақсадга қаратилган ҳамда илмий асосланган бир нечта лойиҳаларнинг амалиётга татбиқ қилинишини тақозо қилади. Илмий тадқиқот, ахборот-таҳлилий, илмий-услубий ва тажриба-инновацион каби таълим соҳасининг барча жиҳатлари лойиҳа йўналишлари сифатида олинishi ҳамда муайян лойиҳа шу йўналишларнинг алоҳида қиррасида сифат ва самарадорликка хизмат қилиши мақсадга мувофиқ. Бу таҳлитда ишлаш “педагогик таълим кластери” тушунчаси ва шу йўналишдаги фаолиятни янада аниқлаштиради, ихчамлаштиради ва аниқ мақсадга йўналтиради. Бу жиҳатлари билан йўналтирилганлик педагогик таълим кластерининг алоҳида тамойили сифатида илмий таклиф асосли эканлигини кўрсатади.

Йўналтирилганлик тамойилини таъминлаш шарти сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- *мақсаднинг аниқ белгиланиши;*
- *ҳар бир фаолиятнинг мақсад сари йўналтирилиши;*
- *рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асосий мезон сифатида белгиланиши;*
- *“рақобат” тушунчасига маҳаллий ёки миллий нуқтаи назардан эмас, балки глобал нуқтаи назардан ёндашиш;*
- *фаолият натижадорлигини олдиндан чамалаш ва баҳолаш ишларининг методологиясини ишлаб чиқиш;*
- *лойиҳа йўналишлари ва унга мувофиқ аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамда натижаси олдиндан кафолатланган лойиҳаларнинг тақдим этилиши;*

► **мақсаднинг умумийлиги**, кластер субъектларининг хусусий мақсадларидан ташқари глобал аспектдаги ягона мақсад атрофида бирлашувидир. Кластерда барча субъектларнинг фаолиятига алоқадор умумий мақсадни топа билиш жараёнининг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Умумий мақсад стратегия билан алоқадор бўлиб, узокни кўзлаган режани назарда тутди. Бу субъектга бевосита дахлдор бўлмаслиги мумкин, аммо билвосита алоқадор бўлиб, кластернинг муваффақияти ўша субъектнинг фаолият самарадорлигини таъминлайди. Умумий мақсадда кластери ташкил қилувчи барча субъектларнинг манфаатлари акс этиши лозим. Акс ҳолда кластер тўлақонли бўлмайди. Бу эса кластер занжиридаги узилиш бўлиб, тизимнинг нуқсонли ишлаши ёки умуман ишламаслигига сабаб бўлади. Айни шу жиҳатлари билан мақсаднинг умумийлиги педагогик таълим кластерининг муҳим тамойили сифатида илгари сурилган ғоянинг тўғри эканлигини асослайди.

Мақсаднинг умумийлиги тамойилини таъминлаш шарти сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- *хусусий манфаат умумий мақсадга бевосита боғлиқлигини аниқлаш;*
- *стратегик йўналиш ва режаларни белгилашда ўз қобилиятини кўрсатиш;*
- *узокни кўзлаб иш кўриш (узок йиллик истиқбол режаларининг мавжудлиги);*
- *умумий мақсадни белгилашда кластери ташкил қилувчи ҳар бир субъектнинг “овози” инобатга олинганлиги;*

► **манфаатларнинг хусусийлиги**, педагогик таълим кластери моделида ҳар бир субъектнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий жиҳатдан манфаатдор бўлишидир. Субъектларининг хусусий манфаатлари, пировардида, умумий манфаат учун хизмат қилади. Манфаатдорликсиз педагогик таълим кластери мавжуд бўла олмайди. Иқтисодий кластерлар ҳам аслида фойданинг ортиши ва рақобатбардошликни кучайтириш мақсадида пайдо бўлган. Уларда фойда моддий кўринишларда намоён бўлса, педагогик таълим кластерида бу ижтимоий, яъни кадрлар салоҳиятини кучайтириш ва таълим сифатини ошириш борасида кўзга ташланади. Ижтимоий манфаатдорлик ҳам соҳанинг моддий манфаатдорлигига хизмат қилади, албатта. Умуман, кадрлар салоҳиятини кўтариш ва моддий манфаатдорликни ошириш масалалари бир-бири билан бевосита боғлиқ бўлган тушунчалар бўлиб, ҳар қандай кластер доирасида улар параллел равишда олиб бориладиган жараёнлар сифатида қаралади. Табиий алоқадорлик тамойили айтиш пайтдаги энг оқилона хусусий манфаатдорлик таъминлангандагина юз беради. Демак, хусусий

манфаатлар алоқанинг табиийлигини таъминлайди, шу ўринда бу икки тамойил ўзаро чамбарчас боғлиқликни юзага келтиради. Бу икки тамойилдан бирининг кучайиши ўз-ўзидан иккинчисининг кучайишига (ёки аксинча) хизмат қилади.

Манфаатлар хусусийлиги тамойилини таъминлаш шарти сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

- интеграциялашувда манфаатдорлик бўлишининг шартлилиги;
- хусусий манфаат умумий мақсаддан чекиншига сабаб бўлмаслиги;
- кадрлар салоҳиятининг ошиши ва моддий манфаатдорликнинг кучайиши ўртасидаги тенглик;
- кластер доирасида субъектларнинг ўз манфаатини ўзгалар манфаати билан тенг кўриш;

► **Ўзаро назорат**, кластер модели доирасида бирлашган таълим субъектларининг ўзаро ягона тизимни ҳосил қилиши ва бу тизимнинг нуқсонсиз ишлашидан ҳар бир субъектнинг манфаатдор эканлиги, маълум субъектда йўл қўйилган хато ёки камчилик бошқа субъектларнинг фаолият самарадорлигига таъсир кўрсатиши, субъектлар фаолиятини ўзаро баҳолаш тизимининг йўлга қўйилишидир. Шу ўринда педагогик таълим кластерининг муайян тизим сифатидаги ҳодиса эканлиги яққол намоён бўлади, у ўзаро назорат тамойилини тақозо қилади. Тизимнинг қанчалик мукамал эканлиги ўзаро назоратнинг шу даражада кучли бўлишини таъминлайди. Бунда субъектлар фаолиятини баҳолашнинг умумий мақсад ва хусусий манфаатдорликдан келиб чиқувчи объектив мезонларининг ишлаб чиқилиши муҳим.

Ўзаро назорат тамойилини таъминлаш шарти сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

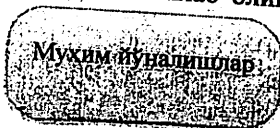
- ягона тизим сифатида бирлашши;
- тизим принциплари асосида ишлаш;
- хусусий манфаатдорлик бошқа субъектлар фаолиятининг сифатига ҳам боғлиқ эканлигини тушуниш;
- ўзаро таъсир қилиш механизмларининг ишлаб чиқилганлиги.

Юқоридаги тамойиллардан келиб чиққан ҳолда педагогик таълим кластерини яратишда бир нечта муҳим йўналишларни белгилаб олиш мумкин.

Улар қуйидагилардан иборат:

биринчиси, кластер субъектлари ўртасида умумий мақсаднинг мавжудлиги;

иккинчиси, субъектлар биргаликдаги фаолиятининг ҳуқуқий асосга эга эканлиги;

учинчиси, кластер доирасида бирлашган субъектлар ўртасидаги ўзаро манфаатли муносабатлар тизими;

тўртинчиси, бошқарув механизми мувофиқлаштирилганлиги;

бешинчиси, субъектлар томонидан амалга оширилаётган ишларнинг умумий мақсаддан чекинилмаслиги;

олтинчидан, субъектлар ўртасида ўзаро назорат тамойилига амал қилиш.

Педагогик таълим кластерининг умумий тамойилларидан ташқари муайян йўналишнинг хусусий тамойиллари ҳам амал қилади. Кластер доирасида педагогик олий таълим муассасаларининг илмий ва таълимий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

• таълимий, илмий ва инновацион жараёнларни иқтисодиёт ҳамда ижтимоий соҳа билан биргаликда жамлаш;

• ўқув жараёнларининг узлуксизлиги, узвийлиги ва интеграциясини кучайтириш;

• таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш;

• таълимни бошқаришга нисбатан самарали инновацияларни қўллаш;

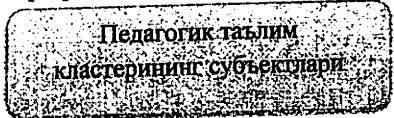
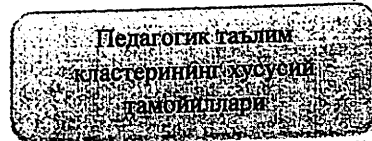
• ташкилий, ўқув-услубий, илмий ва ахборот-тарбия воситаларини интеграциялаш.

Педагогик таълим кластерининг мазмуни унинг субъектларини аниқ белгилаб олишни тақозо қилади. Ушбу омил кластер мазмунининг ўзак масалаларидан бири бўлиб, кластер фаолиятини йўлга қўйишда муҳим бўгин вазифасини бажаради.

Субъект мазмунининг амалий, бошқарув ва когнитив фаолиятига йўналтирилган нарса, ҳодиса ёки жараёни ифодаловчи фалсафий категория бўлиб, объектив равишда мавжуд ташқи дунё, моддий ҳақиқатдир. Субъект ижтимоий гуруҳ ёки бутун жамият бўлиши ҳам мумкин.

Педагогик таълим кластери моделининг **субъектлари** сифатида қуйидагиларни қайд қилиш мумкин:

Педагогик таълим кластери субъектлари сифатида муассасаларнинг таълимий, илмий, услубий фаолиятининг сифатини оширишга хизмат қиладиган барча давлат ва нодавлат ташкилотларини тушуниш мумкин. Кластер модели ҳар бири алоҳида фаолият олиб бораётган субъектларни умумий мақсад атрофида бирлаштиради, айни пайтда, ҳар бир субъект умумий мақсаддан келиб чиққан ҳолда хусусий манфаатдорликда иш юритади. Кластер модели субъектлари бир-бирини қўллаб-қувватлайди ва назорат қилади, ҳар бири алоҳида

кластернинг маънавий ва интеллектуал майдонини яратади, ўзаро ижтимоий таъсири ҳамда аҳамиятини кенгайтиради.

Кластер стратегияларининг субъектларга муносабати унинг мазмуни ва самарадорлигини белгиловчи асосий омиллардан ҳисобланади. Педагогик таълим кластери субъектлари, асосан, алоқадорлик нуктаи назаридан вертикал, фаолият шакли нуктаи назаридан горизонтал стратегияга асосланади. Мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим босқич нуктаи назаридан қуйидан юқорига қараб вертикал жойлашади. Аммо бу уларнинг даражасини белгиламайди. Уларнинг ҳар бири тенг мақомга эга бўлиб, горизонтал стратегия бўйича фаолият олиб боради. Демак, педагогик таълим кластери субъектлари ўз манфаатидан келиб чиққан ҳолда ихтиёрий шаклда кластер субъекти сифатида қайд қилиниши ёки қайд қилинмаслиги ҳам мумкин. Субъектларнинг тенг ҳуқуқ ва мақомда эканлиги кластернинг табиийлиги ва самарадорлигини таъминлайди. Кластер субъектларини маъмурий йўллар билан расмийлаштириш мумкин эмас. Бу борада ихтиёрийлик ва манфаатдорлик асосий омил сифатида қаралиши лозим.

Шу билан бирга, педагогик таълим кластери субъектлари ҳудуд нуктаи назаридан жуғрофий, ишлаб чиқариш ва академик илм-фан билан муносабатига кўра лотераль, таълим ва тарбия технологияларидаги яқинлик нуктаи назаридан фокусли, ҳамкорликни қандай ташкил қилиш ва ривожлантириш нуктаи назаридан сифат стратегиясига ҳам асосланади. Субъектларнинг бир пайтнинг ўзида бир нечта стратегик фаолият олиб бориши ва унинг фокусини кластернинг ҳам умумий, ҳам хусусий мақсадларига тўғрилаш анчайин мураккаб жараён ҳисобланади. Аммо бу мураккабликни илмий ва амалий нуктаи назардан ҳал қилиш кластерлаштириш жараёнининг асосий шартини ҳисобланади.

Адабиётларда кластер таркибига кирувчи субъектлар ўзлари ишлаб чиқарувчи маҳсулотларнинг, ахборот ва билимларнинг хусусиятларига кўра қуйидагича таснифланади:

- алоқаларнинг шакли бўйича;
- ўзаро ҳамкорликнинг тузилиши бўйича;
- иштирокчилар фаолиятининг хусусияти бўйича;
- пайдо бўлиш табиати бўйича;
- асосий ресурсларнинг хили бўйича;
- капиаланганлик даражаси бўйича;

- жуғрофий таркибий қисмининг мавжудлиги бўйича.³⁶

Бундай тасниф кластер учун умумий характерга эга бўлиб, соҳалар бўйича кўриб чиқилганда, уларнинг айримлари кузатилмаслиги ҳам мумкин. Шу нуктаи назардан ёндашганда, педагогик таълим кластерини қуйидагича таснифлаш ва тавсифлаш мумкин:

I. Алоқалар шакли бўйича:

- таълим ва фан кластери – педагогик таълим ва академик илм-фан муносабати ҳамда интеграциясига асосланувчи;
- таълим кластери – мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим ўртасидаги интеграцияга асосланувчи;
- таълим воситалари кластери – таълим турлари ўртасидаги ўқитишнинг методик, техник, ахборот ва дидактик таъминоти бўйича алоқа ҳамда муносабатларига асосланувчи.

II. Ўзаро ҳамкорликнинг тузилиши бўйича:

- бевосита ҳамкор субъектлар кластери – ўзаро тўғридан-тўғри муносабатга киришган субъектлар ўртасидаги алоқага асосланувчи;
- билвосита ҳамкор субъектлар кластери – ўзаро тўғридан-тўғри эмас, балки билвосита алоқадорликка асосланувчи.

III. Иштирокчилар (субъектлар) фаолиятининг хусусияти бўйича:

- таълим ва тарбия кластерлари – фаолиятида таълим бирламчи ўринни тутувчи умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим муассасаларининг фаолияти билан боғлиқ янгиланган илмий тадқиқот ҳамда таълим-тарбия воситаларига асосланувчи;
- тарбия ва таълим кластерлари – фаолиятида тарбия бирламчи ўринни тутувчи мактабгача таълим муассасаларининг фаолияти билан боғлиқ янгиланган илмий тадқиқот ҳамда тарбия-таълим воситаларига асосланувчи.

IV. Пайдо бўлиш табиати бўйича:

- ижтимоий аҳамиятга эга кластерлар – педагогика назарияси ва амалиётини ривожлантириш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлашга асосланувчи.

V. Асосий ресурсларнинг хили бўйича:

- инсон капиталига асосланган кластерлар – кадрлар тайёрлаш тизимининг хом ашёси ҳам, маҳсулоти ҳам инсон бўлиб, шунга асосланувчи.

VI. Жуғрофий таркибий қисмининг мавжудлиги бўйича:

³⁶ Захидов Г.Э. Ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услублари. -Т.: Фан, 2016. -Б.12.

кластернинг маънавий ва интеллектуал майдонини яратади, ўзаро ижтимоий таъсири ҳамда аҳамиятини кенгайтиради.

Кластер стратегияларининг субъектларга муносабати унинг мазмуни ва самарадорлигини белгиловчи асосий омиллардан ҳисобланади. Педагогик таълим кластери субъектлари, асосан, алоқадорлик нуктаи назаридан вертикал, фаолият шакли нуктаи назаридан горизонтал стратегияга асосланади. Мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим босқич нуктаи назаридан куйидан юқорига қараб вертикал жойлашади. Аммо бу уларнинг даражасини белгиламайди. Уларнинг ҳар бири тенг мақомга эга бўлиб, горизонтал стратегия бўйича фаолият олиб боради. Демак, педагогик таълим кластери субъектлари ўз манфаатидан келиб чиққан ҳолда ихтиёрий шаклда кластер субъекти сифатида қайд қилиниши ёки қайд қилинмаслиги ҳам мумкин. Субъектларнинг тенг ҳуқуқ ва мақомда эканлиги кластернинг табиийлиги ва самарадорлигини таъминлайди. Кластер субъектларини маъмурий йўллар билан расмийлаштириш мумкин эмас. Бу борада ихтиёрийлик ва манфаатдорлик асосий омил сифатида қаралиши лозим.

Шу билан бирга, педагогик таълим кластери субъектлари худуд нуктаи назаридан жуғрофий, ишлаб чиқариш ва академик илм-фан билан муносабатига кўра лотераль, таълим ва тарбия технологияларидаги яқинлик нуктаи назаридан технологик, умумий мақсад атрофида бирлашиш нуктаи назаридан фокусли, ҳамкорликни қандай ташкил қилиш ва ривожлантириш нуктаи назаридан сифат стратегиясига ҳам асосланади. Субъектларнинг бир пайтнинг ўзида бир нечта стратегик фаолият олиб бориши ва унинг фокусини кластернинг ҳам умумий, ҳам хусусий мақсадларига тўғрилаш анчайин мураккаб жараён ҳисобланади. Аммо бу мураккабликни илмий ва амалий нуктаи назардан ҳал қилиш кластерлаштириш жараёнининг асосий шарт ҳисобланади.

Адабиётларда кластер таркибига кирувчи субъектлар ўзлари ишлаб чиқарувчи маҳсулотларнинг, ахборот ва билимларнинг хусусиятларига кўра куйидагича таснифланади:

- алоқаларнинг шакли бўйича;
- ўзаро ҳамкорликнинг тузилиши бўйича;
- иштирокчилар фаолиятининг хусусияти бўйича;
- пайдо бўлиш табиати бўйича;
- асосий ресурснинг хили бўйича;
- капиаланганлик даражаси бўйича;

- жуғрофий таркибий қисмнинг мавжудлиги бўйича.³⁶

Бундай тасниф кластер учун умумий характерга эга бўлиб, соҳалар бўйича кўриб чиқилганда, уларнинг айримлари кузатилмаслиги ҳам мумкин. Шу нуктаи назардан ёндашганда, педагогик таълим кластерини куйидагича таснифлаш ва тавсифлаш мумкин:

I. Алоқалар шакли бўйича:

- таълим ва фан кластери – педагогик таълим ва академик илм-фан муносабати ҳамда интеграциясига асосланувчи;
- таълим кластери – мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим ўртасидаги интеграцияга асосланувчи;
- таълим воситалари кластери – таълим турлари ўртасидаги ўқитишнинг методик, техник, ахборот ва дидактик таъминоти бўйича алоқа ҳамда муносабатларига асосланувчи.

II. Ўзаро ҳамкорликнинг тузилиши бўйича:

- бевосита ҳамкор субъектлар кластери – ўзаро тўғридан-тўғри муносабатга киришган субъектлар ўртасидаги алоқага асосланувчи;
- билвосита ҳамкор субъектлар кластери – ўзаро тўғридан-тўғри эмас, балки билвосита алоқадорликка асосланувчи.

III. Иштирокчилар (субъектлар) фаолиятининг хусусияти бўйича:

- таълим ва тарбия кластерлари – фаолиятида таълим бирламчи ўринни тутувчи умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим муассасаларининг фаолияти билан боғлиқ янгиланган илмий тадқиқот ҳамда таълим-тарбия воситаларига асосланувчи;
- тарбия ва таълим кластерлари – фаолиятида тарбия бирламчи ўринни тутувчи мактабгача таълим муассасаларининг фаолияти билан боғлиқ янгиланган илмий тадқиқот ҳамда тарбия-таълим воситаларига асосланувчи.

IV. Пайдо бўлиш табиати бўйича:

- ижтимоий аҳамиятга эга кластерлар – педагогика назарияси ва амалиётини ривожлантириш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлашга асосланувчи.

V. Асосий ресурснинг хили бўйича:

- инсон капиталига асосланган кластерлар – кадрлар тайёрлаш тизимининг хом ашёси ҳам, маҳсулоти ҳам инсон бўлиб, шунга асосланувчи.

VI. Жуғрофий таркибий қисмнинг мавжудлиги бўйича:

³⁶ Захидов Г.Э. Ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услублари. -Т.: Фан, 2016. -Б.12.

- худудий кластерлар – муайян худуддаги таълим, фан субъектлари ўртасидаги алоқага асосланувчи;
- худудларaro кластерлар – бир нечта худуддаги таълим, фан субъектлари ўртасидаги алоқага асосланувчи;
- халқaro кластерлар – маҳаллий ва хорижий таълим, фан субъектлари ўртасидаги алоқага асосланувчи турларга бўлиш мақсадга мувофиқ.

Кластер субъектларининг спецификасидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилган ушбу тасниф бошқа таснифлар каби нисбий характерга эга бўлиб, унда муайян белгининг асосий ўринни эгаллаши инобатга олинган.

Субъектларнинг ўзарo алоқалари худуд ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асоси сифатида таълим тизимини шакллантириш доирасида ҳамда олий таълим муассасаларининг тегишли факультет ва кафедралари билан яқин алоқада амалга оширилади. Педагогик таълим кластери субъектлари ўртасида олий таълим муассасалари марказий бўғинни эгаллайди. Бу вертикал стратегия бўйича куйи ва юқори бўғинлар ўртасида ўзарo салоҳият, ахборот, технология ва инновацияларни узатиш, соzлаш, мувофиқлаштириш жараёнида кўзга ташланади.

Педагогик таълим кластери мазмуни ва соҳанинг ўзига хос спецификасидан келиб чиқиб, куйидаги йўналишларда ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ:

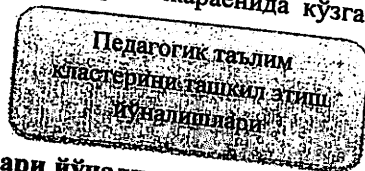
- 1) таълим йўналиши; 2) таълим воситалари йўналиши; 3) таълим ва фан йўналиши; 4) таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши; 5) таълимни бошқариш йўналиши.

Юқоридаги таснифда педагогик таълим соҳаси фаолияти тўлақонли қамраб олинган бўлиб, ҳар бир йўналиш ўз ичига ўзарo тармоқланади. Бу йўналиш ва тармоқлар мазмуни таълим турлари ўртасидаги таълимий, илмий, услубий, таълим воситалари ва бошқарув билан боғлиқ ҳамкорлиқнинг барча шакл, усул ва технологияларини ўзида жамлайди.

Педагогик таълим кластери йўналишларининг мазмуни куйидагилардан иборат:

1. Таълим йўналиши:

- мавжуд муаммоларни аниқлаш, таснифлаш ва бартараф этиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ўқув-услубий салоҳиятнинг вертикал ва горизонтал ҳаракатланиш механизмини ишлаб чиқиш;
- дарс машғулотлари сифатини бошқариш ва назорат қилиш;

- ўқув-услубий самарадорликни аниқлашнинг содда ва энг мақбул механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий қилиш;
- ўқув-услубий соҳада таълим турлариaro тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.

2. Таълим воситалари йўналиши:

- ўқув режа ва фан дастурларини такомиллаштириш;
- дарслик, ўқув қўлланмаларнинг мазмун-мундарижасини бойитиш ва савиясини кўтариш;
- дарс машғулотининг ёрдамчи адабиётлари ва дидактик таъминотини такомиллаштириш;
- ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга эришиш.

3. Таълим ва фан йўналиши:

- таълим ва фан ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- илмий соҳада таълим турлариaro тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш;
- ОТМ ва умумтаълим мактаблари (мактабгача таълим муассасалари) ўқитувчиларининг ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши умумтаълим мактаби ўқитувчилари томонидан амалга оширилади);
- илмий-педагогик салоҳиятнинг эҳтиёжга қараб, оқимини таъминлайдиган механизм ишлаб чиқиш.

4. Таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши:

- таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- ОТМ ва ишлаб чиқариш ходимлари ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши ишлаб чиқариш ходимлари томонидан амалга оширилади);
- назария ва амалиёт уйғунлигига эришиш;
- тараққиёт шиддатини инобатга олган ҳолда илм-фан ютуқларининг тезлик билан амалиётга татбиқ этиш механизмларини такомиллаштириш.

5. Таълимни бошқариш йўналиши:

- таълимни инновацион бошқариш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб бориш;
- барча таълим турлари манфаатларини мувофиқлаштирувчи худудий бошқарув тизими яратиш;

- ҳудудий кластерлар – муайян ҳудуддаги таълим, фан субъектлари ўртасидаги алоқага асосланувчи;
- ҳудудлараро кластерлар – бир нечта ҳудуддаги таълим, фан субъектлари ўртасидаги алоқага асосланувчи;
- халқаро кластерлар – маҳаллий ва хорижий таълим, фан субъектлари ўртасидаги алоқага асосланувчи турларга бўлиш мақсадга мувофиқ.

Кластер субъектларининг спецификасидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилган ушбу тасниф бошқа таснифлар каби нисбий характерга эга бўлиб, унда муайян белгининг асосий ўринни эгаллаши инобатга олинган.

Субъектларнинг ўзаро алоқалари ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асоси сифатида таълим тизимини шакллантириш доирасида ҳамда олий таълим муассасаларининг тегишли факультет ва кафедралари билан яқин алоқада амалга оширилади. Педагогик таълим кластери субъектлари ўртасида олий таълим муассасалари марказий бўғинни эгаллайди. Бу вертикал стратегия бўйича куйи ва юқори бўғинлар ўртасида ўзаро салоҳият, ахборот, технология ва инновацияларни узатиш, созлаш, мувофиқлаштириш жараёнида кўзга ташланади.

Педагогик таълим кластери мазмуни ва соҳанинг ўзига хос спецификасидан келиб чиқиб, қуйидаги йўналишларда ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ:

- 1) таълим йўналиши;
- 2) таълим воситалари йўналиши;
- 3) таълим ва фан йўналиши;
- 4) таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши;
- 5) таълимни бошқариш йўналиши.

Юқоридаги таснифда педагогик таълим соҳаси фаолияти тўлақонли қамраб олинган бўлиб, ҳар бир йўналиш ўз ичида ўзаро тармоқланади. Бу йўналиш ва тармоқлар мазмуни таълим турлари ўртасидаги таълимий, илмий, услубий, таълим воситалари ва бошқарув билан боғлиқ ҳамкорликнинг барча шакл, усул ва технологияларини ўзида жамлайди.

Педагогик таълим кластери йўналишларининг мазмуни қуйидагилардан иборат:

1. Таълим йўналиши:

- мавжуд муаммоларни аниқлаш, таснифлаш ва бартараф этиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ўқув-услубий салоҳиятнинг вертикал ва горизонтал ҳаракатланиш механизмни ишлаб чиқиш;
- дарс машғулотлари сифатини бошқариш ва назорат қилиш;

- ўқув-услубий самарадорликни аниқлашнинг содда ва энг мақбул механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий қилиш;
- ўқув-услубий соҳада таълим турлариаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.

2. Таълим воситалари йўналиши:

- ўқув режа ва фан дастурларини такомиллаштириш;
- дарслик, ўқув қўлланмаларнинг мазмун-мундарижасини бойитиш ва савиясини кўтариш;
- дарс машғулотининг ёрдамчи адабиётлари ва дидактик таъминотини такомиллаштириш;
- ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга эришиш.

3. Таълим ва фан йўналиши:

- таълим ва фан ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- илмий соҳада таълим турлариаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш;
- ОТМ ва умумтаълим мактаблари (мактабгача таълим муассасалари) ўқитувчиларининг ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши умумтаълим мактаби ўқитувчилари томонидан амалга оширилади);
- илмий-педагогик салоҳиятнинг эҳтиёжга қараб, оқимини таъминлайдиган механизм ишлаб чиқиш.

4. Таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши:

- таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- ОТМ ва ишлаб чиқариш ходимлари ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши ишлаб чиқариш ходимлари томонидан амалга оширилади);
- назария ва амалиёт уйғунлигига эришиш;
- тараққиёт шиддатини инобатга олган ҳолда илм-фан ютуқларининг тезлик билан амалиётга татбиқ этиш механизмларини такомиллаштириш.

5. Таълимни бошқариш йўналиши:

- таълимни инновацион бошқариш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб бориш;
- барча таълим турлари манфаатларини мувофиқлаштирувчи ҳудудий бошқарув тизими яратиш;

- бошқарувга инновацион усул ва воситаларни, ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ қилиш.

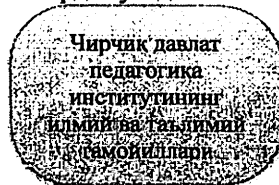
Барча иштирокчиларнинг қўллаб-қувватланиши ва назорат қилинишини таъминлайдиган ўзаро таъсир ҳамда очиклик кластернинг самарадорлигига хизмат қилади. Бир-бирига яқинлик, ички алоқалар, доимий шахсий алоқалар ва умумий очиклик ўзаро алоқа ҳамда ахборот узатишни осонлаштиради. Кластерлаштириш билан боғлиқ масалалар таълим соҳасидаги янгиликлар, янги таркибий қисмлар ва ўқув қўлланмаларнинг мавжудлиги, таълим жараёнини синаб кўриш, таълим тизимининг ривожланишидаги янги тенденцияларни ўрганишни тақозо қилади.

Таълим кластери фаолияти миллий педагогикамизда янги йўналиш бўлиб, уни амалиётга киритиш педагогик шартлар белгилаш ва малакали мутахассисларни шакллантириш самарадорлигини экспериментал текширишни талаб қилади. Олий таълимнинг кластердаги ўрни инновацион маҳсулот ишлаб чиқаришда намоён бўлади. Кластер субъектлари бўлган илмий тадқиқот институтлари ва ишлаб чиқариш муассасалари амалиётлар базасига айланиб, ўзларининг илмий ва ўқув фаолияти бўйича мутахассисларни шакллантиришда уларнинг эҳтиёжлари ҳамда ривожланиш истиқболларига мувофиқ равишда иштирок этиш имкониятига эга бўладилар.

Кластернинг барча субъектлари малакага эга бўлган мутахассисларни тайёрлашнинг кўп босқичли тизимини ташкил қилади ва тартибга солади. Иш берувчи ҳам, умумтаълим мактаблари ҳам, ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ҳам, олий таълим ҳам бу интеграциялашувдан ўз манфаатидан келиб чиқиб, жараён иштирокчисига айланади.

Узлуксиз таълим жараёни кўп босқичли тизим бўлиб, ижтимоий даражадаги ўзгариш ва субъектларнинг касбий салоҳиятлари унинг ривожланиши учун қулай шароит яратиш беради. Шунинг учун, узлуксиз таълим ғоясининг асосий мақсади – инсоннинг шахс сифатидаги мақоми, истак ва қобилиятларини тез ўзгарувчан дунёда меҳнат ҳамда ижтимоий муносабатларга мослаштиришни назарда тутати.

Педагогик таълим кластерини Тошкент вилояти мисолида кўрадиган бўлсак, қуйидаги илмий-амалий аҳамиятга эга хулосаларга келиш мумкин: Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3152 сонли Қарори билан ташкил топган бўлиб, унинг илмий ва таълимий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- таълимий, илмий ва инновацион жараёнларни иқтисодий ва ижтимоий соҳа билан биргаликда жамлаш;

- ўқув жараёнларининг узлуксизлиги, узвийлиги ва интеграциясини кучайтириш;

- таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш;

- таълимни бошқаришга нисбатан самарали инновацияларни қўллаш;

- ташкилий, ўқув-услубий, илмий ва ахборот-тарбия воситаларини интеграциялаш.

Субъектларнинг ўзаро алоқалари Тошкент вилояти ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асоси сифатида таълим тизимини шакллантириш доирасида ва институтнинг тегишли факультетлари ҳамда кафедралари билан яқин алоқада амалга оширилади.

Амалга ошириладиган барча ишлар кластер иштирокчиларининг бошланғич, профессионал, юқори профессионал ва касбий тайёргарлик даражасига бевосита боғлиқ бўлиб, илмий ва таълим-тарбия кластерини рўёбга чиқаришга қаратилган бўлмоғи лозим. Шу билан бирга, ҳудуддаги мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, лицей ва касб-хунар коллежлари, олий таълим муассасалари, шунингдек, кластернинг таркибий қисми бўлган бошқа турдаги ташкилотлар умумий мақсад йўлида ишлашлари зарур. Ўқитишда қўшимча ва масофавий таълим ҳам назарда тутилиши лозим. Шунингдек, кластерда республиканинг қатор илмий тадқиқот институтлари, саноат корхоналари ва бошқа муассасаларини ҳам фаол жалб этиш учун зарур шароитлар яратишга алоҳида эътибор бериш муҳим.

Бунинг натижасида ҳудудда:

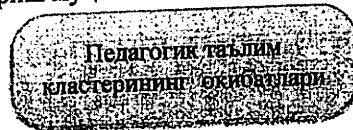
› *биринчидан*, малакали педагог кадрларга бўлган эҳтиёж сифатли қондирилади (*ижтимоий оқибат*);

› *иккинчидан*, самарали таълим хизматлари бозори шакллантирилади (*иқтисодий оқибат*);

› *учинчидан*, инновацион таълим технологияларини, таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий ишларида янги имкониятларни тезкор оммалаштириш имкониятлари пайдо бўлади (*маркетинг соҳасидаги оқибат*);

› *тўртинчидан*, таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйишнинг, шунингдек, таълим тизимини бошқаришнинг янги ташкилий шаклига ўтиш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий асослар яратилади (*ҳуқуқий оқибат*);

› *бешинчидан*, педагог кадрлар тайёрлаш тизимини кластер субъектлари билан ҳамкорликда лойиҳалаш йўлга қўйилади (*педагогик оқибат*).

- бошқарувга инновацион усул ва воситаларни, ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ қилиш.

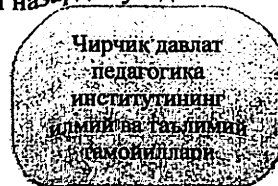
Барча иштирокчиларнинг қўллаб-қувватланиши ва назорат қилинишини таъминлайдиган ўзаро таъсир ҳамда очиклик кластернинг самарадорлигига хизмат қилади. Бир-бирига яқинлик, ички алоқалар, доимий шахсий алоқалар ва умумий очиклик ўзаро алоқа ҳамда ахборот узатишни осонлаштиради. Кластерлаштириш билан боғлиқ масалалар таълим соҳасидаги янгиликлар, янги таркибий қисмлар ва ўқув қўлланмаларнинг мавжудлиги, таълим жараёнини сиёаб кўриш, таълим тизимининг ривожланишидаги янги тенденцияларни ўрганишни тақозо қилади.

Таълим кластери фаолияти миллий педагогикамизда янги йўналиш бўлиб, уни амалиётга киритиш педагогик шартлар белгилаш ва малакали мутахассисларни шакллантириш самарадорлигини экспериментал текширишни талаб қилади. Олий таълимнинг кластердаги ўрни инновацион маҳсулот ишлаб чиқаришда намоён бўлади. Кластер субъектлари бўлган илмий тадқиқот институтлари ва ишлаб чиқариш муассасалари амалиётлар базасига айланиб, ўзларининг илмий ва ўқув фаолияти бўйича мутахассисларни шакллантиришда уларнинг эҳтиёжлари ҳамда ривожланиш истикболларига мувофиқ равишда иштирок этиш имкониятига эга бўладилар.

Кластернинг барча субъектлари малакага эга бўлган мутахассисларни тайёрлашнинг кўп босқичли тизимини ташкил қилади ва тартибга солади. Иш берувчи ҳам, умумтаълим мактаблари ҳам, ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ҳам, олий таълим ҳам бу интеграциялашувдан ўз манфаатидан келиб чиқиб, жараён иштирокчисига айланади.

Узлуксиз таълим жараёни кўп босқичли тизим бўлиб, ижтимоий даражадаги ўзгариш ва субъектларнинг касбий салоҳиятлари унинг ривожланиши учун қулай шароит яратиб беради. Шунинг учун, узлуксиз таълим ғоясининг асосий мақсади – инсоннинг шахс сифатидаги мақоми, истак ва қобилиятларини тез ўзгарувчан дунёда меҳнат ҳамда ижтимоий муносабатларга мослаштиришни назарда тутати.

Педагогик таълим кластерини Тошкент вилояти мисолида кўрадиган бўлсак, қуйидаги илмий-амалий аҳамиятга эга ҳулосаларга келиш мумкин: Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3152 соғли Қарори билан ташкил топган бўлиб, унинг илмий ва таълимий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- таълимий, илмий ва инновацион жараёнларни иқтисодий ва ижтимоий соҳа билан биргаликда жамлаш;

- ўқув жараёнларининг узлуксизлиги, узвийлиги ва интеграциясини кучайтириш;

- таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш;

- таълимни бошқаришга нисбатан самарали инновацияларни қўллаш;

- ташкилий, ўқув-услубий, илмий ва ахборот-тарбия воситаларини интеграциялаш.

Субъектларнинг ўзаро алоқалари Тошкент вилояти ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асоси сифатида таълим тизимини шакллантириш доирасида ва институтнинг тегишли факультетлари ҳамда кафедралари билан яқин алоқада амалга оширилади.

Амалга ошириладиган барча ишлар кластер иштирокчиларининг бошлангич, профессионал, юқори профессионал ва касбий тайёргарлик даражасига бевосита боғлиқ бўлиб, илмий ва таълим-тарбия кластерини рўёбга чиқаришга қаратилган бўлмоғи лозим. Шу билан бирга, ҳудуддаги мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, лицей ва касб-хунар коллежлари, олий таълим муассасалари, шунингдек, кластернинг таркибий қисми бўлган бошқа турдаги ташкилотлар умумий мақсад йўлида ишлашлари зарур. Ўқитишда қўшимча ва масофавий таълим ҳам назарда тутилиши лозим. Шунингдек, кластерда республиканинг қатор илмий тадқиқот институтлари, саноат корхоналари ва бошқа муассасаларини ҳам фаол жалб этиш учун зарур шароитлар яратишга алоҳида эътибор бериш муҳим.

Бунинг натижасида ҳудудда:

› **биринчидан**, малакали педагог кадрларга бўлган эҳтиёж сифатли қондирилади (*ижтимоий оқибат*);

› **иккинчидан**, самарали таълим хизматлари бозори шакллантирилади (*иқтисодий оқибат*);

› **учинчидан**, инновацион таълим технологияларини, таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий ишларида янги имкониятларни тезкор оммалаштириш имкониятлари пайдо бўлади (*маркетинг соҳасидаги оқибат*);

› **тўртинчидан**, таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйишнинг, шунингдек, таълим тизимини бошқаришнинг янги ташкилий шаклига ўтиш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий асослар яратилади (*ҳуқуқий оқибат*);

› **бешинчидан**, педагог кадрлар тайёрлаш тизимини кластер субъектлари билан ҳамкорликда лойиҳалаш йўлга қўйилади (*педагогик оқибат*).

Шундай қилиб, таълимга кластер ёндашувини татбиқ қилиш таълим тизимидаги узлуксизлик ва алоқани, таълим турлари ўртасидаги интеграция жараёнларини мустаҳкамлайди. Буни таълимга нисбатан инновация сифатида қараш ва самарадорлигини чамалаш ҳамда амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш илмий жамоатчиликнинг олдидаги муҳим муаммолардан саналади. Кластер ёндашуви давлат таълим сиёсатининг мазмунини тубдан ўзгартириб, субъектлар муносабатларига ривожланиш ва самарадорлик мезонлари билан қараш имкони беради. Натижада кластер таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатида ҳудуддаги инсон ресурслари, ташкилот ва технологияларни бирлаштирувчи кучли механизмни юзага келтиради.

ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЛАСТЕР ЁРДАМИДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШ

Тараққиётнинг бугунги босқичига келиб жамият ривожланишининг комплекс характерда содир бўлиши, тараққиётнинг ижобий жиҳатлари билан бирга, унинг салбий оқибатларининг ҳам юзага чиқиши инсоният олдида янгидан-янги муаммоларни кўндаланг қўймоқда. Эндиликда ўзаро таъсирлардан тўла ҳимояланган бирор-бир минтақа ёки давлатни топиш мумкин бўлмай қолди. Бу глобализация ва интеграция жараёнлари билан бевосита боғлиқ. Глобализация жараёни мамлакатларнинг иқтисодий, сиёсий, ҳарбий, маънавий, диний соҳалардаги салоҳиятига боғлиқ равишда турлича кечади. Бу жараённинг тараққий этган мамлакатларда нисбатан фаолроқ ҳодиса сифатида кузатилиши унинг жамият тараққиёти билан боғлиқ ҳодиса эканлигини кўрсатади. Ҳозирги кунда шиддатли тарзда кечаётган глобализация жараёнининг жаҳон мамлакатларига салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини ошириш учун мазкур ҳодисанинг моҳиятини чуқур англаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Глобализациянинг моҳияти ва хусусиятларини чуқур ўрганиш унга мослашиш, йўналишларини керакли тарзда ўзгартириш, унинг кучидан “ўзига қарши” фойдаланиш имкониятини яратеди. Бундан кўриниб турибдики, глобализация жараёнидан ижодий фойдаланишнинг усули ва воситалари, механизмларини илмий асосда ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Глобаллашув жараёни соҳаларнинг интеграциялашув жараёнини ҳам тезлаштирди. Тараққиётнинг жуда тез суръатлар билан кечиши соҳа ва тармоқларнинг уйғун ҳолда фаолият олиб боришларини тақозо қилмоқда. Жамият тараққиёти ва кишиларнинг турмуш тарзидаги

Глобаллашув ва
интеграция

юксалишларни таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг фаол интеграциялашувисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Интеграция термини латин тилидаги “integration” сўзидан олинган бўлиб, муайян бирликларни тиклаш, тўлдириш маъноларини билдиради. Амалиётда бу термин икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши билан боғлиқ жараёнларни англатади.³⁷ Интеграциялашув жараёни турли хил кенгайиш даражаларига таъсир қилувчи композицион ва коммуникатив таркибий қисмларни ўз ичига олади. Композицион қисмлар таркиб ва тузилиш билан боғлиқ бўлиб, бирлашувчи субъектларнинг норасмий ва меъёрий чегараларини аниқлашни талаб қилади. Мулоқот қисми эса мундарижа ва субъектлар ўртасидаги алоқадорликнинг шакли, янги шароитда уларнинг тамойил ва механизмларининг ўзгаришларини назарда тутеди.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси масаласи янги ҳодиса эмас. Ўзбекистон таълим тизимида бу борада назарий асослар етарли бўлиши билан бирга, талайгина амалий ишлар ҳам мавжуд. Аввало, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да “таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг микдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек, нодавлат ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш”³⁸, деб вазифалар белгилаб қўйилган. Дастур таркибидаги Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмлари қаторида “узлуксиз таълим”, “фан ва ишлаб чиқариш” тушунчалари қайд қилинган, уларга атрофлича таъриф берилиб, ҳар бирининг кадрлар тайёрлаш тизимидаги ўрни белгилаб берилган. Кадрлар тайёрлаш миллий моделида “Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси, Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устувор соҳадир”³⁹, дейилади. Ушбу таърифда узлуксиз таълимнинг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграцияси ўз ифодасини топган. Шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий эҳтиёжлари ишлаб чиқариш билан, илмий-техникавий эҳтиёжлари фан билан қондирилади.

Таълим, фан ва ишлаб
чиқаришнинг ҳуқуқий
асослари

³⁷ Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики // Научный ежегодник института философии и права УрОРАН. – 2010. – Вып. 10. – С.193–203.

³⁸ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”, Тошкент шаҳри, 1997 йил 29 август.

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”, Тошкент шаҳри, 1997 йил 29 август.

Шундай қилиб, таълимга кластер ёндашувини татбиқ қилиш таълим тизимидаги узлуксизлик ва алоқани, таълим турлари ўртасидаги интеграция жараёнларини мустаҳкамлайди. Буни таълимга нисбатан инновация сифатида қараш ва самарадорлигини чамалаш ҳамда амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш илмий жамоатчилиكنинг олдидаги муҳим муаммолардан саналади. Кластер ёндашуви давлат таълим сиёсатининг мазмунини тубдан ўзгартириб, субъектлар муносабатларига ривожланиш ва самарадорлик мезонлари билан қараш имкони беради. Натижада кластер таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатида ҳудуддаги инсон ресурслари, ташкилот ва технологияларни бирлаштирувчи кучли механизмни юзага келтиради.

ТАЪЛИМ, ФАН ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЛАСТЕР ЁРДАМИДА ИНТЕГРАЦИЯЛАШ

Тараққиётнинг бугунги босқичига келиб жамият ривожланишининг комплекс характерда содир бўлиши, тараққиётнинг ижобий жиҳатлари билан бирга, унинг салбий оқибатларининг ҳам юзага чиқиши инсоният олдида янгидан-янги муаммоларни кўндаланг қўймоқда. Эндиликда ўзаро таъсирлардан тўла ҳимояланган бирор-бир минтақа ёки давлатни топиш мумкин бўлмай қолди. Бу глобализация ва интеграция жараёнлари билан бевосита боғлиқ. Глобализация жараёни мамлакатларнинг иқтисодий, сиёсий, ҳарбий, маънавий, диний соҳалардаги салоҳиятига боғлиқ равишда турлича кечади. Бу жараённинг тараққий этган мамлакатларда нисбатан фаолроқ ҳодиса сифатида кузатилиши унинг жамият тараққиёти билан боғлиқ ҳодиса эканлигини кўрсатади. Ҳозирги кунда шиддатли тарзда кечаётган глобализация жараёнининг жаҳон мамлакатларига салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини ошириш учун мазкур ҳодисанинг моҳиятини чуқур англаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Глобализациянинг моҳияти ва хусусиятларини чуқур ўрганиш унга мослашиш, йўналишларини керакли тарзда ўзгартириш, унинг кучидан “ўзига қарши” фойдаланиш имкониятини яратади. Бундан кўриниб турибдики, глобализация жараёнидан ижодий фойдаланишнинг усул ва воситалари, механизмларини илмий асосда ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Глобаллашув жараёни соҳаларнинг интеграциялашув жараёнини ҳам тезлаштиради. Тараққиётнинг жуда тез суръатлар билан кечиши соҳа ва тармоқларнинг уйғун ҳолда фаолият олиб боришларини тақозо қилмоқда. Жамият тараққиёти ва кишиларнинг турмуш тарзидаги

Глобаллашув ва
интеграция

юксалишларни таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг фаол интеграциялашувисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Интеграция термини латин тилидаги “integration” сўздан олинган бўлиб, муайян бирликларни тиклаш, тўлдириш маъноларини билдиради. Амалиётда бу термин икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши билан боғлиқ жараёнларни англатади.³⁷ Интеграциялашув жараёни турли хил кенгайиш даражаларига таъсир қилувчи композицион ва коммуникатив таркибий қисмларни ўз ичига олади. Композицион қисмлар таркиб ва тузилиш билан боғлиқ бўлиб, бирлашувчи субъектларнинг норасмий ва меъёрий чегараларини аниқлашни талаб қилади. Мулоқот қисми эса мундарижа ва субъектлар ўртасидаги алоқадорликнинг шакли, янги шароитда уларнинг тамойил ва механизмларининг ўзгаришларини назарда тутаяди.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси масаласи янги ҳодиса эмас. Ўзбекистон таълим тизимида бу борада назарий асослар етарли бўлиши билан бирга, талайгина амалий ишлар ҳам мавжуд. Аввало, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да “таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек, нодавлат ва тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш”³⁸, деб вазифалар белгилаб қўйилган. Дастур таркибидаги Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисмлари каторида “узлуксиз таълим”, “фан ва ишлаб чиқариш” тушунчалари қайд қилинган, уларга атрофлича таъриф берилиб, ҳар бирининг кадрлар тайёрлаш тизимидаги ўрни белгилаб берилган. Кадрлар тайёрлаш миллий моделида “Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси, Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устувор соҳадир”³⁹, дейилади. Ушбу таърифда узлуксиз таълимнинг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграцияси ўз ифодасини топган. Шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий эҳтиёжлари ишлаб чиқариш билан, илмий-техникавий эҳтиёжлари фан билан қондирилади.

Таълим, фан ва ишлаб
чиқаришнинг ҳукукий
асослари

³⁷ Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики // Научный ежегодник института философии и права УрО РАН. – 2010. – Вып. 10. – С.193–203.

³⁸ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”, Тошкент шаҳри, 1997 йил 29 август.

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”, Тошкент шаҳри, 1997 йил 29 август.

Шунингдек, миллий моделда фан соҳасида:

“- табиат ва жамият тараққиёти қонуниятлари тўғрисидаги янги фундаментал ва амалий билимлар шаклланади, кадрлар тайёрлаш тизимида оммалаштириш, ўрганиш ва фойдаланиш учун керакли илмий натижалар жамланади;

- олий малакали илмий ва педагог кадрлар тайёрлаш амалга оширилади;

- кадрлар тайёрлаш жараёни илмий тадқиқот жиҳатидан таъминлаш инфраструктураси вужудга келтирилади, таълимнинг ахборот тармоқларидан фойдаланиш мақсадида билимнинг турли соҳалари бўйича ахборот базаси шакллантирилади;

- мамлакатимиз илм-фаннинг жаҳон илм-фанига интеграцияси содир бўлади, замонавий илм-фан ва технологияларнинг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш учун илмий ютуқлар ва кадрларни халқаро миқёсда алмашинуви амалга оширилади”,⁴⁰ деб қайд қилинган.

Берилган таъриф ва тавсифлардан учала тушунча ўзаро алоқадорлик ва бир бутунликни ҳосил қилиши англашилади. Бу тушунчаларнинг табиий алоқадорлигини илмий нуқтаи назардан асбоблаш, шубҳасиз, улар ўртасидаги интеграция жараёнларини янада тезлаштиради, ҳар учаласининг самарадорлиги учун хизмат қилади. Демак, ҳар бир соҳа ёки тармоқнинг ривожланиши, аввало, уч оми: таълим, фан ва ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзаро ҳамкорлиги, яхлитлашуви ва интеграциясига боғлиқ. Бу учликнинг ўзаро интеграцияси нафақат соҳаларнинг, балки шу тизим субъектларининг ҳам инновацион жараёнлар сари юз буришига сабаб бўлади. Инновацияларсиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциялашувига, интеграциясиз эса иқтисодий самарадорликка эришиш мумкин эмас. Бундан интеграция инновацион жараёнлар билан биргаликда содир бўладиган ҳодиса эканлиги англашилади.

Инновацияларни таълим жараёнига татбиқ этиш тизимдаги энг долзарб масалалардан бири бўлиб турибди. Бунинг учун тизимнинг инновацион муҳит ва унинг шакллариини такомиллаштириш, инновацион марказлар фаолиятини яхшилаш лозим бўлади. Бу борадаги технологиялар ва объектив қонуниятларни тараққиёт нуқтаи назаридан таҳлил қилиш устувор вазибалардан ҳисобланади. Ҳар қандай инновациялар билимлар интеграциялашувининг махсули бўлиб, пировардида, таълим, фан ва ишлаб чиқариш жараёнларида ўз инъикосини топади. Бу эса

Интеграция ва инновация

жамиятни янгиликка, фаровонлик ва иқтисодий ривожланган даражага олиб чиқишнинг омили ҳисобланади. Инновацион жараёнлар муайян фаолиятни ташкил қилиш, бошқариш, жамоанинг умумий савияси ва қизиқишлари, миллатнинг менталитети, давлатнинг алоқадор соҳалар бўйича олиб бораётган сиёсати, илм-фан ютуқлари ва таълим тизими салоҳияти, инсон капитали каби бир қанча омилларга боғлиқ равишда кечади.

Новация ва инновация

Инновация сўзи инглиз тилидаги “innovation” сўзидан олинган бўлиб, муайян соҳага янгилик киритишни англатади. Аммо ҳар қандай янгиликни ҳам инновация дейиш тўғри эмас. Умуман, фанда “новация” ва “инновация” тушунчаларини фарқлаш лозим. Новация қисқа муддатли, муайян тизимнинг алоҳида элементларигагина тааллуқли бўлган янгиланишни англатади. Инновация эса соҳага киритилган концептуал ўзгаришлар, ёндашувлар асосида киритилаётган, узок муддатли ва тизимли фаолият билан боғлиқ янгиланишларни англатади. Қуйидаги жадвалда буну кўриб чиқамиз:

Новация	Инновация
Қўлланиш доираси ва муддати чегараланган	Қўлланиш доираси кенг ва узок муддатли
Тизимнинг алоҳида элементларига тааллуқли	Бутун тизимга тааллуқли
Натижаси мавжуд тизимни такомиллаштиради	Натижаси янги фаолият тизимини лойиҳалайди
Мавжуд методлар янгиланади	Фаолиятга ёндашув янгиланади
Амалиёт субъектлари позицияларини қисман янгилайди	Амалиёт субъектлари позицияларини тўла янгилайди
Қисм фаолиятининг сифат самарадорлигига эришилади	Тизим фаолиятининг сифат самарадорлигига эришилади

Таълимда инновациялар назария ва амалиёт уйғунлигида кечадиган ҳамда сон ва сифат ўзгаришларига олиб келувчи, муайян мақсадга йўналтирилган таълим билан боғлиқ субъектларнинг фаолият тизими кўринишида кечади. Ҳар қандай инновация ташаббус махсули бўлиб, у таълим сифати ва мазмунини ривожлантиришга қаратилади. Умуман, инновациялар ривожлантириш тамойилига асосланиши зарур. Шу маънода “таълим инновацияси” тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: “Таълим тизими билан боғлиқ бўлган муаммоларни ривожлантириш тамойилига асосан ҳал қилишга қаратилган янги шакл ва методлар, ёндашув

Таълим инновацияси таърифи

⁴⁰Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”, Тошкент шаҳри, 1997 йил 29 август.

ва технологик жараёнларни тизимли қўллаш орқали сифат ўзгаришларига эришиш билан боғлиқ жараён". Ушбу таърифда таълим инновацияси билан боғлиқ қуйидаги белгилар кўзга ташланади:

- инновация тизимли муаммоларни ҳал қилишга қаратилиши;
- ривожлантириш тамойилига асосланиши;
- янгича метод, шакл, ёндашув ва технологик жараёнлар воситасида амалга ошириши;

- узоқ муддатли ва тизимли фаолият;
- натижаси соҳада сифат ўзгаришларини келтириб чиқариши.

Тадқиқотчилар Г.Алимова ва З.Ариповалар таълим тизимидаги инновацияларни қуйидагича тасниф қилишади:

"- фаолият йўналишига қараб (педагогик жараёндаги, бошқарувдаги);

- киритилган ўзгаришларнинг тавсифига кўра (локал, модулли, тизимли);

- келиб чиқиш манбаига кўра (шу жамоа учун ички ёки ташқаридан олинган)".⁴¹

Мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритгандан кейин таълим тизимида амалга оширилган энг жиддий инновацион лойиҳалар сифатида педагогик технологиялар ва интерфаол методлар асосида дарс машғулотларини ташкил қилиш билан боғлиқ ишларни кўрсатишимиз мумкин. Афсуски, таълим тизимида фаолият йўналиши, киритилган ўзгаришларнинг тавсифи ва келиб чиқиш манбаига кўра таснифланган бошқа йирик инновацион жараёнларни кўрсата олмаймиз.

Бизнинг назаримизда, таълим тизимига кластер моделининг татбиқ қилиниши юқорида қайд этилган инновация шакллариининг барчасига алоқадор фаолият механизмларини ҳаракатга келтиради. Кластер таълим тизимидаги бошқарув тизими, таълим субъектлари ўртасидаги интеграция жараёнлари, илмий тадқиқот соҳалари ва таълим воситаларини ишлаб чиқиш каби энг муҳим йўналишларни қамраб олади, уларга замонавий ёндашувларни татбиқ этишни тақозо қилади. Демак, бутун тизимга алоқадорлиги ва кенг қамровлилиги, узоқ муддатга мўлжалланганлиги, фаолиятга нисбатан ёндашувнинг янгиланганлиги каби хусусиятлари билан педагогик таълим кластери моделини соҳага тааллуқли инновация сифатида қараш мумкин.

Инновацион жараёнлар инновацияларнинг юзага келишига сабаб бўлади. "Инновацион жараёнлар соҳада ўзгаришлар қилишга тайёргарлик кўриш, ўзгаришларни илмий нуқтаи назардан асослаш ва уни амалга ошириш билан боғлиқ жараёнлардир. Педагогик таълимда бу соҳа билан боғлиқ янгича ёндашувлар, педагогик метод ва

⁴¹ Алимова Г., Арипова З. Мамлакатимиз таълим тизимида инновациялар, *biznes-daily.uz*

шакллариининг ўзгариши, киритилаётган янгиликларнинг илмий педагогик ҳамжамият томонидан ўзлаштирилиши ва уларнинг илмий асосланиши билан боғлиқ жараёнларда кўзга ташланади.

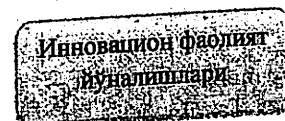
Инновациялар тизимида илмий марказлар, олий таълим муассасалари ва ишлаб чиқариш корхоналари муҳим ўрин тутати. Бу субъектлар томонидан хориждан ўзлаштирилган илмий ишланмаларнинг (ноу-хау) маҳаллий шароитга мослаштирилиши, ўзлари томонидан илмий асосланган ишланмаларни амалиётга татбиқ қилиниши натижасида янги технологиялар, янги машина ва ускуналар, янги маҳсулотлар ва янги хизматларнинг яратилишига замин яратади.

Инновация сифатида эътироф этилаётган янгиликлар билан мавжуд анъанавий шакллариининг ўзаро тафовути, янги шаклланаётган меъёрлар билан амалиётнинг тўқнашуви натижасида пайдо бўладиган муаммоларни ҳал қилишга қаратилган фаолият шакли инновацион фаолиятни белгилайди. Таълимда инновацион фаолият тизимли равишда янгиликлар, ўзгаришлар билан ишлаш бўлиб, унинг шаклланиши бир неча циклни ўз ичига олади. Бу жараёнда инновацияга илмий жамоатчиликнинг муносабати пайдо бўлади, ўқитувчи-мураббийларнинг адаптацияси шаклланади, унинг амалиётга киритилиши билан боғлиқ лойиҳалардаги айрим камчиликлар кўзга ташланади ва бартараф қилинади. Ҳар қандай инновация ҳам амалиётга жорий этилган пайтда жамоатчилик томонидан бирдай кенг қўламада эътироф этилмайди. Бир неча цикл алмашиши жараёнида жамоатчиликнинг фикри ҳам ўзгариб бориши кузатилади.

Бугунги кунда таълим тизимидаги инновацион фаолиятни қуйидаги йўналишларда амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- таълимни бошқариш;
- таълим жараёнини ташкил қилиш;
- таълим воситаларини яратиш;
- машғулот жараёнларини ташкил қилиш;
- таълим турлари ўртасидаги муносабат;
- таълим, фан ва ишлаб чиқариш муносабати.

Таълим тизимидаги инновацияларнинг асоси тизимга бўлган ижтимоий муносабатлар эканини ҳисобга олиш зарур. Хусусан, олий таълим муассасаларига фақатгина кадрлар тайёрлаш муассасалари сифатида эмас, балки илмий ғоялар ва лойиҳаларни тўпловчи, улардан маҳсулот яратувчи ва технологиялар барпо этувчи муассаса сифатида қараш лозим. Бунда олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагог ходимларнинг меҳнат натижаларининг ошириш, уларнинг фақатгина таълим беришдан иборат фаолиятларини икtidорли ёшларни долзарб илмий-техникавий муаммоларни ҳал қилишга жалб

қилиш томон буриш мақсадга мувофиқ келади. Бу эса олимлар томонидан яратилган интеллектуал мулкдан келадиган даромадлар ҳисобига уларни муносиб рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу, ўз навбатида, олий таълим тизимининг инновацион фаолияти ва ишлаб чиқариш билан интеграциясини оширишга хизмат қилади.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси аҳамиятининг тобора ортиши ва заруратининг кучайиши қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси аҳамиятининг ортиши сабаблари

- глобаллашув жараёнининг таълим, фан ва ишлаб чиқариш муносабатларига таъсирининг ортиши;
- илмий ишланма ва натижаларнинг ишлаб чиқаришга жорий қилиш муддатларининг кескин қисқариши;
- илмий тадқиқот соҳасида ўзаро рақобатнинг кучайиб бораётганлиги;
- ишлаб чиқариш соҳасида ўзаро рақобатнинг кучайиб бораётганлиги;
- фан ва ишлаб чиқариш соҳаларида самарадорликнинг асоси кадрлар салоҳиятига боғлиқлигининг тобора кучайиб бораётганлиги;
- илмий ишланмалар, тадқиқот натижаларининг тез фурсатда аҳамиятининг йўқолиши;
- интеграциядан ҳар учала субъектнинг бирдай манфаатдор бўлиши.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида таълим тизимининг аҳамияти ишлаб чиқариш ходимларининг билими ва малакасига боғлиқ. Илм-фан ютуқлари бу борада амалиётчиларнинг билими ва малакасига янгидан-янги талаблар қўймоқда. Бу жараён, албатта, таълим тизимини ҳам доимо ўзгариши ва такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади. Ушбу ўзгаришларнинг пировард натижаси кадрлар малакаси ва билимида намён бўлади.

Билим ва кўникмаларнинг жамият ҳаётидаги роли тобора ошиб, чуқурлашиб бормоқда. Эндиликда амалиётда орттирилган билим ва кўникмалар инсоннинг бу борадаги эҳтиёжларини тўла қондира олмай қолди. Янгидан-янги билим ва кўникмаларга, уларнинг амалиёт билан муносабатида ўз мустақил позициясига эга бўлиш ишлаб чиқаришнинг исталган шаклида фаолият олиб бораётган ходимлар учун фундаментал аҳамиятга айланиб бормоқда. Ҳар қандай соҳада самарадорликка эришишнинг шарти кадрлар салоҳиятига тобора боғлиқ бўлиб бормоқда. Бу эса таълим ва ишлаб чиқариш орасидаги масофани тобора қисқартирмоқда, таълимни иқтисодий фаолиятнинг зарурий таркибий қисмига айлантирмоқда.

Ишлаб чиқариш ҳар доим инновация ва илмий ёндашувга эҳтиёж сезади. Бу ишлаб чиқаришнинг турли даражаларига ҳам тааллуқли бўлиб, унинг тўғрилиги ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Чунки ишлаб чиқариш эндиликда ўзининг тор соҳасидагина ваколатларга эга эмас. Илмий методлар ва юқори малакали кадрлар ишлаб чиқаришнинг имкониятларини, шубҳасиз, кенгайтиради. Ҳозирги кунда илм-фан ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда мавжуд бўлиши мумкин эмас. “Соф” илмий тажрибалар даври ўтди, “фан-фан учун” ўлик формула бўлиб, эндиликда илм-фан ва ишлаб чиқариш йўлидан бораётгангина ютади.

Илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълим альянсининг замонавий устувор йўналишларидан бири, шубҳасиз, кластер ёндашувидир. Бундай ёндашув, нафақат ишлаб чиқариш харажатлари, балки логистика ва бозор харажатларини ҳам камайтириш, инсон ресурсларидан оқилона фойдаланиш имконини беради. Кластер назарияси муайян фаолият турларининг аниқ жуғрофий чегараларда жамланиши бўлиб, ўша соҳанинг самарали ишлаши учун қулай шароитлар яратади. Таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг шундай кластерлари ташкил қилинган тақдирда, ушбу усул кўп йиллар давомида ривожланишнинг устувор йўналишини беради. Кластернинг муваффақиятли ривожланиши учун ишлаб чиқариш корхоналари, таълим муассасалари, ҳокимият органлари ва бошқа кластер субъектларининг (молия муассасалари, таълим муассасалари, маданият муассасалари ва ҳ.к.) катъий тараққиёт стратегияси, иш берувчининг манфаатларини мустаҳкамлаш имконини берадиган дастури бўлиши лозим.

Кластер ёндашуви аниқ ҳудуд кесимидаги муайян соҳанинг ўзига хослигини кўриб чиқиш ва тавсифлаш имконини беради. Шунинг таъкидлаш керакки, кластер иштирокчилари бир-бири билан ўзаро боғлиқликда бўлгани учун айрим кластер элементларининг ноаниқ ишлаши бошқа кластер элементлари динамикасининг салбий ишлашига туртки бўлиши мумкин. Мисол учун, талабаларнинг бўлажак ходимларнинг самарасиз ва сифатсиз таълим олишлари натижасида мазкур кластер доирасидаги ишлаб чиқариш корхоналарининг ривожланиши хавф остида қолади.

Педагогик таълим инновацион кластерининг амалиётга татбиқ қилиниши жўн ҳодиса эмас. Бу узоқ муддатли ва ташкилий жиҳатлари кўп тармоқли ҳодиса. Субъектларнинг бирлашиш жараёни ҳудуд нуқтаи назаридан, кластер иштирокчиларининг қизиқишлари ва бошқа кўп томонлама манфаатли сабаблар воситасида юз беради. Кластер таълим, фан ва ишлаб чиқариш таркибига кирувчи ҳар бир элементнинг самарадорлигини оширувчи, ўзаро таъсирни инновацион бошқарувчи механизм ҳисобланади. Бу билан ижтимоий шерикликнинг

ривожланиши, бюджетдан ташқари маблағлар жалб қилиниши ва кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш учун ресурсларнинг пайдо бўлиши натижасида кластерни ривожлантиришнинг сифатли натижалари таъминланади. Кластер ташкил этишнинг ижобий жиҳатлари сифатида мулоқотнинг ягона ахборот маконини яратиш, билимлар тарқатиш, янги технологиялар, инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш кабиларни тушуниш мумкин. Кластер тармоғи ичида ахборот нисбатан тезроқ тарқалади, шунинг учун унинг иштирокчилари ташқи ва ички муҳитдаги ўзгаришларга тез, тўғри жавоб беришлари ҳамда тўғри, самарали ечимларни қабул қилишларига имкон яратилади. Умумий ресурсларнинг мавжудлиги, анъана ва инновацияларнинг ўзаро боғлиқлиги, ҳамкорлик ва рақобатнинг комбинацияси кластер иштирокчиларига ҳар бир бўлинманинг позициясини мустаҳкамлайдиган қўшма лойиҳаларни амалга ошириш имконини беради. Илм-фан ва таълим кластер доирасида ишлаб чиқариш манфаатларига йўналтирилади, тармок корхоналари йўналишига қараб, уларнинг ривожланиш истикболлари, таълим муассасалари учун соҳага мутахассисларни тайёрлаш устувор аҳамиятга эга бўлади.⁴²

Кластерлар ўз таркибидаги субъектларнинг барқарор муносабатларига, кичик инновацион корхоналар ва ўқув-илмий-ишлаб чиқариш мажмуаларини яратишга, мамлакатимиз илмий муҳитида талаб қилинадиган тадқиқотларни ўтказишга, рейтинг нашрларини тайёрлашга, барқарор патент фаолиятига, фаол грант лойиҳаларига йўналтирилган бўлиб, бу илмни тижоратлаштириш билан боғлиқ устувор вазифаларни ечиш имконини беради. Кластер яратиш инновацион ривожланиш ассоциациясини ташкил этиш, тадқиқотнинг истикболли йўналишларини ишлаб чиқиш, шунингдек, кластер тизими доирасида инновацион ғоя ва ишланмаларни қўллаб-қувватлаш ҳамда амалга ошириш имконини беради.

Илмий фаолият инновацион табдиркорлик фаолиятининг кучли манбаи бўлиб хизмат қилади, аммо бунинг учун илмий мактабларнинг юқори даражаси, ривожланган инновацион инфратузилмаси бўлиши талаб қилинади. Шунинг учун илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълимнинг интеграциялашуви доирасида бу жиҳатга жиддий эътибор қаратиш лозим.

Шундай қилиб, кластер илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълим интеграциялашувининг устувор шаклидир. Ушбу интеграция

⁴² Мычка С.Ю. Совершенствование управлением конкурентоспособностью вуза// Территория науки: мультидисциплинарный научно-практический журнал. – Воронеж: АНОО ВПО «ВЭПИ», 2014. №6. –С.33-35.

механизмлари мавжуд ресурслардан фойдаланишни максимал даражада кучайтириш, кластернинг инновацион фаолиятини фаол амалга ошириш имконини беради.

Ривожланган инновацион инфратузилмани шакллантириш нафақат самарадорликни оширишга хизмат қилади, балки ишлаб чиқаришда янги техник тизимлардан, билим, малака ва кўникмалардан, инсонлар хатти-ҳаракатининг моделларидан фойдаланиш заруратини ҳам таъкид қилади. Фан, техника ва ишлаб чиқариш интеграциясининг кучайиши натижасида билимлар ҳамда ахборотнинг аҳамияти орта боради, пировардида, улар инсон капиталига айланади. Бу эса кадрлар тайёрлаш тизимининг нафақат фан соҳаси, балки амалиёт билан ҳам интеграциялашувининг катта аҳамиятга эга эканини кўрсатади. Бу борада таниқли америкалик иқтисодчи Т.Стоуньер “Иқтисодиётнинг саноат ривожланишидан кейинги даврида билим ер, меҳнат ва капитал ўрнини босиб, замонавий ишлаб чиқариш тизимларининг энг муҳим асосига айланди”,⁴³ дейди.

Интеграциянинг асосида синергия (юнонча “synergos” – “мувофиқлашган”, “ўзаро ҳамкор”) қонуни ётади. Синергия қонунига асосан ҳар қандай субъект ўзида фаолиятининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи барча жиҳатларни бирлаштира олмайди. Ҳар қандай субъект ҳар доим бошқа субъектлар билан ҳамкорлик қилишга эҳтиёж сезади. Турли субъектлардаги мазкур жиҳатларнинг бирлаштирилиши самарадорликнинг ошишига хизмат қилади.

Интеграциялашиш турлари адабиётларда қуйидагича тасниф қилинган:⁴⁴

1. Ривожланиш йўналишлари бўйича: *горизонтал, вертикал, диагональ интеграция*.
2. Интеграциялашиш даражасига кўра: *ўзаро ҳамкорлик, кооперацион ва тўлиқ интеграция*.
3. Фаолият йўналишлари бўйича: *ишлаб чиқариш, илмий, таълим, маркетинг, инвестициявий ва инновацион интеграция*.
4. Ҳуқуқий асосига кўра: *улушли ва қўшма интеграция*.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига ривожланиш йўналиши бўйича *вертикал*, интеграциялашиш даражасига кўра *ўзаро ҳамкорлик*, фаолият йўналиши бўйича *ишлаб чиқариш, илмий ва таълими* интеграция сифатида қараш мақсадга мувофиқ бўлади. Умуман, юқоридаги тасниф кўпроқ иқтисодиёт тармоқлари ва бизнес

⁴³ Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе/Под ред. Гуревича П.С. –М.: Прогресс, 1986. –С.24.

⁴⁴ Абдурахманов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. –Т.: Фан ва технология. 2014, 23-бет.

ривожланиши, бюджетдан ташқари маблағлар жалб қилиниши ва кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш учун ресурсларнинг пайдо бўлиши натижасида кластерни ривожлантиришнинг сифатли натижалари таъминланади. Кластер ташкил этишнинг ижобий жиҳатлари сифатида мулоқотнинг ягона ахборот маконини яратиш, билимлар тарқатиш, янги технологиялар, инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш кабиларни тушуниш мумкин. Кластер тармоғи ичида ахборот нисбатан тезроқ тарқалади, шунинг учун унинг иштирокчилари ташқи ва ички муҳитдаги ўзгаришларга тез, тўғри жавоб беришлари ҳамда тўғри, самарали ечимларни қабул қилишларига имкон яратилади. Умумий ресурсларнинг мавжудлиги, анъана ва инновацияларнинг ўзаро боғлиқлиги, ҳамкорлик ва рақобатнинг комбинацияси кластер иштирокчиларига ҳар бир бўлимининг позициясини мустаҳкамлайдиган қўшма лойиҳаларни амалга ошириш имконини беради. Илм-фан ва таълим кластер доирасида ишлаб чиқариш манфаатларига йўналтирилади, тармок корхоналари йўналишига қараб, уларнинг ривожланиш истиқболлари, таълим муассасалари учун соҳага мутахассисларни тайёрлаш устувор аҳамиятга эга бўлади.⁴²

Кластерлар ўз таркибидаги субъектларнинг барқарор муносабатларига, кичик инновацион корхоналар ва ўқув-илмий-ишлаб чиқариш мажмуаларини яратишга, мамлакатимиз илмий муҳитида талаб қилинадиган тадқиқотларни ўтказишга, рейтинг нашрларини тайёрлашга, барқарор патент фаолиятига, фаол грант лойиҳаларига йўналтирилган бўлиб, бу илмни тижоратлаштириш билан боғлиқ устувор вазифаларни ечиш имконини беради. Кластер яратиш инновацион ривожланиш ассоциациясини ташкил этиш, тадқиқотнинг истиқболли йўналишларини ишлаб чиқиш, шунингдек, кластер тизими доирасида инновацион ғоя ва ишланмаларни қўллаб-қувватлаш ҳамда амалга ошириш имконини беради.

Илмий фаолият инновацион тадбиркорлик фаолиятининг кучли манбаи бўлиб хизмат қилади, аммо бунинг учун илмий мактабларнинг юқори даражаси, ривожланган инновацион инфратузилмаси бўлиши талаб қилинади. Шунинг учун илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълимнинг интеграциялашуви доирасида бу жиҳатга жиддий эътибор қаратиш лозим.

Шундай қилиб, кластер илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълим интеграциялашувининг устувор шаклидир. Ушбу интеграция

⁴² Мычка С.Ю. Совершенствование управлением конкурентоспособностью вуза// Территория науки: мультидисциплинарный научно-практический журнал. – Воронеж: АНОО ВПО «ВЭПИ», 2014. №6. – С.33-35.

механизмлари мавжуд ресурслардан фойдаланишни максимал даражада кучайтириш, кластернинг инновацион фаолиятини фаол амалга ошириш имконини беради.

Ривожланган инновацион инфратузилмани шакллантириш нафақат самарадорлиқни оширишга хизмат қилади, балки ишлаб чиқаришда янги техник тизимлардан, билим, малака ва кўникмалардан, инсонлар хатти-ҳаракатининг моделларидан фойдаланиш заруратини ҳам тақозо қилади. Фан, техника ва ишлаб чиқариш интеграциясининг кучайиши натижасида билимлар ҳамда ахборотнинг аҳамияти орта боради, пировардида, улар инсон капиталига айланади. Бу эса кадрлар тайёрлаш тизимининг нафақат фан соҳаси, балки амалиёт билан ҳам интеграциялашувининг катта аҳамиятга эга эканини кўрсатади. Бу борада таниқли америкалик иқтисодчи Т.Стоуньер “Иқтисодиётнинг саноат ривожланишидан кейинги даврида билим ер, меҳнат ва капитал ўрнини босиб, замонавий ишлаб чиқариш тизимларининг энг муҳим асосига айланди”,⁴³ дейди.

Интеграциянинг асосида синергия (юнонча “synergos” – “мувофиқлашган”, “ўзаро ҳамкор”) қонуни ётади. Синергия қонунига асосан ҳар қандай субъект ўзида фаолиятининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи барча жиҳатларни бирлаштира олмайди. Ҳар қандай субъект ҳар доим бошқа субъектлар билан ҳамкорлик қилишга эҳтиёж сезади. Турли субъектлардаги мазкур жиҳатларнинг бирлаштирилиши самарадорликнинг ошишига хизмат қилади.

Интеграциялашиш турлари адабиётларда қуйидагича тасниф қилинган:⁴⁴

1. Ривожланиш йўналишлари бўйича: *горизонтал, вертикал, диагональ интеграция.*
2. Интеграциялашиш даражасига кўра: *ўзаро ҳамкорлик, кооперацион ва тўлиқ интеграция.*
3. Фаолият йўналишлари бўйича: *ишлаб чиқариш, илмий, таълим, маркетинг, инвестициявий ва инновацион интеграция.*
4. Ҳуқуқий асосига кўра: *улушли ва қўшма интеграция.*

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига ривожланиш йўналиши бўйича *вертикал*, интеграциялашиш даражасига кўра *ўзаро ҳамкорлик*, фаолият йўналиши бўйича *ишлаб чиқариш, илмий ва таълимий* интеграция сифатида қараш максадга мувофиқ бўлади. Умуман, юқоридаги тасниф кўпроқ иқтисодиёт тармоклари ва бизнес

⁴³ Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе/Под ред. Гурсевича П.С. –М.: Прогресс, 1986. –С.24.

⁴⁴ Абдурахманов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014, 23-бет.

субъектларининг ўзаро интеграциясини назарда тутати. Интеграциянинг умумий мақсад ва қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда уни таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига ҳам тааллуқли, дейиш мумкин.

Ҳозирги давр назариясида фан, таълим интеграциясига оид турлича ёндашувларни кузатиш мумкин. Бундай нуктаи назарлардан бирида мазкур жараёнга ички тармоқ ва тармоқлараро интеграция сифатида қаралади. Ички тармоқ интеграцияси дейилганда, фан ва таълимни давлат бошқарувининг бир соҳаси доирасида бирлаштириш назарда тутилади. Тармоқлараро интеграция маъноси эса анча кенгрок, яъни давлат бошқарувининг бир нечта соҳасини қамраб олади ҳамда таълим, фан ва ишлаб чиқаришни бир-бирларига яқинлаштириш сифатида талқин қилинади.⁴⁵

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини самарали амалга ошириш учун педагогик салоҳият, инновацион муҳит, инновацион таълим, технопарклар ҳамда мактаб-лабораториялар муҳим ҳисобланади. Ушбу компонентларда кадрлар тайёрлашда илмий-педагогик салоҳиятнинг ўрни, ривожланиш тамойилига асосланганлик, замонавийлик, янгиланиш, моделлаштириш, назария ва амалиёт уйғунлиги каби интеграция жараёни учун муҳим бўлган жиҳатлар ўз аксини топган.

Интеграциялашув жараёнида мазкур соҳалар таълим, фан ва ишлаб чиқариш кетма-кетлигида бўлиши ва бунга нисбатан табиий ҳол сифатида қаралиши лозим. Фаннинг таълимдан, ишлаб чиқаришнинг фан ёки таълимдан илгарилаб кетиши бу соҳалар ўртасида табиий муносабат ва интеграция жараёни мавжуд эмаслигини кўрсатади. Бундай муносабат фаннинг тараққиёт ва ҳаётдан айри “Фан – фан учун” тамойилига асосланишини, таълимда эса назария ва амалиёт уйғунлиги таъминланмаганлигини, ишлаб чиқаришнинг эса илмий ютуқлардан кўра ҳаётий тажрибаларга асосланганлигини кўрсатади. Соҳаларнинг бу муносабатида ҳам маълум даражада тараққиёт кузатилади, аммо бунини замон талабларига мос, рақобатбардош ишлаб чиқариш муносабатлари, дея олмаймиз. Интеграция таъминланиши учун ишлаб чиқариш таълим ва фанга, таълим эса, ўз навбатида, фанга истеъмолчи муносабатида бўлиши илмий мантиққа мос келади. Бу эса интеграциялашган муносабатда илмий-педагогик салоҳият компонентининг даражаси – фан ва таълим соҳасида ишлаб чиқариш соҳа вакилларига нисбатан илмий салоҳиятнинг устуңлигини белгилайди.

⁴⁵ Гордеева А.Н., Пучкова М.В. Правовое обеспечение интеграции науки и образования//Закон. 2006, №4.

Инновацион муҳит таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ўзида инновацияларни жорий қилиш билан боғлиқ шарт-шароитлар, меъёрий-ҳуқуқий асослар, бу борадаги давлат сиёсати ва инновацияларга нисбатан қараш ҳамда муносабатларни бирлаштиради. Инновацион таълим эса мавжуд анъанавий ўқитиш усулларига нисбатан янгича ёндашув ва усулларни жорий қилиш билан юзага келади ҳамда профессор-ўқитувчиларнинг ижодий салоҳиятини ошириш ва талабалар интеллектуал салоҳиятини шакллантиришга хизмат қилади. Инновацион муҳит ва инновацион таълим, пировардида, инновацион ишлаб чиқаришни ривожлантиради.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси тизимга мунтазам инновацияларни жорий қилиш, ҳамкорлик муносабатларини чуқурлаштириш ва мувофиқлаштириш, илмий тадқиқот ва лойиҳаларни молиялаштиришдаги имкониятлар, эришилган илмий тадқиқот натижаларини ишлаб чиқаришга тезкорлик билан жорий қилиш каби афзалликларга эга. Ушбу интеграция жараёни ҳар бир субъектнинг қуйидаги мақсадларга эришишига имкон беради:

- инновацияларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этишда шериклар имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўз салоҳиятини янада ошириш;
- ўз мақсадларига эришиш учун шерикларидаги мавжуд ресурслардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш;
- интеграциялашган тузилманинг инвестициявий жозибадорлигидан фойдаланган ҳолда учинчи томоннинг молиявий ва бошқа ресурсларига эга бўлишини осонлаштириш.⁴⁶

Бу билан субъектларнинг ҳар бири алоҳида ва умумий мақсад атрофида бирлашиб, фақат ўз самарадорлигини оширишдангина эмас, шунингдек, бошқа субъектларнинг ҳам юқори самарага эришишидан манфаатдор бўлади.

⁴⁶ Абдурахманов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014, 42-бет.

субъектларнинг ўзаро интеграциясини назарда тутди. Интеграциянинг умумий мақсад ва қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда уни таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига ҳам тааллуқли, дейиш мумкин.

Ҳозирги давр назариясида фан, таълим интеграциясига оид турлича ёндашувларни кузатиш мумкин. Бундай нуктаи назарлардан бирида мазкур жараёнга ички тармоқ ва тармоқлараро интеграция сифатида қаралади. Ички тармоқ интеграцияси дейилганда, фан ва таълимни давлат бошқарувининг бир соҳаси доирасида бирлаштириш назарда тутилади. Тармоқлараро интеграция маъноси эса анча кенгрок, яъни давлат бошқарувининг бир нечта соҳасини қамраб олади ҳамда таълим, фан ва ишлаб чиқаришни бир-бирларига яқинлаштириш сифатида талқин қилинади.⁴⁵

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини самарали амалга ошириш учун педагогик салоҳият, инновацион муҳит, инновацион таълим, технопарклар ҳамда мактаб-лабораториялар муҳим ҳисобланади. Ушбу компонентларда кадрлар тайёрлашда илмий-педагогик салоҳиятнинг ўрни, ривожланиш тамойилига асосланганлик, замонавийлик, янгиланиш, моделлаштириш, назария ва амалиёт уйғунлиги каби интеграция жараёни учун муҳим бўлган жиҳатлар ўз аксини топган.

Интеграциялашув жараёнида мазкур соҳалар таълим, фан ва ишлаб чиқариш кетма-кетлигида бўлиши ва бунга нисбатан табиий ҳол сифатида қаралиши лозим. Фаннинг таълимдан, ишлаб чиқаришнинг фан ёки таълимдан илгарилаб кетиши бу соҳалар ўртасида табиий муносабат ва интеграция жараёни мавжуд эмаслигини кўрсатади. Бундай муносабат фаннинг тараққиёт ва ҳаётдан айри “Фан – фан учун” тамойилига асосланишини, таълимда эса назария ва амалиёт уйғунлиги таъминланмаганлигини, таълимда эса назария ва амалиёт уйғунлиги таъминланмаганлигини, ишлаб чиқаришнинг эса илмий ютуқлардан кўра ҳаётий тажрибаларга асосланганлигини кўрсатади. Соҳаларнинг бу муносабатида ҳам маълум даражада тараққиёт кузатилади, аммо бунини замон талабларига мос, рақобатбардош ишлаб чиқариш муносабатлари, дея олмаймиз. Интеграция таъминланиши учун ишлаб чиқариш таълим ва фанга, таълим эса, ўз навбатида, фанга истеъмолчи муносабатида бўлиши илмий мантқиққа мос келади. Бу эса интеграциялашган муносабатда илмий-педагогик салоҳият компонентининг даражаси – фан ва таълим соҳасида ишлаб чиқариш соҳа вакилларига нисбатан илмий салоҳиятининг устунлигини белгилайди.

**Интеграция жараёнларида
таълим, фан ва ишлаб
чиқариш кетма-кетлиги**

Инновацион муҳит таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ўзида инновацияларни жорий қилиш билан боғлиқ шарт-шароитлар, меъёрий-ҳуқуқий асослар, бу борадаги давлат сиёсати ва инновацияларга нисбатан қараш ҳамда муносабатларни бирлаштиради. Инновацион таълим эса мавжуд анъанавий ўқитиш усуллариغا нисбатан янгича ёндашув ва усулларни жорий қилиш билан юзага келади ҳамда профессор-ўқитувчиларнинг ижодий салоҳиятини ошириш ва талабалар интеллектual салоҳиятини шакллантиришга хизмат қилади. Инновацион муҳит ва инновацион таълим, пировардида, инновацион ишлаб чиқаришни ривожлантиради.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси тизимга мунтазам инновацияларни жорий қилиш, ҳамкорлик муносабатларини чуқурлаштириш ва мувофиқлаштириш, илмий тадқиқот ва лойиҳаларни молиялаштиришдаги имкониятлар, эришилган илмий тадқиқот натижаларини ишлаб чиқаришга тезкорлик билан жорий қилиш каби афзалликларга эга. Ушбу интеграция жараёни ҳар бир субъектнинг қуйидаги мақсадларга эришишига имкон беради:

- инновацияларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этишда шериклар имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўз салоҳиятини янада ошириш;
- ўз мақсадларига эришиш учун шерикларидаги мавжуд ресурслардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш;
- интеграциялашган тузилманинг инвестициявий жозибадорлигидан фойдаланган ҳолда учинчи томоннинг молиявий ва бошқа ресурсларига эга бўлишини осонлаштириш.⁴⁶

Бу билан субъектларнинг ҳар бири алоҳида ва умумий мақсад атрофида бирлашиб, фақат ўз самарадорлигини оширишдангина эмас, шунингдек, бошқа субъектларнинг ҳам юқори самарага эришишидан манфаатдор бўлади.

⁴⁶ Абдурахманов О.К. Фан, таълими ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014, 42-бет.

ОШИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Дунё таълимидаги замонавий тенденциялар

Педагогик таълим кластерларини келтириш мумкин. Структурасига таъсир этади, унинг таркибидаги бўйсунувидан қатъи назар, барча турдаги таълим муассасаларини ягона мақсад атрофида бириктиришни назарда тутати. Бунинг учун минтақада педагогик таълимни ривожлантириш бўйича кўп йиллик маъёрий ҳужжатлар (дастур, йўл харитаси, концепция ва б.) қабул қилиниши лозим. Бу борада Т.

ТАҒИМ ТАҒРИБАСИ

Педагогик таълим инновацион кластери мавжуд ижтимоий-иқтисодий шароитда педагогик таълим тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари ва ижтимоий соҳани ривожлантириш имкониятларини белгилайди.

Педагогик таълим кластери ўзаро боғлиқ объектларни (таълим муассасалари, жамоатчилик ва сиёсий ташкилотлар, илмий мактаблар, университетлар, илмий тадқиқот муассасалари, ишлаб чиқариш корхоналари ва бизнес тузилмалари каби) бирлаштирувчи мослашувчан тармоқ тузилмаси бўлиб, муайян муаммоларни ҳал қилиш ва аниқ натижаларга эришиш мақсадини кўзлайди. Педагогик таълим кластери ўзининг таркибий элементларига ўзаро алоқадорлик инфратузилмаси ва

ТАЪЛИМГА КЛАСТЕР ЁНДАШУВИ РАҚОБАТБАРДОШЛИКНИ ОШИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Бугунги кунда глобаллашув ва минтақавийлаштириш бутун дунё таълимида кузатилаётган асосий тенденциялар сифатида қаралмоқда. Мазкур икки тенденция бир-бирига қарама-қарши, айни пайтда, бир-бирини тўлдирувчи ҳодисалар. Глобаллашувнинг асосий омилларидан бири таълим соҳасида рақобатбардошликни таъминлаш ҳисобланади. Таълим хизматлари бозорида таълим тизими рақобатбардош бўлиши учун, аввало, у глобаллашув, истеъмолчилар ва мамлакат иқтисодиёти талабидан келиб чиққан ҳолда барча турдаги таълим хизматларини тақдим эта олиши зарур.

Иккинчи муҳим тенденция таълим тизимини минтақавийлаштиришдан иборат. Шунини таъкидлаш керакки, бу тенденция кейинги пайтларда жуда муҳим аҳамиятга эга эканлиги билан бирга, глобаллашув тенденциясининг соясида қолиб кетмоқда. Аслида таълимни минтақавийлаштириш тенденцияси глобаллашув жараёнининг таълим тизимидаги инъикоси эканлигини аниқлаш қийин кечмоқда. Юқорида таъкидланганидек, глобаллашув таълим тизимининг дунё таълим хизматлари бозоридаги рақобатбардошликни таъминлашни тақозо қилмоқда. Бу анча мураккаб жараён ҳисобланади. Чунки барча таълим муассасаларида ҳам рақобатчиларга қарши туриш учун молиявий, илмий ва илмий-методик салоҳият мавжуд эмас. Бу эса тобора авж олаётган рақобат шароитида минтақавий таълим муассасалари салоҳиятларини бирлаштиришни (субъектлар альянси ва кучларни интеграциялашни) тақозо қилмоқда. Минтақавий бирлашмаларнинг шакли турлича бўлиши мумкин, аммо барча шаклларда ҳам ўзаро таъсир ва муносабат самарадорликка хизмат қилиши зарур. Бундай бирлашувларнинг энг оқилона усулларида бири сифатида минтақавий таълим кластерларини келтириш мумкин.

Педагогик таълим кластери минтақавий таълим тизими структурасига таъсир этади, унинг таркибидаги бўйсунувидан қатъи назар, барча турдаги таълим муассасаларини ягона мақсад атрофида бирлаштиришни назарда tutади. Бунинг учун минтақада педагогик таълимни ривожлантириш бўйича кўп йиллик меъёрий ҳужжатлар (дастур, йўл харитаси, концепция ва б.) қабул қилиниши лозим. Бу борада Тошкент вилоятида бир қатор ишлар амалга оширилди. Хусусан, Тошкент вилоятида Педагогик таълимни ривожлантириш ҳудудий Концепцияси ишлаб чиқилди. Унга кўра,

Дунё таълимидаги замонавий тенденциялар

Ўқилиш тажрибаси

ҳудудда педагогик таълимга кластер ёндашувини жорий қилиш, "Мактаб-лаборатория" инновацион тажриба майдончаларини ташкил қилиш ишлари амалга оширилди. Педагогик таълим инновацион кластерини илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш ва уни амалиётга татбиқ қилиш Чирчиқ давлат педагогика институтининг асосий илмий тадқиқот йўналиши сифатида белгиланди, бу борада қатор илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ҳудуддаги йигирма иккита мактабда "Мактаб-лаборатория" инновацион тажриба майдончалари ташкил қилинди. Институт кафедралари ўзининг лойиҳа йўналишлари ва гуруҳларини ташкил этди. Ҳозирги кунда педагогик таълимга инновацион ёндашувчи ўттиздан ортқ лойиҳалар мазкур тажриба майдончаларида синовдан ўтказилмоқда.

Педагогик таълим инновацион кластери мавжуд ижтимоий-иқтисодий шароитда педагогик таълим тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари ва ижтимоий соҳани ривожлантириш имкониятларини белгилайди.

Кластер ёндашувини миллий педагогикамиз салоҳиятини сақлаб қолиш ва ривожлантириш, рақобатбардош устунликка эга бўлиш имконини беради. Кластер доирасида таълим муассасалари нафақат ички, балки ташқи таълим бозори билан ҳам муносабатга киришади. Бу жараёнда хорижий педагогик салоҳият ва тажрибанинг миллий педагогикамиз томонга "оқиши" кузатилади. Кластер доирасида бирлашган субъектлар мавжуд муаммо ва камчиликларга қарши биргаликда курашади. Муайян субъектда мавжуд камчиликни бартараф этиш учун нафақат ўзининг, балки бошқа субъектларнинг ҳам куч ва салоҳияти сафарбар қилинади, натижада, муаммонинг бартараф этилиши кафолатланади ва муддати одатдагидан бир неча баробарга қисқаради. Бунинг натижасида кластер ҳудудида педагогик таълим соҳасининг нуқсонсиз ишлаш имконияти пайдо бўлади. Бу, албатта, соҳанинг рақобатбардошлигини оширишга, таълим муассасаларининг фаол интеграциялашувига, инновацияларнинг қисқа муддатларда жорий қилинишига олиб келади. Энг муҳими, тайёрланаётган мутахассисларнинг сифати ошади, тизимда оқилона ворисийликни таъминлаш ва кадрларга бўлган эҳтиёжнинг сифатли қондирилиши таъминланади.

Педагогик таълим кластери ўзаро боғлиқ объектларни (таълим муассасалари, жамоатчилик ва сиёсий ташкилотлар, илмий мактаблар, университетлар, илмий тадқиқот муассасалари, ишлаб чиқариш корхоналари ва бизнес тузилмалари каби) бирлаштирувчи мослашувчан тармоқ тузилмаси бўлиб, муайян муаммоларни ҳал қилиш ва аниқ натижаларга эришиш мақсадини кўзлайди. Педагогик таълим кластери ўзининг таркибий элементларига, ўзаро алоқадорлик инфратузилмаси ва

йўналишларига эга. Унинг асосий элементи сифатида қўйилган вазифани бажаришда иштирок этувчи ташкилотлар (таълим муассасалари – университетлар, мактаблар, коллеж ва лицейлар, бизнес тузилмалари) ва муайян тузилма ҳамда бўлинмаларнинг қисми бўлиши мумкин. Кластер таркиби шароитга боғлиқ равишда ўзгариши ва тўлдирилиши мумкин. Кластер инфратузилмаси таълим хизматлари ҳажми, таълим ахборотларининг куввати ва интенсивлиги билан тавсифланувчи таълим шарт-шароитларининг ўлчамлари ва бошқа топологик хусусиятларини белгилайди. Педагогик таълим кластери ичидаги ҳамкорлик муайян лойиҳа доирасида ва маълум вақт оралиғида индивидуал кластер аъзолари ўртасида ўзаро манфаатли муносабатларни ўрнатиш имконини беради.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида кластер ёндашувига ўтиш масаласи Ғарб мамлакатларидан ўн йилча кейин, дастлаб Беларусь Республикаси ва Россия Федерациясида кузатилди. Масалан, Беларусь Республикаси Вазирлар Кенгашининг 2014 йил 16 январдаги “Инновацион-саноат кластерларини шакллантириш ва ривожлантириш концепцияси ҳамда уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 27-сонли қарори ҳамда “Россия Федерациясининг 2015 йилгача бўлган даврда фан ва инновацияларни ривожлантириш стратегияси” каби таълим, фан ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳужжатлар шулар жумласидан.⁴⁷

Кластер ёндашуви, биринчи навбатда, саноат ва бошқа ишлаб чиқариш соҳалари учун одатий эканлиги билан характерланади. Муайян ҳудуд ёки соҳани ривожлантириш шакли сифатида кластерга кизиқиш аънаеси аста-секинлик билан ортиб бормоқда.

Умуман, кластерларни яратиш ва бошқариш учун қуйидаги ресурслар талаб қилинади:

- кадрлар ва меҳнат ресурслари (таълим муассасаларининг юқори малакали раҳбарлари, малакали техник ходимлар);
- ахборот ресурслари (таълим кластери иштирокчиларининг маълумотлар банки, ташқи ахборот манбалари билан фаол ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш, умумий ахборот муҳитида таълим кластерига киритилган барча субъект ва ташкилотларнинг ахборот оқимларини жамлаш);

Кластерни яратиш ва бошқариш ресурслари

⁴⁷ Концепция формирования и развития инновационно-предпринимательских кластеров в Республике Беларусь [Электронный ресурс] // ЭТАЛОН / Национальный центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2014.

- инфратузилма (ташкилый шароитлар) ҳукумат тузилмалари, ишбилармон доиралар, ташкилот ва ҳоказоларнинг тармоқ тузилмасини яратиш; меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш тadbирларини тартибга солиш ва таълим кластери таркибидаги барча элементларнинг ўзаро таъсирини мувофиқлаштириш; таълим кластерларини ривожлантиришнинг йўналишлари бўйича маркетинг тadbиротлари ўтказиш;
- моддий-техник ресурслар (таълим кластери доирасида муайян лойиҳани амалга ошириш учун барча ҳамкорларнинг мавжуд моддий-техник базадан фойдаланиш имконияти).⁴⁸

Таълим кластерларининг тузилиши, одатда, ўзининг табиатидан келиб чиққан ҳолда турли элементлардан ташкил топади. Кластернинг ядроси сифатида асосий бошқарув ресурсини англатувчи ва унинг элементлари ўртасидаги муносабатлар тизимини ўрнатувчи ташкилотни тушуниш мумкин. Кластер элементлари ташкилый-худудий тузилма (кластерли сикиклик, худудий якинлик), ресурсли тузилма (ҳодимлар, молиявий, моддий, ахборот ва таълим ресурсларининг бирлашуви), функционал тузилма (олдинги тузилмалар кесишувида ҳосил бўлади, қўйилган мақсад ва вазифаларнинг инновацион ечимларини амалга оширади)ларнинг бирлашувини ҳосил қилади.

Узлуксиз педагогик таълимнинг таълимий-илмий-инновацион кластери – олий таълим муассасаларининг бирлиги, илмий тadbиротлар базаси, доимий педагогик амалиёт ҳамда илмий-методик муассасаларо инновацияларни айирбошлаш, таълим салоҳиятини интеграция қилишга йўл берувчи фаолиятни биргаликда тақсимлаш, янги сифат даражасидаги педагогик кадрлар касбий тайёргарлигининг психологик-педагогик илми ва самарали педагогик амалиётини ташкил этишдан иборат.

Кластерларни ташкил этишнинг асосий мақсади мамлакатимизда педагогик кадрларга бўлган талабни қондиришда таълим ва илмий-методик муассасаларнинг таълимий-илмий-инновацион салоҳиятларини бирлаштириш, шунингдек, соҳанинг рақобатбардошлиги ва инновациялар қабул қилишга тайёрлигини таъминлаш, янги ўқув дастурлари ва технологияларини жорий этишдан иборат.

Минтакавий педагогик таълим кластерини тузишда кластер занжирининг марказида мазкур ҳудуддаги педагогик олий таълим муассасаси туради. Аслида бу субъектлар норасмий тарзда ҳам фаол ҳамкорликда ишлаб келмоқда. Аммо уларнинг ҳеч бири салоҳиятларидан тўлақонли фойдалана олгани йўқ.

⁴⁸ Корчагина Е.А. Социальное партнёрство как механизм управления образовательным кластером / Е.А. Корчагина // Инновации в образовании. – 2007. – № 6. – С. 43-51.

йўналишларига эга. Унинг асосий элементи сифатида қўйилган вазифани бажаришда иштирок этувчи ташкилотлар (таълим муассасалари – университетлар, мактаблар, коллеж ва лицейлар, бизнес тузилмалари) ва муайян тузилма ҳамда бўлинмаларнинг қисми бўлиши мумкин. Кластер таркиби шароитга боғлиқ равишда ўзгариши ва тўлдирилиши мумкин. Кластер инфратузилмаси таълим хизматлари ҳажми, таълим ахборотларининг куввати ва интенсивлиги билан тавсифланувчи таълим шарт-шароитларининг ўлчамлари ва бошқа топологик хусусиятларини белгилайди. Педагогик таълим кластери ичидаги ҳамкорлик муайян лойиҳа доирасида ва маълум вақт оралиғида индивидуал кластер аъзолари ўртасида ўзаро манфаатли муносабатларни ўрнатиш имконини беради.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида кластер ёндашувига ўтиш масаласи Ғарб мамлакатларидан ўн йилча кейин, дастлаб Беларусь Республикаси ва Россия Федерациясида кузатилди. Масалан, Беларусь Республикаси Вазирлар Кенгашининг 2014 йил 16 январдаги “Инновацион-саноат кластерларини шакллантириш ва ривожлантириш концепцияси ҳамда уни амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисида”ги 27-сонли қарори ҳамда “Россия Федерациясининг 2015 йилгача бўлган даврда фан ва инновацияларни ривожлантириш стратегияси” қаби таълим, фан ва ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳужжатлар шулар жумласидан.⁴⁷

Кластер ёндашуви, биринчи навбатда, саноат ва бошқа ишлаб чиқариш соҳалари учун одатий эканлиги билан характерланади. Муайян ҳудуд ёки соҳани ривожлантириш шакли сифатида кластерга кизиқиш аънаъаси аста-секинлик билан ортиб бормоқда.

Умуман, кластерларни яратиш ва бошқариш учун қуйидаги ресурслар талаб қилинади:

- кадрлар ва меҳнат ресурслари (таълим муассасаларининг юқори малакали раҳбарлари, малакали техник ходимлар);
- ахборот ресурслари (таълим кластери иштирокчиларининг маълумотлар банки, ташқи ахборот манбалари билан фаол ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш, умумий ахборот муҳитида таълим кластерига киритилган барча субъект ва ташкилотларнинг ахборот оқимларини жамлаш);

Кластерни яратиш ва бошқариш ресурслари

⁴⁷ Концепция формирования и развития инновационно-промышленных кластеров в Республике Беларусь [Электронный ресурс] // ЭТАЛОН / Национальный центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2014.

- инфратузилма (ташкилий шароитлар) ҳукумат тузилмалари, ишбилармон доиралар, ташкилот ва ҳоказоларнинг тармоқ тузилмасини яратиш; меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш тадбирларини тартибга солиш ва таълим кластери таркибидаги барча элементларнинг ўзаро таъсирини мувофиқлаштириш; таълим кластерларини ривожлантиришнинг йўналишлари бўйича маркетинг тадқиқотлари ўтказиш;
- моддий-техник ресурслар (таълим кластери доирасида муайян лойиҳани амалга ошириш учун барча ҳамкорларнинг мавжуд моддий-техник базадан фойдаланиш имконияти).⁴⁸

Таълим кластерларининг тузилиши, одатда, ўзининг табиатидан келиб чиққан ҳолда турли элементлардан ташкил топади. Кластернинг ядроси сифатида асосий бошқарув ресурсини англатувчи ва унинг элементлари ўртасидаги муносабатлар тизимини ўрнатувчи ташкилотни тушуниш мумкин. Кластер элементлари ташкилий-худудий, тузилма (кластерли сикиклик, худудий яқинлик), ресурсли тузилма (ҳодимлар, молиявий, моддий, ахборот ва таълим ресурсларининг бирлашуви), функционал тузилма (олдинги тузилмалар кесишувида ҳосил бўлади, қўйилган мақсад ва вазифаларнинг инновацион ечимларини амалга оширади)ларнинг бирлашувини ҳосил қилади.

Узлуксиз педагогик таълимнинг таълимий-илмий-инновацион кластери – олий таълим муассасаларининг бирлиги, илмий тадқиқотлар базаси, доимий педагогик амалиёт ҳамда илмий-методик муассасалараро инновацияларни айирбошлаш, таълим салоҳиятини интеграция қилишга йўл берувчи фаолиятни биргаликда таксимлаш, янги сифат даражасидаги педагогик кадрлар касбий тайёргарлигининг психологик-педагогик илми ва самарали педагогик амалиётини ташкил этишдан иборат.

Кластерларни ташкил этишнинг асосий мақсади мамлакатимизда педагогик кадрларга бўлган талабни қондиришда таълим ва илмий-методик муассасаларнинг таълимий-илмий-инновацион салоҳиятларини бирлаштириш, шунингдек, соҳанинг рақобатбардошлиги ва инновациялар қабул қилишга тайёрлигини таъминлаш, янги ўқув дастурлари ва технологияларини жорий этишдан иборат.

Минтақавий педагогик таълим кластерини тузишда кластер занжирининг марказида мазкур ҳудуддаги педагогик олий таълим муассасаси туради. Аслида бу субъектлар норасмий тарзда ҳам фаол ҳамкорликда ишлаб келмоқда. Аммо уларнинг ҳеч бири салоҳиятларидан тўлақонли фойдалана олгани йўқ.

⁴⁸ Корчагина Е.А. Социальное партнёрство как механизм управления образовательным кластером / Е.А. Корчагина // Инновации в образовании. -2007. -№ 6. -С. 43-51.

Таълим хизматлари бозорида педагогик таълимнинг улуши салмоқли бўлиб, кейинги вақтларда ҳудудларни юқори малакали педагог кадрлар ва педагогик таълим хизматлари билан таъминлашга нисбатан минтакаларнинг қизиқишини уйғотмоқда. Минтақалаштириш ғояси долзарблиги инсониятнинг ижтимоий-маданий ривожланишидаги глобал тенденцияларнинг миллий ва минтақавий аҳамияти, уларнинг бирлиги, яхлитлигида куринади. Таҳсил олувчиларнинг ўрганишга бўлган эҳтиёжларини қондириш, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, минтақанинг ўзига хос ижтимоий-иқтисодий хусусиятларига мос келадиган ҳудудий педагогик таълим тизимини ривожлантириш педагогик таълим кластерини тақозо этади. Бугунги кунда мамлакатимизда педагогик таълимни ривожлантириш уни демократлаштириш ва модернизациялашга қаратилган. Энг истиқболли ва самарали таълим тизими, аввало, муайян ҳудуд аҳолисининг таълим эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилганлиги билан характерланади. Бу таълим тизимида, хусусан, педагогика соҳасига тегишли минтақавий даражада қатор муаммоларни ўз вақтида ҳал этишни тақозо этади. Бундан ташқари, бўлажак ўқитувчиларни ўқитиш сифатини ошириш зарурати ўзгарувчан замон ва талабларга мос ҳолда ҳар доим ҳам муаммо сифатида ўзининг жиддийлигини сақлаб туради. Шунинг учун замонавий педагогика фани бўлажак мутахассисларни тайёрлашга нисбатан доимий равишда янги ёндашувларни талаб қилади.

Педагогик таълим кластери таълим хизматлари бозорида рақобатбардошликни таъминлаш учун қатор талабларни сифатли қондиришни ўз зиммасига олади. Булар қуйидагилар:

- малакали ва замон талабларига мос педагог кадрларга бўлган талаблар;
- таълим турлари ва муассасалари ўртасидаги ўзаро рақобат, айлани пайтда, бир-бирини қўллаб-қувватлашга асосланган ҳамкорлик талаблари;
- ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ўзига хослигидан келиб чиқувчи замонавий педагог таълим тадқиқига қўйиладиган талаблар;
- оқилана педагогик ворисийликни таъминлашга қаратилган режалар ва мақсадли сиёсат олиб боришга қўйиладиган талаблар;
- ҳудуднинг малакали педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжини тўлақонли қондиришга қаратилган талаблар;
- замонавий педагогик таълим воситаларига қўйиладиган талаблар;

Рақобатбардошликни
таъминлашнинг талаблари

- педагогик таълимни бошқаришга қўйиладиган талаблар.

Педагогик таълим инновацион кластерида тизимнинг объекти ва субъекти ҳисобланган рақобатбардош ўқитувчи шахсини тарбиялаш асосий мақсад экан, ҳозирги ижтимоий-иқтисодий шароитда ўқитувчининг анъанавий фаолиятини таълим жараёни ва унинг таркибий жиҳатларини лойиҳалаштириш ва ташкил этиш, ижтимоий, маданий муҳитни ривожлантириш, иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий, маданий, маърифий ва бошқарув фаолияти билан боғлансагина қутилган самарани бериши мумкин. Ўқитувчининг гностик функциясини кенгайтириш, ўқитишда тадқиқот фаолиятининг улушини ошириш, иш жараёнида мотивациянинг ролини ошириш таълим тизимининг сифат даражасини янада кўтареди. Шу муносабат билан бугунги кунда узлуксиз педагогик таълим тизимининг мақсади - педагог шахсини доимий равишда умумий ва касбий ривожлантириш учун самарали шарт-шароитлар яратиш, таълим жараёнининг аниқ ҳудуд ва субъектлар мисолида жамият эҳтиёжларини қондиришдан иборат. Мутахассисларнинг фикрича, педагог мутахассисларни тайёрлаш тизими ўқув жараёни моделини ишлаб чиқиш, мавзуларни ўзлаштириш учун сарфланадиган вақтни аниқлаш, ўқув жараёнининг интенсивлиги ва назорати асосида ўқитишнинг мақсад ҳамда вазифалари аниқ белгиланса, янада самарали бўлади.

Муайян ҳудуднинг алоҳида ўзида кластерни ривожлантириш бирмунча самарасиз, шунинг учун бугунги таълим сиёсатида бошқарув жараёнлари фаолиятини доимий равишда ривожлантиришнинг воситаси сифатида бенчмаркингдан фойдаланилмоқда. Таълим сиёсатида бенчмаркингни қўллаш рақобат муҳитида самарадорликка эришиш ва бошқа ҳудудлар амалиётида яхши натижалар кўрсатаётган субъектлар билан доимий солиштириш имкониятини беради.

Таълим сиёсатида бенчмаркинг қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ҳал қилиниши талаб қилинаётган асосий муаммоларни аниқлаш;
- муаммоли соҳалар учун бир ёки бир неча бенчмаркинг ишланмалардан фойдаланиш;
- ўз фаолиятини дунё амалиётидаги энг яхши намуналар билан таққослаш ва таҳлил қилиш;
- фаолиятни яхшилаш учун аниқ ҳаракатларни қўллаш;
- доимий мониторинг.⁴⁹

Бугунги кунда бенчмаркинг бошқарувнинг кўпчиликл томонидан тан олинган ва кенг тарқалган тури сифатида қаралади. Муҳим илмий-

Бенчмаркинг

⁴⁹ Давыдова Н.Н., Игошев Б.М., Семёнова А.А., Фоменко С.Л., Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014, №10, стр.75

педагогик йўналиш ҳисобланган таълим кластери ўзида қуйидагиларни акс эттиради:

- таълим сифатини бошқариш;
- шахс ва жамиятнинг муваффақиятини таъминлаш бўйича мақсадли йўналтирилган бошқарилувчи ва бошқарувчи қуйи тизимларнинг ресурслар билан таъминлаш жараёни;
- педагогик таълим ва ўқитувчиларни профессионал тайёрлаш изчиллигининг мазмуни;
- педагогик фаолият субъектининг ривожланиши “Педагогика коллежи – педагогика университети” тизимида педагогик таълим таркибининг узлуксизлигини таъминлашнинг муҳим шарти сифатида;
- босқичли педагогик таълимнинг тизимлаштирилган ташкилоти.⁵⁰

Педагогик таълим кластери

Худуднинг педагогик таълим соҳасидаги рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ қуйидаги вазифаларни бажаради:

Худудий рақобатбардошликни
ошириш вазифалари

- педагогик кадрлар тақсимотини тўғри йўлга қўйиш орқали эҳтиёжни тўла қоплаш;
- ваколатларни тақсимлаш;
- таълим хизматлари бозорида тадбиркорлик тузилмаларини ташкил қилиш;
- маҳаллий бюджет даромадларини ошириш;
- ахборот айирбошлашни жсадаллаштириш ва инновацияларни тарғиб қилиш;
- таълимга инновацияларни жалб қилиш орқали худуднинг инновацион жозибадорлигини ошириш;
- таълим субъектлари ва инвесторлар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш;
- инновацияларни жорий этиш билан боғлиқ харажатларни қисқартириш;
- инновацион фаолият учун инфратузилмавий шароитлар яратиш;
- илмий ишланмаларни молиялаштириш ҳажминини ошириш;
- илмий тадқиқот ва ишланмаларнинг сифатини яхшилаш;
- илмий тадқиқот ишларининг техник таъминоти даражасини юксалтириш;
- педагог кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш билан боғлиқ янги имкониятларни яратиш.

⁵⁰ Давыдова Н.Н., Игошев Б.М., Семёнова А.А., Фоменко С.Л., Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014, №10, стр. 75-76

Инновацион ўсишга олиб келувчи имкониятларга эришиш учун “билимлар жамияти” ва билимга асосланган иқтисодиётга ўтиш талаб этилмоқда. Бундай иқтисодиётнинг концепциясига мувофиқ, иқтисодий ўсишнинг сифати “номоддий” иқтисодий активларга инвестициялар киритиш орқали таъминланади, у қуйидаги жараёнларда кўзга ташланади: илмий тадқиқотлар ва ривожланиш; инновацион фаолиятни рағбатлантириш; иқтисодий фаол аҳолининг таълим олишини таъминлаш ҳамда малакасини ошириш. (2)

“Кластер” тушунчаси иқтисодиёт тармоқларида меҳнат унумдорлигини оширишнинг, рақобатбардошликни таъминлашнинг самарали шаклларида бири сифатида эътироф этилмоқда. Унинг самарали эканлиги маҳсулот сифати ва фойданинг ошишида, харажатларнинг эса камайишида кўзга ташланади. Педагогик таълим инновацион кластери эса билимга асосланган “иқтисодиёт” тушунчаси билан боғлиқ. Педагогик таълимнинг самарадорлигини бевосита моддий активлар билан баҳолашнинг имконияти чекланган. Аммо билвосита иқтисодий самарадорликка дахлдор ҳодиса эканлиги ҳам объектив ҳақиқатдир. Замонавий иқтисодиётда илмий салоҳият, инновацион ишланмалар ва креатив фикрловчи кадрлар самарадорликнинг муҳим шарти сифатида қаралади. Шундай экан, кадрлар салоҳиятини оширишга қаратилган инвестицияларни амалга оширишнинг зарурий шарти сифатида иқтисодий ривожланишдаги билимларнинг алоҳида ролини эътироф этиш, инновацион фаолиятни маъқуллаш ва илмий тадқиқотларни рақобат ҳамда иқтисодий динамиканинг асосий омиллари билан тавсифлайдиган миллий инновацион тизимлар яратишни тушуниш мумкин. “Миллий инновацион тизимлар” тушунчаси остида бир-бирига ўзаро таъсир қилувчи тармоқлар учун инновациялар яратиш ва уларнинг тарқалишига ҳисса қўшадиган институционал тузилмалар тармоғи ётади. Ушбу тузилмалар нафақат тадқиқотларни амалга ошириш учун масъул бўлган институтларни, балки мавжуд ресурсларни ташкил этиш ва бошқаришни ҳам ўз ичига олади.

Педагогик таълим инновацион кластери ҳам инновацион тизим сифатида юқорида келтирилган сифатларга эга. Инновацион тизим сифатидаги педагогик таълим кластерининг элементи инновацияларни яратиш, тарқатиш ва ривожлантириш учун зарур бўлган сифатларга эга одамлардир. Бу фазилатлар фақат таълим соҳасида тўлиқ шаклланиши мумкин. Шунга кўра, давлатнинг ривожланиши таълимда инновацион тизимларнинг шаклланишини талаб қилади. Бундай инновацион тизимлар таълим фаолиятининг сифати ва самарадорлигини ошириш мақсадида давлат ёки минтақавий даражада бўлиши мумкин. Педагогик таълим инновацион кластери минтақавий даражадаги инновацион тизим

педагогик йўналиш ҳисобланган таълим кластери ўзида қуйидагиларни акс эттиради:

- таълим сифатини бошқариш;
- шахс ва жамиятнинг муваффақиятини таъминлаш бўйича мақсадли йўналтирилган бошқарилувчи ва бошқарувчи қуйи тизимларнинг ресурслар билан таъминлаш жараёни;
- педагогик таълим ва ўқитувчиларни профессионал тайёрлаш изчиллигининг мазмуни;
- педагогик фаолият субъектининг ривожланиши “Педагогика коллежи – педагогика университети” тизимида педагогик таълим таркибининг узлуксизлигини таъминлашнинг муҳим шарт сифатида;
- босқичли педагогик таълимнинг тизимлаштирилган ташкилоти.⁵⁰

Педагогик таълим кластери ҳудуднинг педагогик таълим соҳасидаги рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ қуйидаги вазифаларни бажаради:

- педагогик кадрлар тақсимотини тўғри йўлга қўйиш орқали эҳтиёжни тўла қоплаш;
- ваколатларни тақсимлаш;
- таълим хизматлари бозорида тадбиркорлик тузилмаларини ташкил қилиш;
- маҳаллий бюджет даромадларини ошириш;
- ахборот айирбошлашни жадаллаштириш ва инновацияларни тарғиб қилиш;
- таълимга инновацияларни жалб қилиш орқали ҳудуднинг инновацион жозибдорлигини ошириш;
- таълим субъектлари ва инвесторлар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш;
- инновацияларни жорий этиш билан боғлиқ харажатларни қисқартириш;
- инновацион фаолият учун инфратузилмавий шароитлар яратиш;
- илмий ишланмаларни молиялаштириш ҳажминини ошириш;
- илмий тадқиқот ва ишланмаларнинг сифатини яхшилаш;
- илмий тадқиқот ишларининг техник таъминоти даражасини юксалтириш;
- педагог кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш билан боғлиқ янги имкониятларни яратиш.

Худудий рақобатбардошликни
ошириш вазифалари

Инновацион ўсишга олиб келувчи имкониятларга эришиш учун “билимлар жамияти” ва билимга асосланган иқтисодиётга ўтиш талаб этилмоқда. Бундай иқтисодиётнинг концепциясига мувофиқ, иқтисодий ўсишнинг сифати “номоддий” иқтисодий активларга инвестициялар киритиш орқали таъминланади, у қуйидаги жараёнларда кўзга ташланади: илмий тадқиқотлар ва ривожланиш; инновацион фаолиятни рағбатлантириш; иқтисодий фаол аҳолининг таълим олишини таъминлаш ҳамда малакасини ошириш. (2)

“Кластер” тушунчаси иқтисодиёт тармоқларида меҳнат унумдорлигини оширишнинг, рақобатбардошликни таъминлашнинг самарали шаклларида бири сифатида эътироф этилмоқда. Унинг самарали эканлиги маҳсулот сифати ва фойданинг ошишида, харажатларнинг эса камайишида кўзга ташланади. Педагогик таълим инновацион кластери эса билимга асосланган “иқтисодиёт” тушунчаси билан боғлиқ. Педагогик таълимнинг самарадорлигини беvosита моддий активлар билан баҳолашнинг имконияти чекланган. Аммо билвосита иқтисодий самарадорликка дахлдор ҳодиса эканлиги ҳам объектив ҳақиқатдир. Замонавий иқтисодиётда илмий салоҳият, инновацион ишланмалар ва креатив фикрловчи кадрлар самарадорликнинг муҳим шарт сифатида қаралади. Шундай экан, кадрлар салоҳиятини оширишга қаратилган инвестицияларни амалга оширишнинг зарурий шарт сифатида иқтисодий ривожланишдаги билимларнинг алоҳида ролини эътироф этиш, инновацион фаолиятни маъқуллаш ва илмий тадқиқотларни рақобат ҳамда иқтисодий динамиканинг асосий омиллари билан тавсифлайдиган миллий инновацион тизимлар яратиш тушуниш мумкин. “Миллий инновацион тизимлар” тушунчаси остида бир-бирига ўзаро таъсир қилувчи тармоқлар учун инновациялар яратиш ва уларнинг тарқалишига ҳисса қўшадиган институционал тузилмалар тармоғи ётади. Ушбу тузилмалар нафақат тадқиқотларни амалга ошириш учун масъул бўлган институтларни, балки мавжуд ресурсларни ташкил этиш ва бошқаришни ҳам ўз ичига олади.

Педагогик таълим инновацион кластери ҳам инновацион тизим сифатида юқорида келтирилган сифатларга эга. Инновацион тизим сифатидаги педагогик таълим кластерининг элементи инновацияларни яратиш, тарқатиш ва ривожлантириш учун зарур бўлган сифатларга эга одамлардир. Бу фазилатлар фақат таълим соҳасида тўлиқ шаклланиши мумкин. Шунга кўра, давлатнинг ривожланиши таълимда инновацион тизимларнинг шаклланишини талаб қилади. Бундай инновацион тизимлар таълим фаолиятининг сифати ва самарадорлигини ошириш мақсадида давлат ёки минтақавий даражада бўлиши мумкин. Педагогик таълим инновацион кластери минтақавий даражадаги инновацион тизим

⁵⁰ Давыдова Н.Н., Игошев Б.М., Семёнова А.А., Фоменко С.Л., Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014, №10, стр.75-76

бўлиб, унинг очиқлик характерига эга эканлиги камровининг кенгайишини чекламайди. Шунингдек, бу тизим жамиятни ривожлантириш учун илм-фан ва амалиётда янги имкониятлар излаш ва амалга ошириш, кластерлар яратиш ҳамда бошқариш фаолияти орқали унинг фаровонлиги ва рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ йўналишларни англатади.

Тошкент вилоятида бугунги кунда энг катта илмий-педагогик ва назарий салоҳият, юқори малакали педагог кадрлар Чирчиқ давлат педагогика институтида жамланган. Вилоятда ташкил қилинган педагогик, таълим, инновацион кластери худуддаги таълим эҳтиёжларини ташхислаш ишларини амалга ошириш, турли даражадаги таълим муассасаларининг ўзаро кўп тармоқли алоқаларини йўлга қўйиш имкониятини беради. Бу жараёнда Чирчиқ давлат педагогика институти таълим муассасалари ва ташкилотларни бирлаштириб, кластернинг асосий бўғинини ташкил қилади. Бу илм-фан ва амалиётни ўзаро синтезлаш, барча турдаги таълим муассасаларида профессор-ўқитувчиларнинг назария ва амалиёт бўйича мавжуд тадқиқотларни биргаликда ривожлантириш, илмий фаолият натижаларини ўқув жараёнига жорий этиш имконини беради. Шунингдек, ёш ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятга мослашувчанлик даврини камайтириш, инновацион тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва жамлаш, педагогика фани ютуқларини тезда синаб кўриш, умумтаълим мактабларида тажрибали ўқитувчиларнинг жамланишига имкон яратади.

Мамлакатимизни янада ривожлантириш бўйича қабул қилинган узок муддатли дастурларда (стратегияларда) ҳар доим соҳаларнинг рақобатбардошлигини ошириш, инновацион омиллардан фойдаланиш ва илғор хорижий тажрибаларни ижодий ўзлаштириш масаласи устуворлик касб этади. Бу масалаларнинг ҳал этилиши фан, таълим ва ишлаб чиқариш жараёнларининг фаол интеграциялашуви, давлат томонидан мазкур соҳаларнинг ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар, меъёрий-ҳуқуқий асосларнинг етарли эканлигига боғлиқ. Муайян соҳада рақобатбардошликни ошириш учун ўзаро ҳамкорликни кучайтириш ҳам талаб этилади. Ана шундай ҳамкорлик воситасида рақобатбардошликни таъминлаш воситаларидан бири сифатида кластер ёндашувини келтиришимиз мумкин. Кластерлар бир-бирига яқин (худудий, фаолият, функция, ишлаб чиқариш ва ҳоказолар нуктаи назаридан) ташкилотлар ҳамкорлигининг шакли ва уларнинг рақобатбардошлигини оширишнинг самарали шакли сифатида жаҳон тажрибасида кенг оммалашган. Жаҳон амалиёти охириги йитирма йил ичида кластерларни шакллантириш жараёни анча фаол тарзда кечганлигидан далолат бериб турибди. Умуман олганда, экспертларнинг

баҳоларига кўра, ҳозирги вақтга келиб кластерлаштириш жараёни билан жаҳонда етакчи мамлакатлар иқтисодиётларининг 50 фоизига яқини қамраб олинган. Кластер ташаббуслари воситасида рақобатбардошликни ошириш аксарият мамлакатлар ривожланиш стратегияларининг базавий унсурига айланмоқда. Охириги 10 йил мобайнида 20 та мамлакатда амалга оширилган 500 дан ортиқ кластер ташаббусларининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ушбу мамлакатлар рақобатбардошлигининг юқорилиги рақобатбардошлик локомотивлари ҳисобланган айрим кластерларнинг кучли позицияларига асосланган.⁵¹

Таълим турлари ўртасида ўзаро ҳамкорлик соҳа учун янгилик эмас. Аммо кластер воситасида ягона мақсад атрофида бирлашган субъектларда илмий-педагогик салоҳиятнинг нисбатан заиф бўғинлар томонга оқиши табиий жараёнга айланади. Кластер воситасида ўзаро ҳамкорлик, рақобатбардошлик ва инновацион фаолиятнинг кучайиши мазкур соҳанинг миллий ва глобал рақобат сиқувига муносиб қарши туришига имконият яратади. Мамлакатимиз иқтисодиётининг йўналтирилган бозор муносабатларига ўтиши натижасида барча соҳалар каби таълим хизматлари бозорида ҳам ўзаро рақобат пайдо бўлди. Эндиликда ҳар бир таълим муассасаси сифатни ошириш масаласига эътиборни кучайтирмоқда. Танлов имкониятларининг кўпчилиги рақобат муҳитининг соғломлигини таъминламоқда.

Умуман, “рақобат” тушунчасининг мазмуни, унинг моҳияти борасида қатор таърифлар мавжуд. Жумладан, австриялик олим Фридрих А.Фон Хайек “Билиш, рақобат ва эркинлик” номли китобида қуйидаги фикрларни билдиради: **“Рақобат – жараён, у орқали одамлар билимга эга бўлади. Рақобат билим ва қобилиятдан унумли фойдаланишга олиб келади. Инсонийлик неъматларининг аксарияти беллашув, рақобат орқали ҳосил қилинган. Рақобат – инсоннинг аклий қобилиятини ўстириш, буюк кашфиётчи ва тадбиркорларни тарбиялаб етиштиришнинг алоҳида воситаси”**⁵². Россиялик иқтисодчи олим Г.Л.Азоев эса рақобатга қуйидагича таъриф беради: **“Рақобат алоҳида юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги муайян майдонда битта кўзланган мақсадга эришиш йўлидаги беллашувдир”**⁵³. Ўзбекистонлик иқтисодчи олим А.Қодиров фикрича, **“Рақобат – умумижтимоий категория бўлиб, ижтимоий жараёнлар қатнашчилари ўртасидаги кўпроқ фойдага**

Рақобат борасидаги тилмай қарашлар

⁵¹ Захидов Г.Э. Ишлаб чиқаришнинг кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услубиёти. -Т.: Фан, 2016, 106-б.

⁵² Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода. -Санкт-Петербург: Пневма, 1999. -С.118.

⁵³ Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. Монография. -Москва: Центр экономика и маркетинга, 1996. -С.5.

бўлиб, унинг очиклик характериға эға эканлиги камровининг кенгайишини чекламайди. Шунингдек, бу тизим жамиятни ривожлантириш учун илм-фан ва амалиётда янги имкониятлар излаш ва амалға ошириш, кластерлар яратиш ҳамда бошқариш фаолияти орқали унинг фаровонлиги ва рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ йўналишларни аңглатади.

Тошкент вилоятида бугунги кунда энг катта илмий-педагогик ва назарий салоҳият, юқори малакали педагог кадрлар Чирчиқ давлат педагогика институтида жамланган. Вилоятда ташкил қилинган педагогик, таълим, инновацион кластери ҳудуддаги таълим эҳтиёжларини ташхислаш ишларини амалға ошириш, турли даражадаги таълим муассасаларининг ўзаро кўп тармоқли алоқаларини йўлга қўйиш имкониятини беради. Бу жараёнда Чирчиқ давлат педагогика институти таълим муассасалари ва ташкилотларни бирлаштириб, кластернинг асосий бўғинини ташкил қилади. Бу илм-фан ва амалиётни ўзаро синтезлаш, барча турдаги таълим муассасаларида профессор-ўқитувчиларнинг назария ва амалиёт бўйича мавжуд тадқиқотларни биргаликда ривожлантириш, илмий фаолият натижаларини ўқув жараёнига жорий этиш имконини беради. Шунингдек, ёш ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятга мослашувчанлик даврини камайитириш, инновацион тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва жамлаш, педагогика фани ютуқларини тезда синаб кўриш, умумтаълим мактабларида тажрибали ўқитувчиларнинг жамланишига имкон яратади.

Мамлакатимизни янада ривожлантириш бўйича қабул қилинган узок муддатли дастурларда (стратегияларда) ҳар доим соҳаларнинг рақобатбардошлигини ошириш, инновацион омиллардан фойдаланиш ва илғор хорижий тажрибаларни ижодий ўзлаштириш масаласи устуворлик касб этади. Бу масалаларнинг ҳал этилиши фан, таълим ва ишлаб чиқариш жараёнларининг фаол интеграциялашуви, давлат томонидан мазкур соҳаларнинг ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар, меъёрий-ҳуқуқий асосларнинг етарли эканлигига боғлиқ. Муайян соҳада рақобатбардошликни ошириш учун ўзаро ҳамкорликни кучайтириш ҳам талаб этилади. Ана шундай ҳамкорлик воситасида рақобатбардошликни таъминлаш воситаларидан бири сифатида кластер ёндашувини келтиришимиз мумкин. Кластерлар бир-бирига яқин (ҳудудий, фаолият, функция, ишлаб чиқариш ва ҳоказолар нуктаи назаридан) ташкилотлар ҳамкорлигининг шакли ва уларнинг рақобатбардошлигини оширишнинг самарали шакли сифатида жаҳон тажрибасида кенг оммалашган. Жаҳон амалиёти охириги йигирма йил ичида кластерларни шакллантириш жараёни анча фаол тарзда кечганлигидан далолат бериб турибди. Умуман олганда, экспертларнинг

баҳоларига кўра, ҳозирги вақтга келиб кластерлаштириш жараёни билан жаҳонда етакчи мамлакатлар иқтисодиётларининг 50 фоизига яқини қамраб олинган. Кластер ташаббуслари воситасида рақобатбардошликни ошириш аксарият мамлакатлар ривожланиш стратегияларининг базавий унсурига айланмоқда. Охириги 10 йил мобайнида 20 та мамлакатда амалға оширилган 500 дан ортиқ кластер ташаббусларининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ушбу мамлакатлар рақобатбардошлигининг юқорилиги рақобатбардошлик локомотивлари ҳисобланган айрим кластерларнинг кучли позицияларига асосланган.⁵¹

Таълим турлари ўртасида ўзаро ҳамкорлик соҳа учун янгилик эмас. Аммо кластер воситасида ягона мақсад атрофида бирлашган субъектларда илмий-педагогик салоҳиятнинг нисбатан заиф бўғинлар томонга оқиши табиий жараёнга айланади. Кластер воситасида ўзаро ҳамкорлик, рақобатбардошлик ва инновацион фаолиятнинг кучайиши мазкур соҳанинг миллий ва глобал рақобат сиқувига муносиб қарши туришига имконият яратади. Мамлакатимиз иқтисодиётининг йўналтирилган бозор муносабатларига ўтиши натижасида барча соҳалар каби таълим хизматлари бозорида ҳам ўзаро рақобат пайдо бўлди. Эндиликда ҳар бир таълим муассасаси сифатни ошириш масаласига эътиборни кучайтирмоқда. Танлов имкониятларининг кўплиги рақобат муҳитининг соғломлигини таъминламоқда.

Умуман, “рақобат” тушунчасининг мазмуни, унинг моҳияти борасида қатор таърифлар мавжуд. Жумладан, австриялик олим Фридрих А.Фон Хайек “Билиш, рақобат ва эркинлик” номли китобида қуйидаги фикрларни билдиради: **“Рақобат – жараён, у орқали одамлар билимга эға бўладилар. Рақобат билим ва қобилиятдан унумли фойдаланишга олиб келади. Инсонийлик неъматларининг аксарияти беллашув, рақобат орқали ҳосил қилинган. Рақобат – инсоннинг ақлий қобилиятини ўстириш, буюк кашфиётчи ва тадбиркорларни тарбиялаб етиштиришнинг алоҳида воситаси”**⁵². Россиялик иқтисодчи олим Г.Л.Азоев эса рақобатга қуйидагича таъриф беради: **“Рақобат алоҳида юридик ва жисмоний шахслар ўртасидаги муайян майдонда битта кўзланган мақсадга эришиш йўлидаги беллашувдир”**⁵³. Ўзбекистонлик иқтисодчи олим А.Қодиров фикрича, **“Рақобат – умумижтимоий категория бўлиб, ижтимоий жараёнлар қатнашчилари ўртасидаги кўпроқ фойдага**

Рақобат борасидаги илмий қарашлар

⁵¹ Захидов Г.Э. Ишлаб чиқаришнинг кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услубиёти. -Т.: Фан, 2016. 106-б.

⁵² Хайек Ф.А. Понимание, конкуренция и свобода. -Санкт-Петербург: Писема, 1999. -С.118.

⁵³ Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. Монография. -Москва: Центр экономика и маркетинга, 1996. -С.5.

эришиш учун бўладиган курашни англатади. Рақобат кураши ҳар қандай жамиятда амал қилади. Кишиларнинг иқтисодий фаолияти бошқа фаолиятларнинг асосини ташкил қилгани учун кишилик жамияти ҳаётида рақобат кураши муҳим роль ўйнайди⁵⁴.

Ушбу таъриф ва тавсифлардан шу нарсанга аниқлашдики, рақобат кишилик жамияти учун хос объектив жараён ҳисобланади. У муайян корхона ёки ташкилотнинг ҳар томонлама ўсишига, замон ва талабларга мослашишига олиб келади. Рақобат, шунингдек инновацияларни тезлик билан ўзлаштириш ва ишлаб чиқариш жараёнларига татбиқ этишни ҳам назарда тутди. Демак, “рақобат” тушунчасига берилган таърифлар ва унинг онтологик табиатидан келиб чиқиб, қуйидаги хулосаларни айтиш мумкин:

- биринчидан, рақобат нафақат иқтисодий категория, балки табиат ва жамиятнинг барча соҳаларига алоқадор бўлган объектив ҳолда мавжуд бўлган ижтимоий-биологик жараён;
- иккинчидан, мавжудлиги ва мазмуни жиҳатидан объектив, шакл жиҳатидан эса субъектив бўлган ҳодиса;
- учинчидан, ўз субъектларини ҳаракатга келтирувчи ва ривожланишини таъминловчи омил.

Демак, рақобат объектив ҳолда мавжуд бўлиб, субъектларнинг унга қарши курашувчанлигини ошириш изланишларни, тадқиқот ва инновацияларни талаб қилади. Зеро, мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Рақобат бор жойда, албатта, ривожланиш, янгилик бўлади. Халқимиз учун муносиб ҳаёт даражасини яратиб бериш мақсадида, энг аввало, кучли иқтисодиётни барпо этиш, мамлакатимизнинг халқаро майдонда ҳар томонлама рақобатбардошлигини таъминлашимиз зарур⁵⁵. Шунингдек, мамлакатимиз Биринчи Президенти И.Каримовнинг: “Ҳақиқий бозор муносабатларига ўтилганда эса турли корхоналар, турли биржалар, суғурта идоралари, банклар ва бошқа идоралар орасида ҳақиқий рақобат вужудга келади. ...Мулкчиликнинг турли шакллари – ширкат мулки, давлат мулки, акционерлик мулки, шахсий мулк ҳамда бошқа шаклларнинг ривож топиши ҳам айни рақобатни кучайтириш ва халқ эҳтиёжларини тезроқ қондириш имконини беради⁵⁶, деган фикри рақобат муҳитининг таълим хизматлари бозори учун ҳам тааллуқли эканлигини кўрсатади.

⁵⁴ Қодиров А. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: Тошкент давлат техника университети, 2002. –Б.77.

⁵⁵ Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустақкам пойдеворидир// “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 8 декабрь.

⁵⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –24 б.

Шундан келиб чиққан ҳолда “таълим хизматлари рақобати”

тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: Таълим хизматлари бозорида ўстунликни қўлга киритиш учун тортишиш, беллашиш, мусобақаланиш, мунозараланиш каби курашувчанлик фаолиятларидан иборат бўлган ҳатти-ҳаракатлар мажмуи.

Ушбу рақобатнинг субъектлари сифатида таълим босқичлари, таълим турлари, таълим муассасалари ва унинг муайян бўлиналари, педагог ва таълим олувчилар бўлиши мумкин.

“МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ” ИННОВАЦИОН ТАЖРИБА МАЙДОНЧАЛАРИ

Педагогик таълим инновацион кластери миллий педагогикамизда янги ҳодиса бўлиб, уни амалга оширишнинг энг асосий омилларидан бири сифатида “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларини келтириш мумкин. Модомики шундай экан, аввало, “Мактаб-лаборатория” тушунчасига изох бериб ўтсак.

Таъриф:

“Мактаб-лаборатория” – педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий ва таълимий фаолиятини ривожлантириш мақсадида қаратилган инновацион лойиҳалар бўйича тажриба-синов майдончалари. Шундай экан, “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларини таълим турлари ҳамкорлигининг инновацион шакли, дейиш мумкин.

Педагогик таълим инновацион кластери бир гуруҳ таълим субъектларининг инновацион маҳсулот яратиш ва унинг рақобатбардошлигини оширишга имкон берадиган янги тизим бўлиб, у соҳанинг миллий ва минтақавий даражада ривожланиши учун кучли рағбат беради. Шунга кўра, кластер ёндашуви фан ва таълимни, пировардида, амалиётда жамиятни ривожлантириш учун янги имкониятларни излаш ҳамда амалга ошириш имконини яратади. Кластер доирасида бир нечта субъектларни ўзаро интеграциялаш жараёни мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий мақсад атрофида боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китоблар ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қилади, шундагина кластер субъектларининг ишончини қозонади. Шундай экан, педагогик таълим инновацион кластери доирасидаги илмий-педагогик лойиҳаларни

Таълим хизматлари рақобати

“Мактаб-лаборатория”
тушунчаси ва унинг таърифи

амалда синаб кўриш муайян тажриба майдончалари бўлишни талаб этади. “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари бу борада асосий бўғинлардан бири бўлиб хизмат қилиб, амалда педагогик инкубатор вазифасини бажаради.

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари” тушунчасининг илмий истеъмолга олиб кирилиши Чирчиқ давлат педагогика институти фаолияти билан боғлиқ. Педагогик таълим инновацион кластери институтнинг стратегик тадқиқот йўналиши бўлиб, “Мактаб-лаборатория”лар ушбу илмий лойиҳанинг ядросини ташкил қилади. У илмий-педагогик инновацион лойиҳалар яратиш ва тажриба-синовдан ўтказиш билан боғлиқ вазифаларни бажаради.

Бугунги кунда Тошкент вилояти ҳудудидаги умумий ўрта таълим мактабларида ҳудди шундай 22 та “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари ташкил қилинди. Бу борадаги ишларни тизимли ва муайян режа асосида олиб бориш мақсадида Чирчиқ давлат педагогика институти ва Чирчиқ шаҳар Халқ таълими бўлимларининг “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларини ташкил этиш тўғрисида”ги қўшма буйруғи, институт факультетлари ва умумий ўрта таълим мактаблари ўртасида ҳамкорлик шартномалари ҳамда чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилди.

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларининг мақсади узлуксиз таълим жараёнида таълим турлари ўртасидаги илмий, услубий ва таълим воситаларини ривожлантириш, педагогик таълим инновацион кластерини амалиётга татбиқ этиш билан боғлиқ илмий-педагогик лойиҳаларни тажриба-синовдан ўтказишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари қуйидаги йўналишларда фаолият олиб боради:

- тажриба-инновацион йўналиш;
- илмий-услубий йўналиш;
- илмий тадқиқот йўналиши;
- ахборот-таҳлилий йўналиш.

Ҳар бир йўналиш ўзининг муайян вазифаларига эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- 1) таълимнинг янгиланган мазмунини амалиётга татбиқ қилиш ва апробациядан ўтказиш; касбгача ва касбий педагогик тайёрлов бўйича таълим ва тарбиянинг инновацион усуллари, шакл ҳамда технологиялари бўйича инновацион лойиҳалар ишлаб чиқиш,

Мақсади

Йўналишлари

Вазифалари

апробация қилиш ва татбиқ этиш – тажриба-инновацион йўналишида;

- 2) педагогларнинг инновацион фаолиятида илмий-услубий ёрдам кўрсатиш; конференциялар, семинарлар, мастер-класслар, очик машғулотлар, стажировкалар, гуруҳ ва индивидуал маслаҳатлар ташкил этиш орқали педагогик кадрларнинг касбий маҳоратини ошириш ва “Мактаб-лаборатория”да тўпланган инновацион усулларни тарқатиш – илмий-услубий йўналишида;
- 3) психологик-педагогик тадқиқотларни таълим амалиётларида қўллаш ва экспертиза қилиш, педагогик таълимни ривожлантириш дастурларини амалга оширишда самарадорликни тадқиқ қилиш – илмий тадқиқот йўналишида;
- 4) касбгача ва касбий-педагогик тайёрлашнинг илғор усулларини ўрганиш ҳамда умумлаштириш; таълимга оид ахборот ресурсларини яратиш, жамлаш ва янгилаб бориш; оммавий ахборот воситаларида педагогик таълимнинг жозибадорлигини оширувчи ва унинг мавқеини кўтарувчи реклама маҳсулотлари, мақола ҳамда видеороликлар тайёрлаш – ахборот-таҳлилий йўналишида.

Инновацияларнинг юзага келиши учун инновацион жараёнларни кузатилиши талаб этилади. Инновацион жараёнлар эса муайян соҳада ўзгаришлар қилишга тайёргарлик кўриш, ушбу ўзгаришларни илмий нуқтаи назардан асослаш, уни амалга оширишни тақозо қилади. Педагогик таълимда бу соҳага нисбатан янгича ёндашувлар, усуллар восита ва шаклларнинг ўзгариши, янгилекларнинг илмий педагогик ҳамжамият томонидан қабул қилиниши ва уларнинг илмий асославиши билан боғлиқ жараёнларда кўзга ташланади. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари ташкил қилиш институт ташаббуси билан амалга оширилган бўлсада, унинг фаолиятида умумтаълим мактаб ўқитувчиларининг фаоллиги катта роль ўйнайди. Такдим қилинган илмий-педагогик лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш ва унинг натижадорлигини таъминлаш мактаб ўқитувчиларининг профессионал салоҳияти ва масъулиятига боғлиқ.

“Мактаб-лаборатория” назарий билимларни чуқурлаштириш ва мустақамлаш, кўникмаларни ривожлантириш мақсадига қаратилган ўқитувчиларнинг мустақил амалий ҳамда тадқиқот фаолиятининг шаклларида биридир. “Мактаб-лаборатория”да ўқитувчиларнинг тажриба-синов ишлари уларнинг илмий тадқиқот ишларининг таркибий қисми сифатида қаралади. “Мактаб-лаборатория” доирасида ўқитувчиларнинг асосий фаолияти

Инновацион тажриба-синов ишлари ва уларнинг босқичлари

инновацион тажриба-синов ишлари бўлиб, у қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- тажриба-синов учун зарур бўлган илмий-услубий таъминотни тайёрлаш;
- тажриба-синов ишларининг режа-схемасини ишлаб чиқиш;
- тажриба-синов ишларини ўтказиш;
- тажриба-синов натижаларини қайд қилиш.

“Мактаб-лаборатория”да ўқитувчининг тажриба-синов ишлари натижаси сифатида адабиётларга шарҳ, илғор ва инновацион тажрибаларни тақдим этишни, ўқитувчиларнинг очик ёки тажриба дарсларини, янги авлод дидактик материаллар банкини тузишни, ўқувчиларнинг ривожланишида педагогик натижалар ташхисини, ўқитувчиларнинг ўқув ва ўқув-методик қўлланмаларини, тўпламларда нашр қилинган илмий мақолаларни, ўқитувчиларнинг “Йил ўқитувчиси” танловларидаги иштирокини айтиб ўтиш мумкин.

“Мактаб-лаборатория” педагогик амалиётга инновацияларни ўзлаштириш ва жорий этишни ташкил этиш бўйича педагогик фан ва амалиётнинг алоҳида шаклидир. Мактабларнинг ҳозирги ҳақиқий шароитларида инновацион жараёнларнинг хилма-хиллиги уларни тартибга солиш заруратини келтириб чиқаради. Бу мураккаб ва узок муддатли жараён, унинг тузилиши ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, муқаррар равишда тегишли бошқарув стратегиясини ишлаб чиқишни талаб қилади. Мактаблар негизида тажриба муҳити шароитида бошқарув тизимини лойиҳалаш “Мактаб-лаборатория”нинг тажриба фаолияти мақсад ва вазифаларини ҳал қилиш учун зарур шарт сифатида қаралади.

“Мактаб-лаборатория” доирасида раҳбар ва ўқитувчилар таркибидан бир неча йўналишларда лойиҳа гуруҳларини тузиш унинг фаолиятини тизимли ва кўп тармоқли бўлишини таъминлайди. Мавжуд муаммоларни ўрганиш натижасида Тошкент вилоятида ташкил қилинган “Мактаб-лаборатория”ларда қуйидаги йўналишларда лойиҳа гуруҳларини тузиш мақсадга мувофиқ деб топилди:

**Лойиҳа йўналишлари
ва гуруҳлари**

• “Бошқарув лабораторияси” лойиҳа гуруҳи – бир нечта инновацион тажриба-синов оқимлари шароитида инновацияларни бошқариш самарадорлигини аниқлаш мезонларини белгиловчи ресурслар ишлаб чиқиш;

• “Инновацион бошланғич мактаб” лойиҳа гуруҳи – бошланғич таълимда ўқитувчилар, ўқувчилар ва ота-оналарнинг ўзаро ҳамкорлигини ривожлантириш жараёнининг инсонпарварлик ғоясига асосланувчи педагогика модели лойиҳасини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш; янги авлод стандартларини амалга ошириш;

• “Иктидор” лойиҳа гуруҳи – иктидорли болаларни аниқлаш, уларни қўллаб-қувватлаш, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш бўйича ахборот ресурсларини ишлаб чиқиш; иктидорли ўқувчиларнинг қобилиятларини тўғри йўналтириш ва уни рўбга чиқаришга кўмаклашиш муҳитини яратиш;

• “Инноватор ўқитувчи” лойиҳа гуруҳи – инновацион жараёнларни таълим тизимига фаол татбиқ этиш муҳити ва ахборот таъминоти яратиш, ўқитувчиларнинг инновацион лойиҳаларга рағбатлантириш ҳамда уни қўллаб-қувватлаш;

• “Таълим сифатини бошқариш тизимининг ахборот таъминоти” лойиҳа гуруҳи – таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш бўйича услубий тавсиялар, лойиҳалар, илмий-педагогик адабиётлар билан таъминлаш, таълим сифатини кўтариш билан боғлиқ ишларни мувофиқлаштириш;

• “Мактаб биродарлиги” лойиҳа гуруҳи – “Мактаб биродарлиги” ўқувчилар ҳамжамияти фаолияти доирасида болалар ва ёшларнинг самарали ижтимоийлашуви учун педагогик-психологик шарт-шароитларни яратиш.

Умуман олганда, “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари педагогик таълим инновацион кластерини амалиётга татбиқ этиш шакли сифатида таълим турлари ўртасидаги интеграция муносабатларини таъминлаш, умумтаълим мактаблари фаолиятини инновацион жараёнларга тортиш, таълим ва тарбия уйғунлиги борасида самарадорликка эришиш, таълим сифатини бошқариш ва яхшилаш, иктидорли ўқувчиларни юзага чиқариш, ўқитувчилар фаолиятини назорат қилиш ва уларни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ сифат кўрсаткичларига эришиш имконини беради.

“МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ”ЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ФАОЛИЯТ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларини шакллантириш билан боғлиқ ташкилий масалалар ва уларнинг фаолият самарадорлигини ошириш учун қуйидаги муҳим саволларга жавоб топишимиз ва тадбирларни амалга оширишимиз зарур бўлади.

Аввало, “Мактаб-лаборатория” тушунчаси ва унинг мазмунига тўхталиб ўтсак. “Мактаб-лаборатория” – педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий ва таълимиий фаолиятини ривожлантириш мақсадига қаратилган инновацион лойиҳалар бўйича тажриба-синов майдончалари.

Ушбу таърифни таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги муҳим тушунчалар таърифда ўз аксини топганлигини кўрамыз:

■ педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти;

Таълим турларининг:

■ илмий-инновацион тажриба майдончаси;

■ услубий-инновацион тажриба майдончаси;

■ таълимиий-инновацион тажриба майдончалари.

“Мактаб-лаборатория”ларда таълим турларининг илмий, услубий ва таълимиий фаолиятини ривожлантиришга қаратилган инновацион лойиҳаларнинг тажриба-синов ишлари амалга оширилади.

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларининг фаолиятини йўлга қўйишда чегараларни аниқ белгилаб олиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун

“Мактаб ёки мактабгача таълим муассасалари билан олиб бориладиган ҳар қандай турдаги ҳамкорлик ишлари “Мактаб-лаборатория” фаолияти доирасига тушадими?” деган саволга жавоб беришимиз зарур. Бу саволга аниқ жавоб топишимиз келгусидаги фаолиятимизнинг самарадорлигини белгилаб беради. Бугунги кунда мактаб ёки мактабгача таълим муассасаларида ташкил қилинган ҳар қандай тадбирни “Мактаб-лаборатория” фаолияти билан боғлаш ҳолатлари кузатилмоқда. Бизнинг назаримизда, бу унчалик тўғри эмас. Агар биз шу тахлитда ишлашни давом эттирадиган бўлсак, “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаси деб номланувчи янги лойиҳанинг мақсад-моҳиятидан узоқлашиб кетамиз ва чалкашликларга йўл қўямиз. Содда қилиб айтганда, калаванинг учини йўкотамиз. Натижада, “Мактаб-лаборатория” доирасида олиб бораётган ишларимиз шу пайтгача қилинган ва қилинаётган

Моҳиятни англашнинг
муҳимлиги

ишлардан фарқ қилмай қолади. Чунки таълим турлари ўртасидаги алоқадорлик, олий таълим муассасасининг илмий салоҳиятидан мактабда, лицей ва коллежда ёки мактабгача таълим муассасаларида фойдаланиш масаласи шу пайтгача ҳам бўлган. “Мактаб-лаборатория”да мактаб ёки мактабгача таълим муассасалари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган янги лойиҳалар, ишланмалар, инновациялар тажриба-синовдан ўтказилиши, агар тажриба-синов ишлари муваффақиятли деб топилса, бутун тизимга оммалаштирилиши керак. Шундагина “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари фаолияти ўзининг мақсади, мазмун-моҳиятига мос келади. Демак, лойиҳа доирасидаги ҳамкорлик аниқ мақсадга қаратилган бўлиши лозим.

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари фаолиятининг самарадорлиги янги инновацион лойиҳалар устида ишлаш, профессор-ўқитувчиларнинг инноваторлик ва ижодкорлик салоҳиятига боғлиқ. Хўш, шундай экан, биз шунча янги лойиҳаларни, ишланма ва инновацияларни, айни пайтда, тез фурсатларда қаердан оламиз, деган табиий савол туғилади. Бу тўғри савол. Дарҳақиқат, шунча янги лойиҳаларни тез фурсатларда қаердан оламиз? Агар биз “Мактаб-лаборатория” фаолият йўналишларини янада аниқлаштирсак, ана шу фаолият йўналишларини янада торроқ йўналишларга бўлиб қараб чиқсак, бу саволга ҳам жавоб топа бўлади? “Мактаб-лаборатория” фаолият йўналишларини янада тарайтириш ва аниқлаштириш борасида қуйидаги кетма-кетликда бажарилувчи тадбирларни таклиф қиламиз. Факультет ва кафедрада ушбу тадбирларнинг бекаму-кўст бажарилиши лойиҳани амалга оширишнинг муҳим шартларидан ҳисобланади.

1-ТАДБИР.

Ҳар бир кафедранинг мавжуд таълим йўналишларининг спецификасида келиб чиққан лойиҳа йўналишларини аниқлаб олиш.

Бу борада институтдаги мавжуд таълим йўналишларининг спецификасида келиб чиққан ҳолда қуйидаги лойиҳа йўналишларини таклиф қиламиз:

■ **Мактаб менежменти** таълим йўналиши учун “Бошқарув лаборатория” лойиҳаси. Бу лойиҳа бир нечта инновацион тажриба-синов оқимлари шароитида инновацияларни бошқариш самарадорлигини аниқлашнинг мезонларини белгиловчи ресурсларни ишлаб чиқишни назарда тутди.

■ **Бошланғич таълим** йўналиши учун “Инновацион

Таълим йўналишларининг
спецификасида келиб
чиқувчи лойиҳалар таклиф

бошланғич мактаб” лойиҳаси. Бу лойиҳа бошланғич таълимда ўқитувчилар, ўқувчилар ва ота-оналарнинг ўзаро ҳамкорлигини ривожлантириш жараёнининг инсонпарварлик ғоясига асосланувчи педагогика модели лойиҳасини ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш; янги авлод стандартларини амалга оширишни назарда тутди.

■ Барча таълим йўналишлари учун “Иқтидор” лойиҳаси. Бу лойиҳа иқтидорли болаларни аниқлаш, уларни қўллаб-қувватлаш, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш бўйича ахборот ресурсларини ишлаб чиқиш; иқтидорли ўқувчиларнинг қобилиятларини тўғри йўналтириш ва уни рўёбга чиқаришга қўмаклашиш муҳитини яратишни назарда тутди.

■ Педагогика, психология таълим йўналишлари учун “Инноватор ўқитувчи” лойиҳаси. Бу лойиҳа инновацион жараёнларни таълим тизимига фаол татбиқ этиш муҳити ва ахборот таъминоти яратишни, ўқитувчиларнинг инновацион лойиҳаларга рағбатлантириш ҳамда уни қўллаб-қувватлашни назарда тутди.

■ Барча таълим йўналишлари учун таълим йўналиши учун “Таълим сифатини бошқариш тизимининг ахборот таъминоти” лойиҳаси. Бу лойиҳа таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш бўйича услубий тавсиялар, лойиҳалар, илмий-педагогик адабиётлар билан таъминлаш, таълим сифатини кўтариш билан боғлиқ ишларни мувофиқлаштиришни назарда тутди.

■ Психология таълим йўналиши учун “Мактаб биродарлиги” лойиҳаси. Бу лойиҳа ўқувчилар ҳамжамияти фаолияти доирасида болалар ва ёшларнинг самарали ижтимоийлашуви учун педагогик-психологик шарт-шароитларни яратишни назарда тутди.

Биз таклиф қилаётган лойиҳа йўналишлари ихтиёрий характерга эга. Шу билан бир қаторда, бу чегара ҳам эмас. Буни янада давом эттириш мумкин. Бу масалага кафедранинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқувчи ва ижодий ёндашув талаб қиладиган ўсувчи, ўзгарувчи кўрсаткичдир.

2-ТАДБИР.

Лойиҳа гуруҳларини тасдиқлаш.

Кейинги иш кафедрадаги ҳар бир лойиҳа йўналиши бўйича лойиҳа гуруҳларини шакллантиришдан иборат. Лойиҳа гуруҳлари таркибини тасодифий ўқитувчилардан эмас, балки шу йўналишда илмий тадқиқот олиб бораётган ҳамда ижодкорлик ва инноваторлик сифатларига эга бўлган ўқитувчилар таркибидан шакллантириш мақсадга мувофиқ. Лойиҳа гуруҳлари таркибига кафедра профессор-ўқитувчиларидан ташқари шу йўналишнинг иқтидорли талабаларини, мактаб ўқитувчиларини ҳам жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Агар талабаларга бу ишнинг моҳиятини тушунтира оласак, сиз билан

биздан кўра улардан кўпроқ янги лойиҳалар, инновациялар чиқади. Чунки хоҳлаймизми-йўқми, бизнинг қарашларимизда анъанавий таълимнинг таъсири кучли. Бу ўринда талабаларнинг янгича дунёқарashi ва профессор-ўқитувчиларнинг тажрибасини уйғунлаштириш кутилган натижага эришишни осонлаштиради.

Лойиҳа гуруҳларининг вазифалари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

- педагогик илм ва таълим амалиётининг долзарб муаммолари атрофида олий таълим, ўрта таълим ва таълимнинг бошқа босқичларининг ўқув-илмий-инновацион салоҳиятларини ўзаро интеграциялаш;
- инновацион лойиҳаларни узлуксиз педагогик таълим жараёнида амалга ошириш, илмий-методик ишланмаларни педагогик амалиётга татбиқ қилиш ва апробациядан ўтказиш, инновацияларни таълимга сингдириш учун тажриба-инновацион майдончалар ташкил этиш;
- ёш педагог кадрларнинг шахсий касб маҳоратини юксалтириш ва ривожлантиришга қаратилган узлуксиз педагогик таълим базасини ўзида мужассам этган таълим муҳити яратиш;
- касбга ва касбий педагогик тайёрловни амалга ошириш орқали педагогикага мойиллиги бўлган ўқувчиларни касбга йўналтириш ва танлаб олиш имкониятини яратиш;
- педагогларнинг шахсий-касбий маҳоратларни юксалтирувчи фан ва таълим фазосини яратиш, маслаҳатлар бериш, ижодий ташаббусларини методик ва ташкилий қўллаб-қувватлаш.

3-ТАДБИР.

Лойиҳа гуруҳларининг олдида белгиланган муддатда лойиҳа йўналиши бўйича биттадан янги инновацион лойиҳа ва уни амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш вазифасини қўйиш.

Янги инновацион лойиҳаларни шакллантиришда ижодий ёндашув, шунингдек, ривожланган мамлакатларнинг таълим тизимида амалиётдан ўтган андозаларни олиш ва уларни миллий таълим тизимимизга мослаштириш тавсия қилинади. Бу тахлитда ишлаш бир пайтнинг ўзида бир нечта ижодий гуруҳлар бир нечта лойиҳалар устида бош қотиришига эришилади. Белгиланган муддатларда таклиф қилинган лойиҳалар қабул қилиб олинади.

Р.С. Институт миқёсида 2019-2020 ўқув йили учун “Педагогик таълим инновацион кластери бўйича энг яхши инновацион лойиҳа” танловини ташкил қилишни таклиф қиламиз. Бу, биринчидан, профессор-ўқитувчиларда мазкур лойиҳа бўйича ишлашга нисбатан иштиёқни оширади, иккинчидан, тақдим қилинаётган инновацион лойиҳаларнинг сифатини оширишга

ёрдан беради, учинчидан, сифатли инновацион лойиҳаларнинг кўпайишига олиб келади.

4-ТАДБИР.

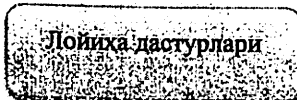
Таклиф қилинган лойиҳаларни экспертизадан ўтказиш.

Таклиф қилинган лойиҳаларнинг барчаси эмас, балки эксперт комиссияси назоратидан ўтганлари ва истиқболли деб топилганлари “Мактаб-лаборатория” тажриба-синов ишларига жорий қилинади. Бунда эксперт комиссияси институтнинг тажрибали профессор-ўқитувчилари таркибидан шакллантирилади.

5-ТАДБИР.

Кафедраларда ҳар бир лойиҳани амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш.

Лойиҳани амалга ошириш дастури бўйича куйидаги тавсияларни таклиф қиламиз.

Лойиҳани амалга ошириш дастурида:

■ лойиҳа йўналиши бўйича умумтаълим мактабларида (мактабгача таълим муассасасида ва ҳоказо) айти пайтдаги кўрсаткичларни аниқлаш усул ва воситалари;

■ лойиҳа доирасида умумтаълим мактабларида (мактабгача таълим муассасасида ва ҳоказо) кўрсаткичларни ошириш бўйича қилинадиган ишлар мажмуи;

■ лойиҳада ҳар бир ишнинг масъули ва аниқ муддатлари;

■ лойиҳадан кутиладиган натижани прогнозлаштириш параметрлари;

■ лойиҳа якунида кўрсаткичларни қайтадан аниқлаш ва динамикани солиштириш ишлари ўз аксини топиши лозим.

Ҳар бир лойиҳа гуруҳларининг фаолиятлари бўйича ҳисоботлари тегишли кафедра йигилишлари ва факультет кенгашларида кўриб борилиши мақсадга мувофиқ. Институт кенгашига тақдим қилинган кафедранинг (факультетнинг) ҳисоботида педагогик таълим инновацион кластери ва “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари бўйича қилинган ишларга алоҳида тўхталиш таклиф қилинади. Кенгашларда кафедра мудирлари эмас, балки лойиҳа гуруҳи раҳбарининг ўзи ҳисобот берса, ишга нисбатан жавобгарлик ва масъулияти янада ошади.

Агар биз педагогик таълим инновацион кластери ва “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба

майдончалари бўйича мазкур тавсия ва

таклифларга асосан иш олиб борсак,

куйидаги натижаларга эришишимиз мумкин бўлади:

□ ҳар бир кафедрада педагогик таълим кластери ва “Мактаб-лаборатория” тажриба инновацион майдончалари фаолияти

билан боғлиқ янги лойиҳалар ва лойиҳа гуруҳлари фаолияти йўлга қўйилади;

□ истиқболли лойиҳаларни оммалаштириш имконияти пайдо бўлади;

□ кафедраларда барча профессор-ўқитувчилар “Мактаб-лаборатория” ишига жалб қилинади;

□ “Мактаб-лаборатория” ишига талабаларнинг жалб қилиниши уларни илмий тадқиқот ишларига рағбатлантиради;

□ талабаларнинг ўқитувчилик касбига бўлган мослашувчанлик даври қисқаради;

□ мактаб, мактабгача таълим муассасалари ва институт ўртасидаги ҳамкорликнинг, демакки, педагогик таълим кластери фаолиятининг самарадорлиги ошади;

□ педагогик таълим инновацион кластерининг амалиётга татбиқи тезлашади.

Умуман олганда, “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари педагогик таълим инновацион кластерини амалиётга татбиқ этиш шакли сифатида таълим турлари ўртасидаги интеграция муносабатларини таъминлаш, умумтаълим мактаблари фаолиятини инновацион жараёнларга тортиш, таълим ва тарбия уйғунлиги борасида самарадорликка эришиш, таълим сифатини бошқариш ва яхшилаш, иқтидорли ўқувчиларни юзага чиқариш, ўқитувчилар фаолиятини назорат қилиш ва уларни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ сифат кўрсаткичларига эришиш имконини беради.

МАВЗУГА ДОИР АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАР ИЗОҲИ

- **ГЛОБАЛИЗАЦИЯ** - тараққий этган инсоният ҳамжамиятида табиий равишда содир бўладиган, ахборот-коммуникацион технологиялар ва жамиятдаги барча соҳаларнинг яхлитлашуви, универсаллашуви ва интеграциялашуви билан боғлиқ бўлган жараён.
- **КЛАСТЕР** - жуғрофий жиҳатдан яқин бўлган корхоналар, ташкилотлар, хизмат кўрсатувчи соҳалар, илмий марказлар, тадқиқот муассасалари, олий ўқув юртларининг ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва субъектлар рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида концентрациялашуви жараёни.
- **ИННОВАЦИЯ** - муайян соҳага концептуал ўзгаришлар, ёндашувлар асосида киритилаётган, узоқ муддатли ва тизимли фаолият билан боғлиқ янгиланишлар.
- **НОВАЦИЯ** - муайян соҳага киритилган қисқа муддатли, тизимнинг алоҳида элементларигагина тааллуқли бўлган янгиланишлар.
- **ТАЪЛИМ ИННОВАЦИЯСИ** - таълим тизими билан боғлиқ бўлган муаммоларни ривожлантириш тамойилига асосан ҳал қилишга қаратилган янгича шакл ва методлар, ёндашув ва технологик жараёнларни тизимли қўллаш орқали сифат ўзгаришларига эришиш билан боғлиқ жараён.
- **ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ** - муайян географик ҳудуднинг рақобатбардош педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида бир-бири билан узвий алоқадаги тенг ҳуқуқли алоҳида таълим субъектларининг, технологиялар ва инсон ресурсларининг интеграциялашувини кучайтирувчи механизм.
- **МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ** - педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий ва таълимий фаолиятни ривожлантириш мақсадига қаратилган инновацион лойиҳалар бўйича тажриба-синов майдончалари.⁵⁷
- **ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ СУБЪЕКТЛАРИ:**
 - ✓ талабалар, магистрантлар ва докторантларнинг таълимий, илмий тадқиқотчилик, инновацион ва лойиҳалаштириш фаолиятини олиб борадиган, педагогик амалиётлар олиб бориладиган, ўқув ва тажриба-экспериментал база вазифасини ўтайдиган барча турдаги мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, олий ва қўшимча таълим муассасалари;
 - ✓ барча турдаги мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, олий ва

⁵⁷ Глобализация, кластер, инновация, новация, таълим инновацияси, педагогик таълим кластери, мактаб-лаборатория каби тушунчаларнинг таърифлари муаллифга тегишли бўлиб, уларни такомиллаштириш бўйича тақлифларини аниқлаш билан қабул қилинган.

қўшимча таълим муассасалари педагогик кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш муассасалари;

- ✓ педагогик фаолиятга бевосита ёки билвосита алоқадор бўлган ва унинг ривожланиш тамойилларини белгилайдиган илмий тадқиқот фаолияти билан шўғулланувчи илмий ва илмий-методик тузилмалар, марказлар, илмий тадқиқот институтлари;
- ✓ педагогик ҳамжамиятлар, ташаббускор жамоалар, жамоат бирлашмалари, давлат ва нодавлат ташкилотлари;
- ✓ хорижий олий таълим муассасалари ва илмий тадқиқот марказлари.

□ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ:

■ Таълим йўналиши:

- ✓ мавжуд муаммоларни аниқлаш, таснифлаш ва бартараф этиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ✓ ўқув-услубий салоҳиятнинг вертикал ва горизонтал ҳаракатланиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ✓ дарс машғулоти сифатини бошқариш ва назорат қилиш;
- ✓ ўқув-услубий самарадорликни аниқлашнинг содда ва энг мақбул механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;
- ✓ ўқув-услубий соҳада таълим турлариаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.

■ Таълим воситалари йўналиши:

- ✓ ўқув режа ва фан дастурларининг такомиллаштириш;
- ✓ дарслик, ўқув қўлланмаларнинг мазмун-мундарижасини бойитиш ва савиясини кўтариш;
- ✓ дарс машғулотининг ёрдамчи адабиётлари ва дидактик таъминотини такомиллаштириш;
- ✓ ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга эришиш.

■ Таълим ва фан йўналиши:

- ✓ таълим ва фан ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- ✓ илмий соҳада таълим турлариаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.
- ✓ ОТМ ва умумтаълим мактаблари (мактабгача таълим муассасалари) ўқитувчиларининг (тарбиячиларининг) ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни қўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши умумтаълим мактаби ўқитувчилари томонидан амалга оширилади);
- ✓ илмий-педагогик салоҳиятнинг эҳтиёжга қараб оқишини таъминлайдиган механизмни ишлаб чиқиш.

МАНВУГА ДОИР АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАР ИЗОҲИ

- **ГЛОБАЛИЗАЦИЯ** - тараққий этган инсоният ҳамжамиятида табиий равишда содир бўладиган, ахборот-коммуникацион технологиялар ва жамиятдаги барча соҳаларнинг яхлитлашуви, универсаллашуви ва интеграциялашуви билан боғлиқ бўлган жараён.
- **КЛАСТЕР** - жуғрофий жиҳатдан яқин бўлган корхоналар, ташкилотлар, хизмат кўрсатувчи соҳалар, илмий марказлар, тадқиқот муассасалари, олий ўқув юрларининг ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва субъектлар рақобатбардорчилигини таъминлаш мақсадида концентрациялашуви жараёни.
- **ИННОВАЦИЯ** - муайян соҳага концептуал ўзгаришлар, ёндашувлар асосида киритилаётган, узоқ муддатли ва тизимли фаолият билан боғлиқ янгиланишлар.
- **НОВАЦИЯ** - муайян соҳага киритилган қисқа муддатли, тизимнинг алоҳида элементларигагина тааллуқли бўлган янгиланишлар.
- **ТАЪЛИМ ИННОВАЦИЯСИ** - таълим тизими билан боғлиқ бўлган муаммоларни ривожлантириш тамойилига асосан ҳал қилишга қаратилган янгича шакл ва методлар, ёндашув ва технологик жараёнларни тизимли қўллаш орқали сифат ўзгаришларига эришиш билан боғлиқ жараён.
- **ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ** - муайян географик ҳудуднинг рақобатбардор педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида бир-бири билан узвий алоқадаги тенг ҳуқуқли алоҳида таълим субъектларининг, технологиялар ва инсон ресурсларининг интеграциялашувини кучайтирувчи механизм.
- **МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ** - педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий ва таълимий фаолиятни ривожлантириш мақсадида қаратилган инновацион лойиҳалар бўйича тажриба-синов майдончалари.⁵⁷
- **ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ СУБЪЕКТЛАРИ:**
 - ✓ талабалар, магистрантлар ва докторантларнинг таълимий, илмий тадқиқотчилик, инновацион ва лойиҳалаштириш фаолиятини олиб борадиган, педагогик амалиётлар олиб бориладиган, ўқув ва тажриба-экспериментал база вазифасини ўтайдиган барча турдаги мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, олий ва қўшимча таълим муассасалари;
 - ✓ барча турдаги мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, олий ва

⁵⁷ Глобализация, кластер, инновация, новация, таълим инновацияси, педагогик таълим кластери, мактаб-лаборатория каби тушунчаларнинг таърифлари муаллифга teghshli бўлиб, уларни такомиллаштириш бўйича таълифларини маъмурий равиш билан қабул қилинган.

қўшимча таълим муассасалари педагогик кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш муассасалари;

- ✓ педагогик фаолиятга бевосита ёки биливосита алоқадор бўлган ва унинг ривожланиш тамойилларини белгилайдиган илмий тадқиқот фаолияти билан шўғулланувчи илмий ва илмий-методик тузилмалар, марказлар, илмий тадқиқот институтлари;
- ✓ педагогик ҳамжамиятлар, ташаббускор жамоалар, жамоат бирлашмалари, давлат ва нодавлат ташкилотлари;
- ✓ хорижий олий таълим муассасалари ва илмий тадқиқот марказлари.

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ ЙўНАЛИШЛАРИ:

Таълим йўналиши:

- ✓ мавжуд муаммоларни аниқлаш, таснифлаш ва бартараф этиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ✓ ўқув-услубий салоҳиятнинг вертикал ва горизонтал ҳаракатланиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ✓ дарс машғулоти сифатини бoшқариш ва назорат қилиш;
- ✓ ўқув-услубий самарадорликни аниқлашнинг содда ва энг мақбул механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;
- ✓ ўқув-услубий соҳада таълим турлариаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.

Таълим воситалари йўналиши:

- ✓ ўқув режа ва фан дастурларини такомиллаштириш;
- ✓ дарслик, ўқув қўлланмаларнинг мазмун-мундарижасини бойитиш ва савиясини кўтариш;
- ✓ дарс машғулотининг ёрдамчи адабиётлари ва дидактик таъминотини такомиллаштириш;
- ✓ ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга эришиш.

Таълим ва фан йўналиши:

- ✓ таълим ва фан ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- ✓ илмий соҳада таълим турлариаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.
- ✓ ОТМ ва умумтаълим мактаблари (мактабгача таълим муассасалари) ўқитувчиларининг (тарбиячиларининг) ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши умумтаълим мактаби ўқитувчилари томонидан амалга оширилади);
- ✓ илмий-педагогик салоҳиятнинг эҳтиёжга қараб оқитишни таъминлайдиган механизмни ишлаб чиқиш.

■ **Таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши:**

- ✓ таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- ✓ ОТМ ва ишлаб чиқариш ходимлари ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши ишлаб чиқариш ходимлари томонидан амалга оширилади);
- ✓ назария ва амалиёт уйғунлигига эришиш;
- ✓ тараққиёт шиддатини инобатга олган ҳолда илм-фан ютуқларининг тезлик билан амалиётга татбиқ этиш механизмларини такомиллаштириш.

■ **Таълимни бошқариш йўналиши:**

- ✓ таълимни инновацион бошқариш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб бориш;
 - ✓ барча таълим турлари манфаатларини мувофиқлаштирувчи ҳудудий бошқарув тизimini яратиш;
 - ✓ бошқарувга инновацион усул ва воситаларни, ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ қилиш.
- **ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИНИНГ ИЛМИЙ ВА ТАЪЛИМИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ:**
- ✓ таълимий, илмий ва инновацион жараёнларни иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа билан биргаликда жамлаш;
 - ✓ ўқув жараёнларининг узлуксизлиги, узвийлиги ва интеграциясини кучайтириш;
 - ✓ таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш;
 - ✓ таълимни бошқаришга нисбатан самарали инновацияларни қўллаш;
 - ✓ ташкилий, ўқув-услубий, илмий ва ахборот-тарбия воситаларини интеграциялаш.

□ **ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ НАТИЖАЛАРИ:**

- ✓ *ижтимоий соҳада* - малакали педагог кадрларга бўлган эҳтиёж сифатли қондирилади;
- ✓ *иқтисодиёт соҳасида* - самарали таълим хизматлари бозори шакллантирилади;
- ✓ *маркетинг соҳасида* - инновацион таълим технологияларини, таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий ишларида янги имкониятларни тезкор оммалаштириш имкониятлари пайдо бўлади;
- ✓ *ҳуқуқий соҳада* - таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйишнинг, шунингдек, таълим тизimini бошқаришни янги ташкилий шаклига ўтиш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий асослар

яратилади;

- ✓ *педагогика соҳасида* - педагог кадрлар тайёрлаш тизimini кластер субъектлари билан ҳамкорликда лойиҳалаш йўлга қўйилади.

□ **ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ РАҚОБАТИ:**

Таълим хизматлари бозорида устуңдикни қўлга киритиш учун тортишиш, беллашиш, мусобақалашиш, мунозаралашиш каби курашувчанлик фаолиятларидан иборат бўлган хатти-ҳаракатлар мажмуидир.

ХУЛОСА

Педагогик таълим инновацион кластери ва унинг амалиётга жорий этиш шакли бўлган “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари таълим тизимидаги узлуксизлик ва алоқани, таълим турлари ўртасидаги интеграция жараёнларини мустахкамлашга хизмат қилади. Буни таълимга нисбатан инновация сифатида қараш ва самарадорлигини чамалаш ҳамда амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш илмий жамоатчиликнинг олдидаги муҳим муаммолардан саналади. Кластер ёндашуви давлат таълим сиёсатининг мазмунини тубдан ўзгартириб, субъектлар муносабатларига ривожланиш ва самарадорлик мезонлари билан қараш имконини беради. Натижада, кластер таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатида ҳудуддаги инсон ресурслари, ташкилотлар ва технологияларни бирлаштирувчи кучли механизмни юзага келтиради.

Давлатимиз раҳбарининг “*Моддий ва маънавий ҳаётни уйғун ривожлантиришимиз керак. Мактаб бу борада асосий бўгин бўлиши лозим. Мактаб таълимини ривожлантириш биз учун умуммиллий мақсадга, умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур*”⁵⁸, деб айтган фикрларидан келиб чиққан ҳолда педагогик олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятларини умумтаълим мактаблари томон йўналтириш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари ва умумтаълим мактаблари ўқитувчиларининг куч ва салоҳиятларини бир нуктага жамлашда миллий педагогикамиз учун инновацион ҳодиса ҳисобланган педагогик таълим кластерларини замонавий, айти пайтда, энг мақбул инновацион модель сифатида эътироф этиш мумкин.

⁵⁸ Мирзиёев Ш. Мактаб таълимини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур, 2019 йил 23 августда ўтказилган видеоселектордаги нутқ. - Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги сайти, 23.08.2019.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Қадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”, Тошкент шаҳри, 1997 йил 29 август.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 30 сентябрь, ПҚ-3305-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 30 сентябрь, ПҚ-3304-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 14 март, ПҚ-2829-сон; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори, “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 22 май, 304-сон.
3. Мирзиёев Ш.М. Конституция — эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир// “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 8 декабрь.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. —Т.: Ўзбекистон, 1996. —24-б.
5. Абдурахманов О.К. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси. —Т.: Фан ва технология. 2014.
6. Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики//Научный ежегодник института философии и права УрОРАН. — 2010. — Вып. 10.
7. Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/2009-12-01-06-24-41>. Загл. с экрана.
8. Гордеева А.Н., Пучкова М.В. Правовое обеспечение интеграции науки и образования//Закон. 2006, №4.
9. Портер М. Конкуренция. —СПб. —М. —Киев: «Вильямс», 2001.
10. Ягодина Н.В. К вопросам теории кластера // Социально-экономические системы: современное видение и подходы. Материалы четвертой международной научно-практической конференции. —Омск: «СИБИТ», 2009.
11. Болоний Г.Б., Лыскова В.Ю. Кластерный подход и его использование в научно-педагогических исследованиях. Вестник ТГУ, т.16, вып.1, 2011.

12. Porter M. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, Cambridge, 1980, 454 pages.
13. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем// Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24-26 окт. 2006 г.): в 2 ч. / БелГУ, МПГУ, МАНПО; отв. ред. Т.М. Давыденко, Т.И. Шамова. Белгород: Издательство БелГУ, 2006. Ч. 1. -С. 24-29.
14. Обидов Р. Кластер тизимида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ҳамда сотиш харажатлари ҳисобининг хусусиятлари, "Халқаро молия ва ҳисоб" илмий электрон журнали. № 3, июнь, 2018 йил, 3-бет (www.interfinans.uz)
15. Шарай Н. Кластерный подход в интеграции, «УГ Москва», №15 от 14 апреля 2015 года.
16. Давыдова Н.Н., Игошев Б.М. и др. Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014. № 10, с.75.
17. Захидов Г.Э. Ишлаб чиқаришнинг кластер усулида ташкил этилиши ва бошқарилиши услубиети, -Т.: Фан, 2016.
18. Смирнова Ю.В. Кластеры как фактор инновационного развития // Мат-лы науч. конф. «Актуальные вопросы экономики и управления». Москва, 2011 г. / Под общ. ред. Г.Д. Ахметовой. -М.: ПРИОР, 2011.
19. Арутюнов Ю.А. Формирование региональной инновационной системы на основе кластерной модели экономики региона // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера. Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета //Режим доступа: <http://koet.syktu.ru/vestnik/index.htm>
20. Кривых С.В. Кластерный подход в профессиональном образовании / С.В.Кривых// академия профессионального образования. -2014. - №3-4. -с.7-13.
21. Актуальные проблемы бизнес-образования : материалы XIV Междунар. науч.-практич. конф., 16-17 апр. 2015 г., Минск / Бел. гос. ун-т, Ин-т бизнеса и менеджмента технологий. - Минск : Национальная библиотека Беларуси, 2015. - С.298-301.
22. Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза / Л.И.Осечкина// Высшее образование в России. -2012. -№8-9. -С.73-76.
23. Сидорин А.В. Система формирования кадрового потенциала высокотехнологичных отраслей промышленности на основе кластерного подхода / А.В.Сидорин // Интернет - журнал «Науковедение». -2012. -№4. -С.1-7.
24. Фроловская М.Н. Становление профессионального образа мира педагога на основе кластерного подхода / М.Н. Фроловская // Инновационные технологии в науке и образовании: сб. статей II ПНМК, Пенза, 23 янв. 2017 г. / МЦНС «Наука и просвещение»; под общ.ред. Г.Ю.Гуляева (и др.). - Пенза, 2017. -С.210-212.
25. Алимова Г., Арипова З. Мамлакатимиз таълим тизимида инновациялар, biznes-daily.uz
26. Мычка С.Ю. Совершенствование управления конкурентоспособностью вуза// Территория науки: мультидисциплинарный научно-практический журнал. - Воронеж: АНОО ВПО «ВЭПИ», 2014. №6. -С.33-35.
27. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе/Под ред. Гуревича П.С. -М.: Прогресс, 1986. -С.24.
28. Концепция формирования и развития инновационно-промышленных кластеров в Республике Беларусь [Электронный ресурс] // ЭТАЛОН / Национальный центр правовой информ. Респ. Беларусь. - Минск, 2014.
29. Корчагина Е.А. Социальное партнерство как механизм управления образовательным кластером / Е.А. Корчагина // Инновации в образовании. - 2007. - № 6. - С. 43-51.
30. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода. -Санкт-Петербург: Пневма, 1999. -С.118.
31. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. Монография. -М.: Центр экономика и маркетинга, 1996. -С.5.
32. Қодиров А. Иқтисодиёт назарияси. -Т.: Тошкент давлат техника университети, 2002. -Б.77.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
“Кластер” тушунчасининг илмий-назарий тавсифи.....	5
Педагогик таълим кластери илмий-педагогик муаммо сифатида.....	16
Кластер таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатида.....	27
Таълим, фан ва ишлаб чиқаришни кластер ёрдамида Интеграциялаш.....	48
Таълимга кластер ёндашуви рақобатбардошликни ошириш омили сифатида.....	60
“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари.....	71
“Мактаб-лаборатория”ларни ташкил этиш ва фаолият самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар.....	76
Мавзуга доир асосий тушунчалар изоҳи.....	82
Хулоса	86
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	87

Ғофуржон Исроилович МУХАМЕДОВ
Умид Негматович ХОДЖАМКУЛОВ

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИ: ТАЪРИФ, ТАВСИФ, ТАСНИФ

(илмий рисола)

Мухаррир М.А.Хакимов

“Университет” наприёти. Тошкент, Талабалар шаҳарчаси,
ЎзМУ маъмурий биноси.

Босишга рухсат этилди 29.09.2019 й. Бичими 60X84 ¹/₁₆.
Босма табағи 5,75. Шартли босма табағи 5,5. Адади 200 нуска.
Буюртма № 217. Баҳоси келишилган нархда.
Ўзбекистон Миллий университети босмахонасида босилди. Тошкент,
Талабалар шаҳарчаси, ЎЗМУ.

